

STONSKE UTVRDE

LUKŠA BERITIĆ

C) OD PADA CARIGRADA DO PRVE SVETE LIGE

1453.—1538.

Okolo sredine veljače 1453. godine donesena je odluka o nastambama desetina Stona. Te desetine bile su sastavljene od po deset plemića ili od deset građana, koji su se slali na petnaestodnevno čuvanje Stona. Prema rečenoj odluci imale su se popisati na listiće papira sve nenastanjene kuće plemića i drugih privatnika u Stonu osim onih, čiji su vlasnici bili Stonjani. Svake godine imale su se izvlačiti po četiri od tih kuća za nastambu desetina plemića i po dvije za nastambu desetina pučana. Podrumj i magazini izrijebanih kuća ostali su na raspolaganju vlasnicima.²⁷⁵

Dvadesetpetog kolovoza naređeno je činovnicima izgradnje Stona, da moraju najprije završiti radove u dolini, a odmah zatim početi završavanjem gradskog jarka prema zapadu.²⁷⁶

Dva mjeseca nakon toga zaključeno je, da se napravi i treći arsenal u Malom Stonu.²⁷⁷ Od ta tri arsenala Malog Stona sačuvan je samo jedan, i to najistočniji, prema tome baš onaj, za kojeg je bilo zaključeno da se gradi. Druga dva porušena su pošto je općina stonska kupila godine 1880. gradske zidine Malog Stona.

Drugih zaključaka o izgradnji Stona u ovoj godini nema. To je razumljivo, jer s obzirom na pad Carigrada, koji je toliko preplašio Evropu, vlada Republike u prvom času najveću je pažnju posvetila utvrđivanju svog glavnog grada. Baš u drugoj polovici te godine započelo se izgradnjom golemih zidina prema brdu u Dubrovniku.

U 1454. godini, u kojoj se vrše zamašni fortifikacijski radovi u samom Dubrovniku, vlada ne zaboravlja ni Ston. Šestog travnja izdana je velika odluka pod naslovom »Naredba za Ston i Mali Ston«. Prema toj naredbi bile su u Malom Stonu 33 nastanjene kuće i 80 kako u samoj naredbi glasi kućišta. Vlasnici kućišta morali su po svojoj savjesti

²⁷⁵ Ibid. f. 152'.

²⁷⁶ Min. Cons. 13. f. 147.

²⁷⁷ Cons. Rog. 13. f. 251.

nastojati, da ih osposobe za stanovanje. Svaki onaj, koji počevši od idućeg siječnja dođe stanovati u Ston, bit će za 10 godina oslobođen arborada.

Radj očuvanja Stona imali su se popisati svi vijećnici Vijeća umoljenih mlađi od 70 godina. Listići s imenima mlađih imali su se postaviti u jednu vrećicu, a starijih u drugu. Mjesečno se imalo izvlačiti po jedan listić iz svake vrećice. Ona dvojica, kojih listići budu izvučeni, bit će providnici Stona te će na mjesec dana ići u Ston. Ne mogu poslati više od jednog malovijećnika ili više od jednog suca. Činovnici radova u Stonu ubuduće moraju raditi po savjetu kneza Stona i tih providnika. Kaštelani tvrđava moraju onu poslušnost, koju dužuju prema knezu, imati i prema providnicima. Dvanaest vojnika, koji su određeni za čuvanje gradskih vrata Stona, stoje na raspolaganje Knezu i providnicima, koji ih mogu slati na straže i po kakvu bilo drugom poslu.

Zabranjuje se ubuduće gradnja kuća od kreča i kamena izvan zidina na udaljenost od jedne milje. Svaki onaj, tko bi bez dopuštenja gradio na tome prostoru kaznit će se sa 50 perpera globe i rušenjem sagrađenog.²⁷⁸

Sedmog lipnja naređeno je činovnicima radova, da zvono, koje su primili iz Dubrovnika, namjeste na veliku kulu, a iznad otvora kod vrata Ponte da naprave još tri otvora.²⁷⁹

Iz 1455. godine imamo dvije važne odluke o izgradnji stonskih utvrđenja, koje govore o pojačanju starih i gradnji novih utvrda.

Prvog ožujka izabrana su trojica vlastele, da izrade izvještaj o obzidavanju Stona.²⁸⁰ Tri dana nakon toga primljen je i potpisan u Vijeću umoljenih taj izvještaj i time postao odluka. Odluka počinje s uvodom, koji u prijevodu glasi:

»Da bi naš grad Ston bio potpuno obzidan i pretvoren u sigurnu tvrđavu prema nakani naše vlade, za to određeni nastojnici misle, da bi se trebalo pobrinuti kako slijedi.«

Nabraja se zatim, što bi sve trebalo učiniti, i to: počevši od prvog travnja moraju se opet slati u Ston providnici prema Odluci iz 1454. godine. Ti će providnici voditi brigu o obzidavanju Stona slijedeći sadržaj knjižice svojedobno izrađene od nastojnika određenih za to i potpisane od Vijeća umoljenih. Za naprijed rečene radove da se uzima novac iz općinskih depozita, i to 600 perpera na mjesec. Jedino u depozite za slučaj kuge da se ne dira. Da bi se rad što uspješnije mogao odvijati, treba da se što prije izaberu trojica vlastele, kojih će dužnost biti sve nabavljati i izvršavati u Dubrovniku, što im providnici iz Stona jave. Oni se mogu obraćati Rektor i Malom vijeću. Ta trojica su morali osam dana nakon njihova izbora pronaći i poslati u Ston

²⁷⁸ Cons. Rog. 14. f. 42'—43'.

²⁷⁹ Min. Cons. 13. f. 206'.

²⁸⁰ Ibid. f. 258.

kamenare, da na onim mjestima, gdje će se zidati, vade i klešu kamen. Ti kamenari morali su do prvog travnja pripremiti određenu količinu kamena.

Stražari Stona plaćali su se iz novaca od prihoda stonske carinarnice, tako da svakog prvog u mjesecu budu isplaćeni.²⁸¹

Oko sredine tog mjeseca izabrana su petorica vlastele, koji su morali poći u Ston, da vide i istraže, što se ima napraviti sa zidovima od Pozvizda do Malog Stona. Kao prvi među tom petoricom izabran je Župan Bunić,²⁸² kojega moramo smatrati nekim vojnim stručnjakom. On je 11 godina prije, t. j. 1444. bio zapovjednik dviju dubrovačkih galija, koje su imale prisustvovati boju kod Varne.

Dvadesetdrugog tog istog mjeseca, odluka o gradnjama u Stonu, koju su izradili Župan Bunić i drugovi, bila je već gotova te je Vijeće umoljenih naredilo, da se po njoj mora postupati. Istog dana naredeno je Županu Buniću i drugovima, da moraju točno navesti položaj novih kula i njihovu debljinu i visinu, kao i debljinu i visinu novih zidova.²⁸³

Sedam dana nakon toga primljena je i potpisana nova odluka sastavljena od prije rečene vlastele.

Izvještaj odnosno odluka glasi:

»Započeti zidanjem od ugla tvrđave Pozvizda prema istoku za 26 sežanja (52 m) i tu sagraditi jednu okruglu kulu, koja treba da bude okrenuta prema Malom Stonu. Odatle nastaviti zidanjem u pravcu Malog Stona u dužini od 35 sežanja i tu sagraditi drugu okruglu kulu. Od te kule poći obronkom brda za cca 32 sežnja i tu sagraditi treću okruglu kulu. Od te treće kule protegnuti zid prema starom zidu do kule »Dobri« u dužini od 64 sežnja. Sva ta zidna platna imaju biti visoka šest lakata do obilaznog hodnika, a iznad hodnika moraju biti prsobrani i kruništa. Debljina zidova treba biti dva i pol lakta. Kule s unutrašnje strane treba da budu široke tri sežnja, a njihova visina jedan sežanj više od zidina. Stari veliki zid od kule Dobroga do ugla Korune podvostručiti sa zapadne strane, i to tako, da debljina starog i novog zida bude iznosila 9 lakata. Visina novog zida treba da bude jednaka onoj staroga. Sa zapadne strane pojačanog zida treba napraviti prsobrane i kruništa kao što su i na starom zidu s istočne strane. Kod svake stare kule uz zapadno pročelje zida treba sagraditi nove okrugle kule. Vrata za ulaz u ove kule moraju biti s obilaznog hodnika. Zid kod Velike doline povisiti onoliko, koliko bude potrebno.«²⁸⁴

To je prva odluka u izgradnji utvrđenja Dubrovačke Republike, koja spominje okrugle kule. Primljena je i potpisana četiri mjeseca ranije nego ona o izgradnji dubrovačke Minčete u okruglom obliku. Uslijed toga možemo smatrati Župana Bunića prvim osnivačem okruglih kula na dubrovačkom zemljištu.

²⁸¹ Cons. Rog. 14. f. 137—137'.

²⁸² Ibid. f. 142'.

²⁸³ Ibid. f. 145.

²⁸⁴ Ibid. f. 146.

Svrha izgradnje tih zidina i kula bila je, da se spajanjem tvrđave Pozvizda s kulom Dobrim, potpuno zatvori obzidani krug grada Stona u onom opsegu, kako je bilo zamišljeno 1402. godine. Pojačanje zida od kule Dobroga do Korune i njegovo utvrđivanje okruglim kulama i kruništem sa zapadne strane bilo je radi omogućenja obrane samog zida s obje strane. Obilazni hodnik ovako proširenog i utvrđenog zida bio je istodobno zaštićeni put za spoj između Malog Stona i tvrđave Pozvizda. U tvrđavi Koruni na mjestu, gdje se zid spaja sa tvrđavom vide se još zazidana vrata za izlaz iz tvrđave na obilazni hodnik zida.

Iako ta utvrđenja postoje i danas, čini se, da veći njihov dio nije nikad bio završen. To se opaža na zidu i kulama od Pozvizda do Dobroga i na okruglim kulama, koje su uz zapadno pročelje zida od kule Dobroga do Korune.

Četrnaestog travnja pojačavaju se straže u Stonu i na Pelješcu sa sto ljudi sa Pelješca i sa sto ljudi iz Primorja.²⁸⁵

Tri dana kasnije, t. j. 17. travnja izmijenjena je citirana Odluka sastavljena od Župana Bunića i drugova utoliko, da se zidovi, za koje je bila predviđena debljina od dva i pol lakta, povisi na tri lakta. Gornji dio kula, t. j. onaj sežanj visine, koliko su imale stršiti nad zidom, da bude otvoren. Istog dana je naređeno, da se poruše drvene utvrde kod morskih vrata i na Brocama: drvo tih utvrda da se iskoristi za pokrivanje kula, arsenala i za izradu lučkog lanca Malog Stona.²⁸⁶

Potkraj srpnja odredilo je Vijeće umoljenih, da se naprave jedna vrata u novom dijelu zida, koji je zapravo predzida tvrđave Pozvizda prema istoku. Kroz ta vrata će se moći iz tvrđave ići u Mali Ston i u Ston.²⁸⁷ Vrata, o kojima je ovdje riječ, postoje i danas na prvom u odluci Župana Bunića predviđenom dijelu zida. Kroz njih se jedino može ući u tvrđavu Pozvizd.

Šestog studenoga naređeno je, da se udese vrata glavne kule Pozvizda tako, da se kroz njih ulazi preko pokretnih stepenica na prvi kat kule.²⁸⁸

U početku 1456. godine vijeća se o premještaju vrata predzida u Stonu kod vode i o izgradnji drvenog mosta preko jarka pred premještenim vratima. Zaključeno je, da se nova vrata naprave kod lođe, kako je pisao stonski knez. Protivprijedlog, da se naprave prema klanonici i da se tu napravi most, odbačen je.²⁸⁹ Iz tih zaključaka vijeća izlazi, da su vrata predzida, koje je bilo sagrađeno pred onim dijelom velikog zida, koji je sačinjavao istočno zidno platno grada Stona, bila negdje u blizini Velike vode. Za ulaz kroz ta vrata nije trebalo mosta, jer je jarak bio iskopan od Velike vode do luke. Lođa odnosno lođeta straže (današnja kuća Baće), do koje su bila vrata kroz velikj zid (Vrata od Zamirja). Prema tome vrata predzida imala su se premjestiti pred stara gradska vrata i ispred njih napraviti most.

²⁸⁵ Ibid. f. 151'—152'.

²⁸⁸ Ibid. f. 226.

²⁸⁶ Ibid. f. 153'.

²⁸⁹ Ibid. f. 249'—250'.

²⁸⁷ Ibid. f. 186'.

Dvadesetog veljače zaključeno je, da se pošalje u Ston toliko drva, koliko je potrebno za most preko jarka. Odbijen je protivprijedlog, da se pošalje toliko, koliko je potrebno da se produži još za trinaest i pol sežanja preko močvare.²⁹⁰ Pet dana kasnije određena su trojica vlastele, da pronađu i pošalju u Ston potrebno drvo.²⁹¹

Sa svim tim taj most nije bio izgrađen u toj godini a ni započet.

Sedmog svibnja 1457. godine vijeća se u Vijeću umoljenih o arsenalu u Malom Stonu. Zaključeno je, da se sagrađe pilastri, koji će držati lukove, na kojima će biti naslonjena po dva krova susjednih arsenala; na lukove u sredini da se postave žljebovi, koji će prikupljati kišnicu sa krovova za čatrnju, koja je unutar gradskog zida; isti takvi žljebovi i za istu svrhu da se postave i na pročeljne zidove arsenala.²⁹² Ti žljebovi postoje još i danas na jedinom sačuvanom arsenalu Malog Stona. Od otoka vode tih žljebova idu lukovi preko ulice do gradskog zida, preko kojih se nastavljaju žljebovi, koji kroz zid odvođe vodu u veliku čatrnju.

Dvanaestog rujna ovlašten je Rektor i Malo vijeće, da izaberu tri vijećnika Vijeća umoljenih, koji će izraditi nacrt mosta, koji se ima izgraditi u Stonu.²⁹³

U četrnaestom svesku knjige zaključaka Malog vijeća uložen je arak papira, na kojem je nacrtan most, koji se imao napraviti u Stonu. Most je imao biti širok 6 lakata (oko 3 m) te se sastojao iz pokretnog dijela dugog 10 lakata (5 m) i nepokretnog dugog 22 lakta. Uz taj most nacrtano je i njegovo produženje od 60 lakata, koje je imalo ići preko močvare. Uz most je i popis potrebnog materijala, i to odvojeno za dio preko jarka i za dio preko močvare. Prema vjetrovima nacrtanim na nacrtu, most je imao biti pred istočnim vratima t. zv. vratima od Zamirja ili kopnenim vratima (vidi sliku).

Uz popis materijala za most na tom arku ima i nekoliko primjedaba o potrebnim popravcima na zidovima gradskog jarka prema Supavlu i jarka Velikog kaštela, popravku velikog zida, stražarskih kućica, vratnica vrata Malog Stona i kopnenih vrata Stona.²⁹⁴

Sedmog travnja 1459. godine naredeno je Knezu i činovnicima Stona, da dadu pripremiti 8000 komada kamena s razmjernim brojem ugaonika i to na mjestima, gdje se imalo zidati sa zapadne strane pa sve do Lastve.²⁹⁵

Drugog listopada naredeno je činovnicima Stona, da umjesto starih dotrajalih vratnica kopnenih vrata namjeste one, koje su svojedobno bile na vratima u zidu iza franjevačkog samostana. Te vratnice nalazile su se pohranjene u Velikom kaštelu.²⁹⁶ Kako smo prije vidjeli, gradska vrata iza franjevacu sazidana su 1440. godine.

Trećeg studenoga zaključeno je, da se piše činovnicima Stona, da dadu povisiti zid nad novim mostom, kako bi se most mogao podizati

²⁹⁰ Ibid. f. 257'.

²⁹¹ Min. Cons. 14. f. 80'.

²⁹² Cons. Rog. 15. f. 129.

²⁹³ Ibid. f. 148'/II.

²⁹⁴ Min. Cons. 14. Priloženi posebni arak.

²⁹⁵ Min. Cons. 15. f. 11'.

²⁹⁶ Ibid. f. 51.

i spuštati.²⁹⁷ Mjesec dana poslije toga naredeno je Mihoću admiralu, da dađe jednu novu saonicu galija za gradnju nosača pokretnog mosta u Stonu; saonicu da preda lijevaocu topova Bartolomeju iz Cremona, koji je imao urediti most.²⁹⁸ Kako smo vidjeli u nacrtu iz godine 1457., pokretni dio mosta bio je predviđen 5 m duljine. U popisu potrebnog materijala bile su predviđene i dvije grede od po 9 metara duljine, pol lakta debljine. Prema navedenom, pa i s obzirom na potrebno povišenje zida nad mostom možemo zaključiti, da taj pokretni most nije bio sa lancima i protivutezima, kao što su pokretni mostovi u Dubrovniku i kako su kasnije bili i u Stonu. Taj most morao je biti sistema pokretnog mosta sa lancima zahvaćenim za grede koje su kroz zid stršile u obliku velike tezulje (vidi sliku nacрта).

Devetog srpnja 1460. godine zaključeno je, da se počne radovima na čatrnji u Malom Stonu. Čatrnja se imala napraviti duga 20 lakata, a široka koliko se više može. Ljudi od 18 do 40 godina, koji će je kopati, dobivat će groš na dan.²⁹⁹ Naknadno je određeno, da će kamernari, koji budu radili na toj čatrnji imati četiri groša na dan.³⁰⁰ Gradnja te velike čatrnje zaključena je još godine 1452., kad je bilo određeno i mjesto, gdje će se napraviti. Ta čatrnja i dandanas snabdijeva Malostonjane pitkom vodom.

U početku studenoga potpisana je Odluka o čuvanju Stona. U toj Odluci govori se uglavnom o naoružanju i izgradnji stonskih utvrđenja.

U prvoj točki predlaže se dobava dvaju majstora inženjera vještih u pucanju bombardama i u drugom vojnim poslovima. Te bi vlada upotrebljavala kako u Dubrovniku, tako i u Stonu.

Zid od samostana franjevacca do navrh Pozvizda ima da se žurno izgradi; da se odredi, što da se radi s one dvije kule Velikog kaštela prema Supavlu, koje su se uslijed popuštanja zemlje odvojile od zida. U slučaju da se to može popraviti, neka se popravi, a u protivnom slučaju neka se ponovo izgradi; zid Malog Stona prema Hodiljama da se pregleda, kao i svi drugi položaji, te gdje bude potrebno, da se popravi i utvrdi; započeta čatrnja u Malom Stonu da se što prije završi; puč (bunar), koji se nalazi u Stonu između zida i predziđa da se premjesti unutar grada, kako radi vode, tako i radi ostalih radova na kulama i zidinama. Rektor s Malim vijećem da pošalje u Ston dvojicu vlastele sa dvojicom majstora, koji će skupa sa Knezom i činovnicima Stona izdati nalog za početak naprijed rečenih radova.³⁰¹

U toj odluci spominju se dvije kule Velikog kaštela sa strane Supavla. Danas postoji samo jedna, i to na sjeveroistočnom uglu, a jugoistočni je ugao bez kule. Sadašnja sjeveroistočna velika polukružna kula kasnijeg je datuma, kako ćemo vidjeti. U njenu prizemlju vide se ostaci stare četverouglaste kule. Puč (bunar) postoji i sada u prostoru među glavnim zidom i predzidom u blizini Arcimona, te prema tome on nije bio premješten.

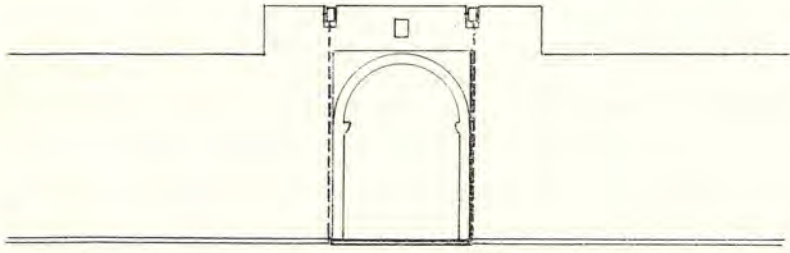
²⁹⁷ Ibid. f. 58.

²⁹⁸ Ibid. f. 65.

²⁹⁹ Ibid. f. 109'.

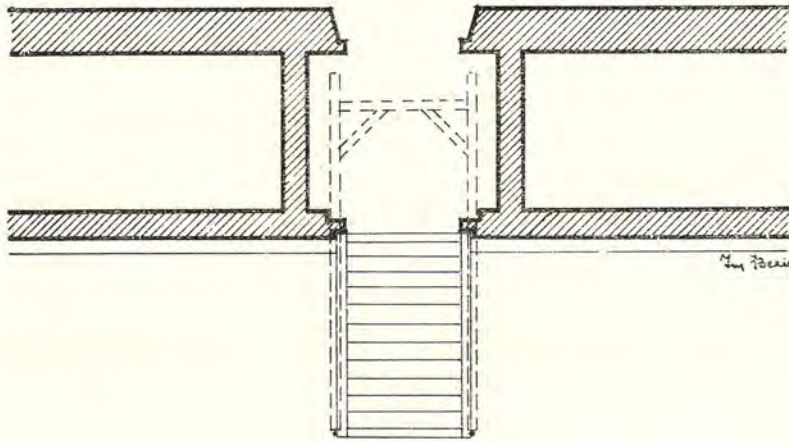
³⁰⁰ Ibid. f. 121.

³⁰¹ Cons. Rog. 16. f. 193'—194.

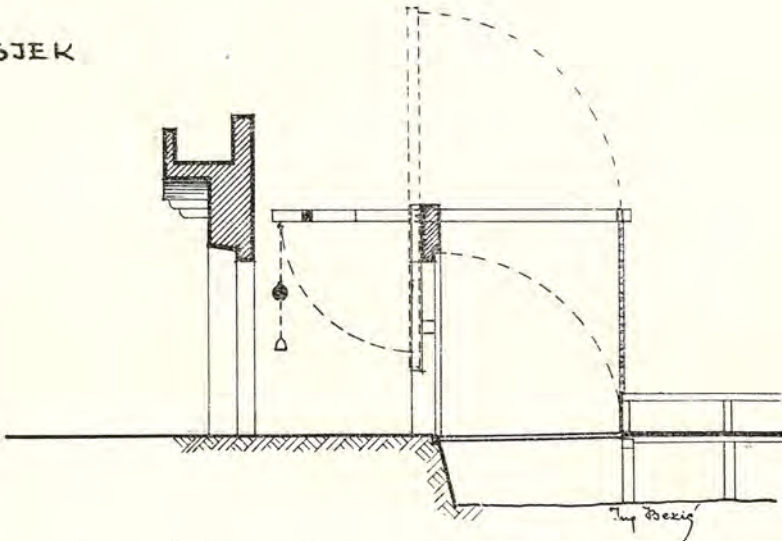
TLOCRT

Jug Bozic

Jug Bozic

PRESJEK

Jug Bozic

Rekonstrukcija »Vrata zamirja« ili »Kopnenih vrata«

U početku 1461. godine Vijeće umoljenih piše Knezu i činovnicima Stona, da rade kruništa, pripreme kamen i pribave potrebnu količinu kreča na mjestima, na kojima će se u datom vremenu započeti zidanjem. Zidati se imao zid od franjevaca put Pozvizda i započeti zid na Dolini.³⁰²

Dvadesetišestog siječnja zaključeno je, da se piše u Ston, da se, kad se započne gradnjom zidina, mora porušiti kuća kod Stona, koju je država kupila od Damjana Benešića. Materijal poružene kuće da se upotrebi za gradnju zidina.³⁰³

Dvadesetog ožujka zaključeno je, da se piše u Ston, da kod izgradnje zidina svodove obilaznog hodnika rade na pilastrima, kako je već bilo započeto.³⁰⁴

Sedam dana nakon toga određeno je, da se u Ston pošalju dva nastojnika s Nikolom Rendićem, koji će pregledati tvrđave Stona, Pozvizda, Malog Stona i sve stonske zidine; zatim sve oružje, koje se nalazi u tvrđavama i ustanoviti, koliko ima dobrog a koliko lošeg. O svemu tome imao se podnijeti pismeni izvještaj. Također su imali iznijeti svoje mišljenje o kanalu od Stona do Broca.³⁰⁵

Petog travnja naredilo je Vijeće umoljenih, da se radi bolje sigurnosti Stona izgrade tri drvene utvrde, i to: jedna kod morskih vrata, druga kod Bata, a treća na Brocama.³⁰⁶ Pet dana kasnije zaključeno je, da Rektor i Malo vijeće narede zidanje na mjestu zvanom Dolina i gradnju stražarskih kućica na zidinama; osim toga da se pobrinu za drvo nutarnjih ograda i za trupce potrebne za udešavanje bombardara.³⁰⁷ Potkraj istog mjeseca zaključilo je Vijeće umoljenih, da se piše Knezu, kapetanu, savjetnicima i činovnicima Stona, da s najvećom hitnošću moraju nastaviti izgradnju zidina. Raditi se moralo na dva mjesta, t. j. na Dolini i na zapadnom stonskom zidu; novi zid i kule na Dolini da se sgrade do visine starog zida, pa da se tada izvjesti vlada, koja će dalje odlučiti: zapadni zid od franjevaca do Pozvizda da nastave, kako je započeto. U slučaju, da nemaju dovoljno majstora, neka jave, pa će im se poslati koliko ih bude trebalo.³⁰⁸ Kako se iz prednjeg zaključka vidi, još se uvijek radilo na zidu, koji od franjevaca ide do navrh Pozvizda, a koji je započeo 1407. godine. S obzirom na strminu i nepriступačnost položaja, kao i duljinu samog zida, to je potpuno razumljivo. Cijeli građevinski materijal, kreč, pijesak, voda, pa i kamen, ukoliko se nije na licu mjesta vadio, morali su ljudi nositi na leđima.

Šestog svibnja ponovo je govor o zidanju u Dolini. Određeno je, da se novi zid sagrađi u visini staroga, a u duljini do mjesta, gdje se novi zidovi spajaju sa starim. Osim toga je zaključeno, da se piše u Ston, neka rade i na čatrnji Malog Stona.³⁰⁹ Prema tom zaključku radilo se na Dolini ono pojačanje zida, koje je 1455. bilo odlučeno na temelju izvještaja odnosno mišljenja Župana Bunića i drugova.

³⁰² Ibid. f. 213.

³⁰³ Ibid. f. 218.

³⁰⁴ Ibid. f. 239.

³⁰⁵ Ibid. f. 241'.

³⁰⁶ Cons. Rog. 16. f. 244.

³⁰⁷ Ibid. f. 245'.

³⁰⁸ Ibid. f. 254.

³⁰⁹ Ibid. f. 256.

U početku lipnja uzet je u službu i poslat u Ston Ivan Ugrinović za majstora bombardijera i majstora za izradu baruta, sa platom od 10 perpera na mjesec.³¹⁰

Dvadesetišestog tog istog mjeseca Vijeće umoljenih izdalo je strogu naredbu, da vojnici ne smiju držati svoje obitelji u stonskim tvrđavama. Od toga su bili izuzeti kaštelani i admirali tvrđava, kojima je to bilo dopušteno.³¹¹

Od početka lipnja do sredine kolovoza 1462. godine vijeća se o jarku u Stonu, koji se imao produbiti i proširiti. Tu se radilo o onom jarku, koji je hodio od Velike vode prema pristaništu. Osmog lipnja bilo je zaključeno, da se u Ston pošalju majstori Michelozzi iz Firence i Bernardin iz Parme, koji su se od 1461. nalazili u Dubrovniku i bili zaposleni izgradnjom utvrda. Oni su imali poći u Ston sa dvojicom vlastele i sa Knezom i činovnicima Stona pregledati i ispitati predmet i o tome izvijestiti Vijeće umoljenih.³¹²

Već nakon dva dana vijeća se ponovo o tom jarku, te je određeno, da pođe u Ston samo majstor Bernardin i dade napraviti palatu, kako su on i Michelozzi predložili Vijeću. Nakon toga donijet će se novi zaključak.³¹³

Sedam dana kasnije određena su dva nastojnika, koji su sa majstorima Michelozzijem i Bernardinom imali poći u Ston. Istog dana je naređeno nastojnicima oružane, da pošalju u Ston materijal potreban za kopanje jarka i izradu potrebnih drvenih ograda (palisada).³¹⁴

Šestog srpnja vijeća se o širini tog jarka, te je određeno, da bude u vrhu širok 40 lakata i da se započne kopanjem, gdje je bio stari jark te da se nastavi prema jugu. Zaključeno je još, da Knez i činovnici stonski sa majstorom Bernardinom odrede širinu prostora između zidina Stona i predzida pristaništa na Ponti, kako bi lade mogle udobno pristajati i ukrjavati.³¹⁵ Potkraj mjeseca opet se vijeća o širini jarka, te je određeno, da njegova širina bude 50 lakata.³¹⁶ U početku kolovoza rad je prekinut odnosno prestalo se daljim kopanjem, samo se morao obzidati iskopani dio. Taj dio bio je kod pristaništa, a bio je dug 115 lakata.³¹⁷

Kako se iz svih prednjih zaključaka vidi, tu se radilo o jarku s istočne strane grada Stona, na kojega se produbljenju i proširenju već u nekoliko navrata radilo.

Potkraj travnja 1463. Vijeće umoljenih ovlastilo je Rektora i Malo vijeće, da narede nastavak kopanja jarka u Stonu.³¹⁸ Četvrtog svibnja odlučeno je, da kopanje moraju vršiti ljudi iz stonske knežije i kaptanije Rata, te da im se plaća po 20 folara na dan. Istog dana je zaključeno, da se onaj novac, sa kojim se može raspolagati za gradnju u Dubrovniku, može za onu godinu upotrebiti i za radove u Stonu.³¹⁹

³¹⁰ Min. Cons. 15. f. 183.

³¹¹ Cons. Rog. 16. f. 270'.

³¹² Cons. Rog. 17. f. 99.

³¹³ Ibid. f. 99'.

³¹⁴ Min. Cons. 16. f. 12—14.

³¹⁵ Cons. Rog. 17. f. 107.

³¹⁶ Ibid. f. 114.

³¹⁷ Ibid. f. 121—122.

³¹⁸ Ibid. f. 206'.

³¹⁹ Ibid. f. 210.

Desetog lipnja Vijeće umoljenih ovlastilo je Kneza i činovnike radova u Stonu, da nastave kopanjem jarka uz stonske zidine, kako je započeto, ako ga mogu brzo završiti; u protivnom slučaju da poruše palatu, koja je između zida i kopna; ako se nastavi radom, da za kopanje uzmu ljude sa Pelješca. Istog dana je zaključeno, da Knez Slanoga ima dati posjeći dubravu u Žatonu kod Stona. Knez i činovnici stonski moraju drvo te šume dati prenijeti u Ston za potrebe grada.³²⁰ Uzrok su toj žurbi u izgradnji jarka, poništenju palate i sječi šume vijesti o približavanju Turaka granicama Republike. Uslijed toga, dana osmog kolovoza zaključeno je, da se pošalju u Ston trojica vlastele s kapetanom talijanskih plaćenika i sa 300 vojnika; inženjeri Michelozzi, Marchiano i svi ostali inženjeri da pregledaju i ispitaju, na koji bi se način najbrže mogao utvrditi Ston i koliko bi to iziskivalo troškova. O tome su imali donijeti pismeni izvještaj.³²¹

Dvadesetitrećeg srpnja 1464. potpisana je u Vijeću umljenih odluka o Stonu, koju su izradila trojica za to određene vlastele.

Prema toj odluci Knez, kapetan, savjetnici desetina i činovnici radova u Stonu imali su obaći sve zidine i tvrđave Stona i urediti sve položaje na utvrdama. Najhitnije su imali izvijestiti Vladu o svemu, što je potrebno kako u pogledu bombardera, špingarda, baruta i drva, tako i o drugim potrebama, da bi se moglo priskrbiti i poslati što bude potrebno. Zemlja palate, koja je bila napravljena radi odzidavanja jarka, mora se hitno ukloniti, da se preko nje ne može prolaziti; za taj rad da se pozovu svi ljudi iz Stona i sa Rata; dvojica vlastele da se pošalju na Rat, koji će tamo stajati sa kapetanom. U slučaju potrebe oni će s kapetanom i ljudima doći u Ston. Jedan od desetina morao se poslati na Neretvu, da naredi Neretvljanima, da se s lađama i obiteljima povuku u Ston. To pod kaznu gubitka imanja i proglašenja buntovnicima. Morale su se staviti u ispravno stanje fuste u arsenalu Malog Stona tako, da se u slučaju potrebe mogu porinuti i naoružati. Dvojica vlastele imali su odmah poći u Slano. Oni će se sa Knezom Slanoga u slučaju potrebe pobrinuti, da se sve životinje iz Primorja sklone na Pelješac. Stanovnici će u slučaju opasnosti svoje stvari i žetvu pohraniti u Dubrovnik, ili u Ston ili na otoke. Oni pak sami sa Knezom i obojicom vlastele sklonit će se u Ston.

Odmah se imalo popraviti suhozide, koje je s unutrašnje strane velikog zida u Stonu, a služilo je kao obilazni hodnik. Predloženo je, da se za obranu Stona uzmu dvije stotine stranih plaćenih vojnika, balesijera i strijelaca.

Za rezervnu hranu imalo se poslati u Ston 300 stara pšenice, prosa i ječma.³²²

U vezi s tom Odlukom odmah se šalju u Ston četiri bombardere i 20 zerbetana i salnitar i sumpor za izradu 100 litara baruta za bombardere i 200 litara za puške.³²³ Nekoliko dana kasnije šalje se drvo, željezo i sve, što je potrebno za obranu.³²⁴

³²⁰ Ibid. f. 232.

³²¹ Ibid. f. 264.

³²² Cons. Rog. 18. f. 78.

³²³ Min. Cons. 16. f. 154'.

³²⁴ Ibid. f. 156'.

Četrnaestog rujna zaključeno je, da se kula Dolina u Stonu, koju je bio grom srušio, obnovi i izgradi u okruglom obliku.³²⁵

Potkraj siječnja 1465. zaključeno je u Vijeću umoljenih, da se utvrdi gradić Mali Ston te da se odrede trojica, koji će sa protomajstorom poći na lice mjesta, da sve pregledaju, ispituju i nakon toga izvijeste.³²⁶ Istog dana je Malo vijeće izabralo tu trojicu vlastele,³²⁷ ali nam se njihov izvještaj nije sačuvao.

Dvadesetičetvrtog ožujka 1466. Vijeće umoljenih ovlastilo je Rektora i Malo vijeće, da mogu dati povisiti stonski zid prema kopnu, koliko bude potrebno. Istog dana je još naređeno, da se odrede trojica vlastele, koji će u pogledu straža u Stonu potrebno narediti i naređeno dostaviti Vijeću umoljenih.³²⁸

Za izgradnju utvrđenja Stona, bio je stavljen neki teret na dijelove zemljišta, koje su pojedinci dobili u Stonu, Pelješcu, Primorju i Konavlima, t. j. odnosi vlasnici zemljišta, koji su to zemljište primili od države, imali su platiti neki doprinos za svaki dio. Prikupljeni novac išao je u fond za utvrđivanje Stona. Kako pojedinci nijesu to bili isplatili, Malo vijeće izdalo je strogo naređenje za to određenim činovnicima, da pod kaznu globe od 50 perpera za svakog od njih moraju do konca godine prikupiti treći dio tih doprinosa.³²⁹

Kako ubiranje prije rečenog doprinosa nije išlo, to je 19. siječnja 1467. Malo vijeće dalo Ivanu Babaliću i drugovima činovnicima za prikupljanje tog doprinosa ona ovlaštenja, koja je imao sam Rektor. Oni su mogli i morali svakog onog, tko ne će da plati, dati zatvoriti u tamnice dvora i kazniti ih globom u iznosu jedne četvrtine duga. Iz zatvora se nijesu mogli pustiti, dok ne plate dug i globu.³³⁰ Da se prema prošlogodišnjem zaključku radilo na povišenju velikog zida, svjedoče nam ugovori od 9. veljače te godine. Naime, tog je dana Malo vijeće ugovorilo s nekim Stonjanima isporuku 8.000 mjera (modija) kreča, koji su postepeno u roku od 4 mjeseca morali predati i donijeti pod istočni stonski zid. Cijena tog kreča bila je devet i pol perpera za 100 mjera.³³¹

Dvanaestog istog mjeseca zaključeno je u Vijeću umoljenih, da se odrede trojica, koji će pismeno iznijeti mišljenje o radovima, koji se imaju vršiti u Stonu i gdje i kada da se započnu.³³² Ta trojica su od-

³²⁵ Cons. Rog. 18. f. 93'. U pogledu ovog zaključka, zanimljivo je navesti, da ga je Kukuljević pogrešno pročitao. On je »turrim doline Stagni« pročitao »turrim donje stanje« i to objelodanio u svom Slovníku na str. 259. u životopisu Matejevića (Jurja Dalmatinca). Naravno, da je kasnije nastalo pitanje, koja je to kula. Vice Adamović u svojoj knjižici »O bedemima grada Dubrovnika«, koja i inače ima dosta pogrešaka i netočnih tvrdnja, donosi cijelu malu raspravu, da dokazuje, kako to nije Minčeta, već neka druga kula u Dubrovniku. Međutim, »kula Doline Stona«, iako je bilo zaključeno, da se izgradi u okruglom obliku, obnovljena je kao četverouglasta kula, te takva strši i danas nad zidnim platnima Velikog zida u stonskoj Dolini.

³²⁶ Cons. Rog. 18. f. 122.

³²⁷ Min. Cons. 16. f. 192.

³²⁸ Cons. Rog. 19. f. 25'.

³²⁹ Min. Cons. 17. f. 45'.

³³⁰ Ibid. f. 56.

³³¹ Ibid. f. 59'—60.

³³² Cons. Rog. 19. f. 172.

ređeni istog dana.³³³ Njihov izvještaj nije uveden u knjigu Vijeća, ali su četrnaestog travnja doneseni neki zaključci o utvrđivanju Stona u vezi s tim izvještajem. Zaključeno je, da se s unutarnje strane pojača zid tvrđave Korune novim zidom debelim 8 lakata. Također je zaključeno, da se uz more ispod brda Popina izgradi zid s odgovarajućim toretama. Njihova debljina imala je biti jedan i pol lakta, a visina 4 lakta. Zid je imao ići od rta Popina prema istoku do kuće Nadojevića. Konao ispod zida imao se produžiti, a izvađeni mulj nabacati iza zida.³³⁴ Pojačanje zida tvrđave Korune, i to prema jugoistoku i zapadu stvarno je izvršeno tako, da tvrđava s tih strana ima preko 5 metara debele zidove. Zid ispod brda Popina, a to je sjeverozapadno od sela Broca, nije nikad bio izgrađen, jer od njega nema nikakvih ostataka, a u daljim zaključcima nikako se ne spominje.

Tog istog dana ponovo je doneseno naređenje o biranju providnika stonskih, koje je slično s onim donesenim 1454. godine, samo što su ovi birani na 15 dana. Određena im je i plata, i to 6 groša na dan.³³⁵ Prvi izabrani providnici ipak nijesu pošli u Ston. Vijećalo se i odgađalo njihov odlazak. Na koncu je određeno, da se pošalju u Ston dvojica vlastele s ovlaštenjem, da narede i odrede mjesto, gdje će se premjestiti vrata Korune; osim toga da priskrbe potrebnu sovrnju za zidanje; također da se pobrinu za stan kaštelana i mjesto za smještaj municije.³³⁶ Iz tog zaključka proizlazi, da se stvarno odmah započelo pojačavanjem zidova Korune. Radi tog pojačavanja zidova morala se srušiti stara kuća kaštelana i zgrada, koja je do nje bila. Obje te zgrade vidimo na starom planu Malog Stona izrađenog poslije 1358. (vidi Plan VI.) Te su zgrade bile naslonjene na južni zid tvrđave, koji se pojačavao. Sadašnja još postojeća kuća kaštelanova naslonjena je na istočni zid. Druga zgrada, koja je služila za nastambu vojnika, bila je također premještena i to uz zapadni zid.

Jedanaestog srpnja javljeno je činovnicima radova u Stonu, da produže zapadni zid Maloga Stona za 4 lakta prema moru.³³⁷

U kolovozu je zaključeno, da će ljudi, koji budu poslani iz Primorja na rad u Ston imati platu od jednog i pol groša na dan. Oni se međusobno mogu zamjenjivati, a neposlušni će se kazniti.³³⁸

Jedanaestog ožujka 1468. primljen je i potpisan u Vijeću umoljenih izvještaj i prijedlog o upotrebi novca, koji se nalazio kao depozit. Određeno je, da se novac fundiga (od prodaje žita) upotrebi za gradnju gradskih zidina Dubrovnika, Kneževa dvora i zidina Stona.³³⁹

Zadnjeg u tom mjesecu primljena je i usvojena Odluka o Stonu, koju su sastavili za to određeni nastojnici. U toj za izgradnju stonskih utvrđenja važnoj odluci nabrojani su svi radovi, koji su se imali izvršiti, i to:

³³³ Min. Cons. 17. f. 61.

³³⁴ Cons. Rog. 19. f. 192'.

³³⁵ Ibid. f. 193.

³³⁶ Ibid. f. 214'.

³³⁷ Ibid. f. 238'.

³³⁸ Ibid. f. 250.

³³⁹ Cons. Rog. 20. f. 30'.

Prednja vrata Malog Stona

u Koruni završiti zidanje, kako je već započeto; pred vratima tvrđave napraviti predzide od starog zida do prve kule, popraviti pragove vrata tvrđave; unutar tvrđave sa zapadne strane sagraditi kuću veličine 24×8 lakata, u koje jedan dio će se smjestiti oružana, a u drugi dio posada. (Svi ti radovi bili su stvarno izvršeni).

U Dolini na mjestu, gdje se srušila kula, ima se povisiti predzide do iduće kule, jer je na tom mjestu rušenjem kule zid otvoren.

Kako se na više mjesta na zidinama, koji od Stona idu do Malog Stona, ne može stajati, iz razloga, što je suhoziđe srušeno, koje je uz zid bilo napravljeno, moraju se napraviti svodovi na pilastrima za obilazni hodnik; stražarske kućice sa zidina premjestiti na kule; kule pokriti tako, da stražari mogu stajati u pokrivenom i paziti zidna platna među kulama.

U Malom Stonu ima se podvostručiti istočno zidno platno gradića počevši od Korune do mora novim zidom debljine, koliko Vlada naknadno odredi. (Taj novi zid nikad nije bio završen); na obali prema zapadu protegnuti zid tako, da čovjek na konju ne može ući na vrata.

Veliki kaštio: Obje započete kule na istočnom zidu kaštela moraju se ponovo izgraditi. Ovo lice, koje je dužno oko 66 lakata, mora se s unutarne strane pojačati novim zidom debelim, koliko vlada odredi.

Grad Ston. Najspasonosnije bilo bi za Ston sagraditi jedan poprečni zid od prve otkrivene kule do iznad crkve franjevac. Ta daljina iznosi 108 sežanja, a zid ne će stajati više od 1000 perpera. Osim toga mora se napraviti jarak počevši od jarka Velikog kaštela uz cijelo zidno platno prema polju okrenuvši zatim prema Pozvizdu koliko bude potrebno. U ovaj jarak ima da se pusti voda i da bude toliko širok i visok kao onaj od Velikog kaštela. Ispred zida, koji gleda prema polju, ima se sagraditi predzide. Od pokrivene kule, u kojoj stanuju Drabant, do prve otkrivene kule zid, koji iznosi 35 sežanja, vrlo je slab. Taj zid treba podvostručiti i sagraditi mu predzide. Zid između obje otkrivene kule, koji je dug oko 30 sežanja, također treba podvostručiti i sagraditi mu predzide. Isto tako treba podvostručiti i vrlo slabi zid od druge otkrivene kule do ugla Lastve, što iznosi oko 40 sežanja. Obje otkrivene kule treba presvoditi i pokriti. Novo predziđe započeto jarkom mora se protegnuti do Bata.

Odluka se nastavlja posebnim poglavljem, čime da se započne, te se kao radovi za iduću godinu predlažu ovi:

1. završiti zid tvrđave Korune;
2. napraviti predzide pred vratima Korune;
3. završiti kulu u luci, koja je započeta;
4. popraviti ono, što je pokvareno i ruševno na jarku i predziđu prema Velikom kaštelu;
5. trasirati zid od prve otkrivene kule prema zapadu do iznad franjevačke crkve.

Ston

Tako da se nastavi od vremena na vrijeme, kako je u Odluci rečeno, a prema nahođenju Vlade.³⁴⁰

Prema toj važnoj Odluci grad Ston je dobio svoj konačni fortifikacijski oblik, i zadržao ga je sve do godine 1874., kada je radi tobožnjeg poljepšavanja započeto rušenjem. Važno je u toj Odluci i to, što se nakon toliko truda i troška za gradnju zapadnog zida grada Stona do vrha Pozvizda došlo do ispravnog stajališta, da je obzidavanje onolikog prostora, kako je 1402. godine bilo predviđeno, preglomazno, te je trasiran poprečni zid. Taj zid nije izrađen u ravnoj crti, kako je ta Odluka predviđjela, već u obliku kuta, što je strateški bolje, a za izgled ljepše.

Devetog svibnja naređeno je, da se odrede ljudi iz Stona i sa Rata, koji će nositi sovrnju i vršiti druge manualne radove oko izgradnje zidina. Plaćali su se jedan i pol groš na dan.³⁴¹

Oko polovine siječnja 1670. vijeća se o stanovnicima stonskog polja, da li bi se povukli unutar grada. Određeno je, da se odrede trojica, koji će svoje mišljenje o tome podnijeti Vijeću.³⁴²

³⁴⁰ Ibid. f. 37—38.

³⁴¹ Ibid. f. 47'.

³⁴² Ibid. f. 223'.

Na koncu mjeseca ponovo je zaključeno, da se odrede trojica, koji će izraditi odluku o knezu, kaštelanu i svemu, što nađu za potrebno radi boljeg čuvanja Stona.³⁴³

Na temelju prednjih zaključaka izrađena je velika naredba o Stonu pod naslovom »Ordo Stagni«, koja je 22. veljače ubilježena u knjigu zaključaka Vijeća umoljenih. Naredba ima devetnaest točaka s ovim sadržajem:

I. U Velikom Kaštelu mora se držati šest balistijera uračunavši admirala i jednog, koji zna raditi balistre. Osim toga vratara i stražara zvona.

II. U Koruni mora uvijek biti šest domaćih vojnika, 4 trabanta i stražar zvona. U tvrđavi Pozvizdu moraju biti 4 domaća vojnika, 3 trabanta i kaštelan.

III. U Velikom Kaštelu mora se izvršiti pregled oružane. Pokvarene bombe moraju se dati popraviti. Pregled oružane mora se vršiti svake godine, najdalje do 15. siječnja. Isto tako mora se i u drugim stonskim tvrđavama vršiti pregled oružana i municije.

IV. Na položaju Dobrome ispod zvona mora se napraviti jedno sklonište sa tri sobice, gdje će spavati 6 drabanata, tri noćna stražara i četvorica od ophodnja. Od šestorice drabanata jedan će biti starješina. Na tom položaju mora uvijek gorjeti fenjer.

V. U Koruni moraju se napraviti odgovarajuće sobe za municiju i oružanu.

VI. U ožujku mora se započeti kopanjem velikog jarka. Zatim se mora nastaviti utvrđivanjem Stona, kako je već zaključeno. Ispod Supavla mora se izgraditi zid usuho, iza kojega će se baciti blato izvađeno iz jarka. Treba popraviti tvrđavu Pozvizd, koja je oštećena od udara groma.

VII. Stražu, koja je između kula nad vodom, treba premjestiti pod Lastvu, gdje se ima sagraditi kućica za stražare. Kule pod Lastvom treba presvoditi i pokriti.

VIII. Iza svih zidova treba napraviti svodove obilaznog hodnika, gdje još nijesu napravljeni, tako da bi ljudi mogli slobodno stajati i hodati po zidinama.

IX. Ljudi, koji se uzimaju i plaćaju kao noćni stražari, ne smiju biti mladi od 18 ni stariji od 60 godina.

X. Na novim stražarskim položajima napraviti krov, kako bi se ljudi mogli zimi skloniti.

XI. Pronaći jednoga majstora inženjera, koji će nadgledati radove u Stonu i gdje bude potrebno.

XII. Kod crkve sv. Antuna napraviti kuću za kapelana Malog Stona. Za to uzeti kućistinu obitelji Zamanja, kojoj nedostaju samo podovi i krov.

³⁴³ Ibid. f. 226'.

XIII. Svake godine na prvoj sjednici Vijeća umoljenih u mjesecu siječnju imaju se izabrati tri providnika, koji će odgovarati na pisma Kneza i činovnika Stona u pogledu radova, te priskrbiti i slati u Ston potrebne stvari. To uvijek sa znanjem Rektora i Malog vijeća odnosno Vijeća umoljenih prema važnosti predmeta.

XIV. Ljude iz Hrasnog, Kobaša i Jelinjaka ne premještati u Ston, a to radi boljeg čuvanja Broca. Sve ostale iz stonskog polja, Vina, Česvinice i s obronka Pozvizda povući s obiteljima u Ston, i to do konca lipnja. U protivnom slučaju izgubit će crijep i drvo od kuća, u kojima sada stanuju. Ljudi iz Uzrena, Hodilje i Međugorje osim 40 kuća moraju se povući u Mali Ston. Ako oni, koji se povuku u Ston i u Mali Ston nemaju stana, mogu uzeti od neplodnog zemljišta nad ulicom, koja ide od franjevacu, i to čestice duljine 28—30 lakata, širine 10 lakata. U malom Stonu 12 × 10 lakata. Za to zemljište plaćat će vlasnicima pol groša za svaki dužinski lakat na godinu. Od tog su isključena općinska zemljišta i zemljišta privatnika, na kojima se nalaze kuće ili vrtovi. Svakom, tko bude gradió kuću, Vlada će dati pomoć od 5 perpera.

XV. Knez Stona mora nadalje stanovati u stonskom Velikom kaštelu.

XVI. Knez Stona ne treba više obilaziti knežiju, ali on može, kad nađe za potrebno, poslati dva suca, da obađu ili cijelu knežiju ili pojedine dijelove.

XVII. Kad se u Stonu nalaze desetine, oni, kojima su poznati zakoni kriminala, moraju prisustvovati sudu Kneza i kapetana. Činovnici radova nemaju se više pačati u sudske stvari kriminala.

XVIII. Unaprijed se mora svako šest mjeseci odrediti jedan kapetan za Ston sa platom od 250 perpera s jednim slugom i konjem. Vlada će mu dati još tri slugu na svoj račun, kao što to daje i Knezu. Mora biti stariji od 40 godina. Zapovjednik je svih straža i drabanata u Stonu. Mora sudjelovati u suđenju kriminalnih sudskih postupaka. Po noći može sam globiti ili zatvarati pojedince. Stanovat će u Dvoru, gdje je stanovao Knez. Uvečer, kad se zatvore gradska vrata Stona, predat će se ključevi kopnenih vrata Knezu, a morskih kapetanu. U vremenu, kad budu desetine u Stonu u vijećanju, ima glas kao i Knez, kaštelani i savjetnici desetina. Ne smije prenoćiti izvan Stona bez dopuštenja Vijeća umoljenih.

XIX. Sadašnji kaštelan Stona primit će platu za dva mjeseca više nego je služio stime, da može biti odmah izabran za neku drugu vanjsku službu bez obzira na odluku oslobođenja vanjske službe za dvije godine.³⁴⁴

Da se u toj godini radilo u Stonu, svjedoči nam zaključak od 3. ožujka, kojim se odobrava 1000 perpera od novaca prodaje žita za stonske radove.³⁴⁵

³⁴⁴ Ibid. f. 238—239'.

³⁴⁵ Ibid. f. 241.

10. svibnja ovlašten su Knez, providnici i činovnici Stona, da mogu potrošiti do 50 perpera, ako se uzmože putem drvenih žljebova dovesti voda na gradilište.³⁴⁶

Devetnaestog istog mjeseca zaključeno je, da se nastavi gradnja u Stonu, kako je bilo započeto.³⁴⁷

19. srpnja radovi se prekidaju osim vađenja mulja palate, koja je bila napravljena.³⁴⁸ Zašto su radovi prekinuti, nije poznato, ali možemo pretpostaviti, da je bilo pomanjkanje stručne radne snage, jer se u to vrijeme intenzivno radi na utvrđenjima Dubrovnika.

Dvadesetičetvrtog siječnja 1471. Malo vijeće bira trojicu vlastele, koji će se dopisivati sa Stonom i slati potrebni materijal i o tome voditi točne račune. Također im je zadatak, da pregledaju zemljišta, koja su dolazila u obzir za gradnje.³⁴⁹

22. veljače zaključeno je u Vijeću umoljenih, da se u sve tri stonske tvrđave imaju držati samo domaći vojnici kao posada. Drabante, koji su sačinjavali dio tih posada, treba zamijeniti podanicima Republike.³⁵⁰ Iz tog zaključka proizlazi, da je Vlada ipak imala više povjerenja u svoje podanike nego u strane plaćene vojnike.

U travnju te godine Malo vijeće ovlástilo je Kneza i činovnike Stona, da onih 100 stara žita, koje tamo imaju, mogu upotrebiti za isplatu radova utvrda i palisada na Brocama i za gradnju zidnog platna na obali Malog Stona.³⁵¹

Dvadesetog lipnja ovlašten je Knez i Malo vijeće, da mogu podvostručiti stonski zid nad Dolinom i gdje bude potrebno.³⁵² Dvadeset dana nakon toga opet se vijeća o utvrđivanju Stona. Naređeno je, da se naprave otvori za bombe na kulama, koje brane zidna platna; u Malom Stonu da se sagradi toreta u moru na mjestu, gdje je zidni kljun, koji ulazi u more. Taj položaj imao je ostati iznutra tako, da tu nitko ne može proći; također da se napravi jedan bastion za obranu Broca.³⁵³

Toreta, o kojoj je riječ u ovom zaključku, to je sadašnja okrugla kula Toljevac, kojom završava veliki zid na obali Malog Stona i koja je kasnije bila najistaknutija utvrda za obranu malostonske luke.

U početku veljače 1472. potpisana je nova Odluka s ovim sadržajem:

Prvo se mora najhitnije završiti zid u Malom Stonu, koji se gradi radi sprečavanja, da ne bi veći broj ljudi mogao prijeći na Rat. Hitno se mora sagraditi Revelin od kamena i kreča na uglu palisada u Malom Stonu prema kopnu. Moraju se pokriti stražarske kule, kako je već bilo određeno. Na novosagrađenom zidu od stonskih vrata kod Slanice do Bata mora se napraviti obilazni hodnik, jer bez tog hodnika zid nema nikakve obrane. Drveni bastion sagrađen na šupljini zida

³⁴⁶ Min. Cons. 18. f. 27.

³⁴⁷ Cons. Rog. 20. f. 269'.

³⁴⁸ Ibid. f. 287.

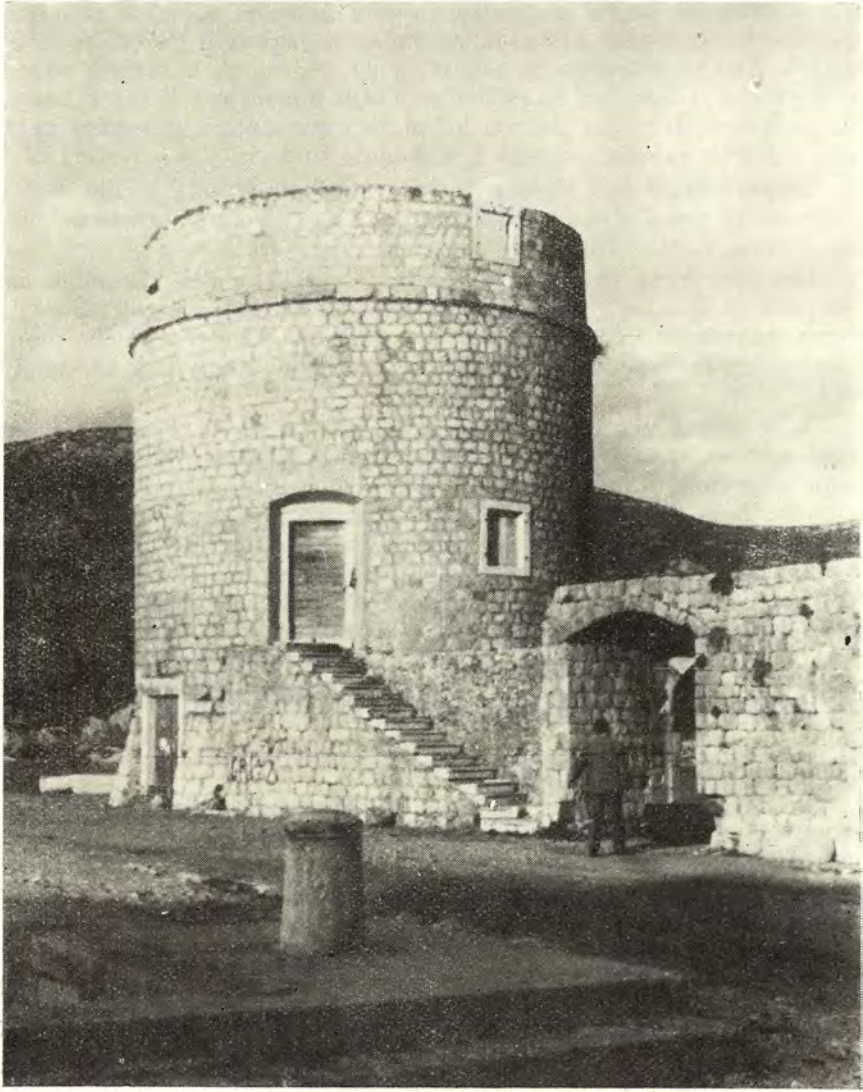
³⁴⁹ Min. Cons. 18. f. 74'.

³⁵⁰ Cons. Rog. 21. f. 46.

³⁵¹ Min. Cons. 18. f. 97.

³⁵² Cons. Rog. 21. f. 104'.

³⁵³ Ibid. f. 109'.

Kula Toljevac u Malom Stonu

kod solila treba porušiti, jer prema mišljenju stručnjaka ne stoji dobro, i sagraditi novi jači, također od drva. Od tog bastiona pa do gata, gdje se krca sol, mora se napraviti dobra palisada od jakih greda. Na mjestu, gdje je drveni križ u moru, mora se napraviti još jedan drveni bastion. Sve to potrebno je napraviti, da neprijatelj u slučaju napada ne bi mogao prijeći na stonski Rat. Osim navedenog treba pronaći i primiti u službu jednog dobrog inženjera i instruktora u vojnim poslovima s toliko vojnika, da njih i drabanata bude u Stonu stotina.³⁵⁴

Stonska vrata kod slanice, to su vrata, koja su bila u zidu, koji se protezao od jarka Velikog kaštela do Bata. Ta su se ponekad nazivala i vrata Ponte. (Njihov položaj Vidi Plan VIII.).

Devetog lipnja ovlašten je Rektor i Malo vijeće, da mogu dati vršiti one radove u Stonu, za koje je pisao Knez i činovnici Stona, a prema nahodanju majstora Olivier.³⁵⁵ Majstor Olivier, bombardijer i inženjer, bio je Francuz i primljen je u službu Republike 18. svibnja 1471.³⁵⁶

7. studenog vijeća se o Pozvizdu, te je zaključeno, da se tu napravi utvrđeni gradić (Oppidum). Ovlašten je Rektor i Malo vijeće, da mogu pripremiti kamen, kreč i sve, što je potrebno za gradnju.³⁵⁷ Šesnaest dana kasnije, opet se o tome vijeća, te je određeno, da se izaberu trojica, koji će s inženjerima ići na lice mjesta i iznijeti njihovo mišljenje Vijeću umoljenih.³⁵⁸ Istog dana Malo je vijeće izabralo tu komisiju od tri člana i odredilo njima i svakome od onih, koji s njima pođu, dnevnice od 6 groša i troškove prijevoza.³⁵⁹ Što je dalje bilo urađeno u knjigama Vijeća, nije zabilježeno. Međutim, ispod tvrđave Pozvizda od strane Malog Stona u pravcu zapad - istok postoje temelji jednog dugog debelog zida s temeljima kula. U predjelu iznad tih temelja prema tvrđavi ima velika količina poluklesanog kamena, koje nikada nije bilo upotrebljeno.

Da se ipak intenzivno radilo, iako u knjigama Vijeća iz 1473. nema novih zaključaka o gradnjama u Stonu, svjedoči nam ugovor za isporuku deset tisuća mjera (modija) kreča. Od tog se imalo isporučiti 6000 mjera u Mali Ston i 4000 mjera pod zidine od Bata do Velike vode. 1500 mjera od isporučenog u Malom Stonu morali su prenijeti do Korune.³⁶⁰ Prema tome znači, da se izgrađivalo pojačanje istočnog zida Malog Stona i kule Toljevca, a u Stonu da su se radili obilazni hodnici zida uz solila i pojačavalo istočno zidno platno grada.

Oko sredine ožujka 1474. ugovorena je isporuka od 3000 mjera kreča, koji se imao isporučiti u mjesecima svibnju, lipnju i srpnju kod skele zidova od Bata do Malog Stona.³⁶¹

20. srpnja zaključeno je, da se vanjskom kosinom pojača stonski zid od Velike vode prema Stonu, a od Velike vode do Lastve da se

³⁵⁴ Ibid. f. 183'—184.

³⁵⁵ Ibid. f. 230'.

³⁵⁶ Min. Cons. 18. f. 103.

³⁵⁷ Cons. Rog. 21. f. 269'.

³⁵⁸ Ibid. f. 274.

³⁵⁹ Min. Cons. 18. f. 228'.

³⁶⁰ Min. Cons. 19. f. 23.

³⁶¹ Ibid. f. 104'.

pojača s unutrašnje strane. Na položaju Lastve treba napraviti sklonište za stražare u obliku kule.³⁶² Zidna platna, o kojima je ovdje riječ, postoje i danas. Od kule nad vodom do kule barabanata zid je neobično debeo, a prema vani ima visoku kosinu. Na zidu se točno vidi, da je stari zid s vanjske strane pojačan novim.

Osmog ožujka 1475. zaključeno je u Vijeću umoljenih, da se uzme u rad poprečni zid Stona i da se započne kopanjem jarka, kako je bilo zaključeno 28. ožujka 1468.³⁶³ Dva dana nakon toga poslato je u Ston 8 kamenara, da pripreme kamen za stonski poprečni zid.³⁶⁴

U početku svibnja određeno je, da se u stonskom zidu naprave jedna vrata na mjestu, gdje bude potrebno. Vrata treba napraviti s najmanjim troškom i od kamena, od kojeg se gradi poprečni zid.³⁶⁵ O kojim se tu vratima radilo, iz zaključaka se ne vidi. Po svemu sudeći, to je bilo mišljeno za vrata na poprečnom zidu, kroz koja se izlazilo iz grada u gornji obzidani prostor. Na poprečnom zidu, i to po prilici na sredini onog krila, koje se sa Stoviša spušta do kule nad Velikom vodom, postoje jedna zazidana vrata. Ona su zazidana u novije vrijeme tankim zidom, a pragovi su im skinuti. Njihova je širina oko 3 lakta (1.5 m).

Desetog istog mjeseca određeno je, da se slijedeći zaključak o izgradnji poprečnog zida odrede trojica, koji će iznijeti mišljenje o kućama, koje će dodirivati ovaj zid.³⁶⁶

Osamnaestog studenog primljen je i usvojen izvještaj procjenitelja za kuće porušene radi gradnje poprečnog zida u Stonu. U izvještaju se navodi 6 kuća. Dvije su bile vlasništvo Gučetića, čije je bilo zemljište petog bloka prve ulice. Ostale 4 bile su na općinskom zemljištu. Najviše je bila procijenjena kuća nekog Ljubiše Stjepanova, koja je bila procijenjena na 300 perpera, iako je bila na općinskom zemljištu.³⁶⁷

Oko sredine srpnja 1476. godine Malo vijeće ovlastilo je Kneza i činovnike Stona, da završe kuće za municiju i oružanu u Koruni i da popločaju vrh zida; kod nove kule u Malom Stonu da povise predzide toliko, koliko je potrebno, uz savjetovanje s majstorom Olivierom.³⁶⁸ Nova kula u Malom Stonu, to je kula Toljevac, o kojoj smo već govorili.

U 1477. godini užurbano se radi na izgradnji stonskog poprečnog zida. Već u početku godine ugovorena je isporuka od 4000 modija kreča za ovaj zid,³⁶⁹ a oko polovine svibnja sklopljen je ugovor za još 2000 modija u istu svrhu.³⁷⁰

Kapetanu desetina, koje su imale poći u Ston, Malo je vijeće sedamnaestog travnja odobrilo 50 perpera stime, da on sa Knezom i činovnicima Stona uredi položaje na zidinama i sve ono, što smatraju za najpotrebnije. Istog dana je zaključeno pisati u Ston, da započnu na-

³⁶² Cons. Rog. 22. f. 124'.

³⁶³ Ibid. f. 176'.

³⁶⁴ Min. Cons. 19. f. 214.

³⁶⁵ Cons. Rog. 22. f. 194.

³⁶⁶ Ibid. f. 198'.

³⁶⁷ Ibid. f. 250'.

³⁶⁸ Min. Cons. 20. f. 78'.

³⁶⁹ Ibid. f. 136'.

³⁷⁰ Ibid. f. 168.

stavkom gradnje poprečnog zida.³⁷¹ Pet dana kasnije šalju se u Ston stare vratnice Vrata od Ploča, da bi se od njih napravile vratnice vrata u poprečnom zidu. Za vrata revelina ispred Malog Stona šalje se 10 novih dasaka.³⁷²

Dvadesetomog siječnja 1478. godine Vijeće umoljenih ovlastilo je Rektora i Malo vijeće, da se pobrinu za Ston i da naprave sve, što je pismeno predložio majstor Olivier.

Prijedlog majstora Oliviera glasio je: »da se od Broca do Bata napravi palisada od gusto u mulj zabijenih debelih greda, tako da neprijatelj ne može neočekivano proći. Bilo bi bolje sagraditi na tome mjestu zid s otvorima za bombe, ali bi to bio mnogo dulji posao. Sva kruništa zidina od Bata do Malog Stona, treba do polovine sazidati usuhu naslaganim kamenjem, koje bi se u slučaju navale bacalo na neprijatelja; od Velikog kaštela do Lastve napraviti drvene ograde s unutrašnje strane, a isto tako i na poprečnom zidu; od Lastve do Doline napraviti podove na kulama; predziđe kule u Malom Stonu treba ispuniti zemljanim nasipom i povisiti. Za tu kulu, koja je jedna od glavnih obrana, poslati 4 brončane bombe. U Malom Stonu treba namjestiti jednog bombardijera, jer nema nijednog otkada je posljednji umro. U Ston treba poslati 6 bombardela, od kojih dvije, koje bacaju kamene kugle od 6 litara.³⁷³

Osmog veljače zaključeno je, da kada se počne zidanjem zida od Bata do Broca, da se šalju u Ston na 15 dana po dva vijećnika Vijeća umoljenih.³⁷⁴ Potkraj mjeseca ti vijećnici se šalju u Ston s ovlaštenjem, da mogu nabaviti kreč i kamenje i zid graditi na nadnice ili na pogodbu, kako vide da će biti korisnije za općinu.³⁷⁵ Deset dana kasnije zaključeno je, da se obustavi rad na tom zidu, a da se samo nastavi kopanjem jarka i dovršivanjem poprečnog zida.³⁷⁶ Kako se iz prednjih zaključaka vidi, vrlo malo vremena je rađeno na zidu, koji je bio zamišljen od Bata do Broca. Zid puta, koji ide od sadašnjeg stonskog pristaništa preko Bata na Broce, možda je od Bata dalje temelj tog započetog zida.

Da se na kopanju jarka ozbiljno radilo, svjedoči nam i zaključak Malog vijeća od sredine travnja, da se daje napraviti 60 objetelica i pošalju u Ston za kopanje jarka.³⁷⁷

Mjesec dana kasnije šalje se u Ston 50 komada kamenih uši (auriculas, šuplje kamene konsolice) za poprečni zid,³⁷⁸ a potkraj svibnja šalje se u Ston 5000 komada tufa (sadre).³⁷⁹ Šuplje konsolice, o kojima je riječ, mogle su biti za vrhove kruništa, radi namještanja drvenih za-

³⁷¹ Ibid. f. 159.

³⁷² Ibid. f. 160.

³⁷³ Cons. Rog. 23, f. 196; C. Fisković, *Artistes français en Dalmatie. Annales de l'Inst. franç. de Zagreb* (1946 do 1947), n° 28—29.

³⁷⁴ Ibid. f. 205.

³⁷⁵ Ibid. f. 209'.

³⁷⁶ Ibid. f. 213.

³⁷⁷ Min. Cons. 20. f. 271'.

³⁷⁸ Ibid. f. 279'.

³⁷⁹ Ibid. f. 283.

Ston s istočne strane, s poprečnim zidinama

stora ili za namještanje drvenih ograda s unutarnje strane. Na tom zidu s unutarnje strane ima i sada veliki broj tih šupljih kamenih konsolica. 5000 komada tufa bilo je za izradu dviju velikih doksata na konsolama, koji se i sada nalaze na poprečnom zidu. Ti doksati služili su kao stražarnice za kontroliranje temelja zida.

Oko sredine lipnja obustavljeni su radovi na kopanju jarka, dok ne svrši žetva, a nastavljeno je samo gradnjom predzida.³⁸⁰ Radom je nastavljeno nakon žetve, jer se oko sredine prosinca zaključuje da voda iz jarka, koji se gradi, mora ići u jarak Velikog kaštela.³⁸¹

Potkraj godine ovlaštteni su činovnici radova u Stonu i činovnici određeni za šiljanje materijala u taj grad, da mogu dati napraviti jednu ložu i da za to mogu vršiti potrebne novčane izdatke.³⁸² Loža, o kojoj je riječ, bila je u blizini Velikih vrata i po njoj se i sada taj predjel zove »Na luži«.

Od 1478. do 1481. nedostaju Knjige zaključaka Vijeća umoljenih, te za te godine možemo iznijeti samo neke zaključke Malog vijeća o pojedinih manjim radovima.

Na koncu travnja 1479. godine ovlaštteni su činovnici radova u Stonu, da dadu napraviti prsobrane i kruništa kule u Stonu; rad da izvrše na pogodbu.³⁸³

³⁸⁰ Cons, Rog. 23. f. 250'.

³⁸² Ibid. f. 37.

³⁸¹ Min. Cons. 21. f. 31'.

³⁸³ Ibid. f. 60'.

Dvadesetidevetog siječnja 1480. godine zaključeno je, da se naprave jedna vrata u Stonu u kuli na uglu. Istog dana je naredeno, da se rastavi drveni bastion na Brocama. Drvo i željezo tog bastiona da se pohrani.³⁸⁴

Jedanaestog veljače Malo vijeće ovlastilo je Kneza i činovnike Stona, da mogu potrošiti do 50 perpera, da naprave revelin bez predzida ispred vrata, kroz koja se ide u solanu.³⁸⁵ Pred tim vratima, koja se kasnije nazivaju Velika vrata i Poljska vrata, bilo je predzide, kao i pred cijelim južnim zidom grada, te su vanjska vrata bila probijena kroz to predzide. Do vanjskih vrata nalazila se isturena velika četverouglasta utvrda zvana Torjun. Osovina unutarnjih vrata bila je u osovini te utvrde, te je vrlo vjerojatno, da je baš njen donji dio taj prvobitni revelin.

U početku ožujka 1484. godine zaključeno je, da se piše Knezu i činovnicima Stona, da mogu potrošiti do 12 perpera za povišavanje zida i gradnju vrata na poprečnom zidu.³⁸⁶ Taj zaključak odnosi se na povišeni prsobran, takozvani kavalir, na poprečnom zidu kod kule Nad vodom. Do tog kavalira kroz prsobran su vrata, kroz koja su preko drvenog mosta straže prolazile na Veliki zid.

U toj godini prvi put se tvrđava u Malom Stonu naziva »Koruna«.³⁸⁷ Dosada se obično nazivala gornjom tvrđavom onog mora (Castrum illius maris superioris), a u početku prije gradnje stonskog Velikog kaštela stonskom tvrđavom (Castrum Stagni).

Oko sredine veljače 1487. godine zaključeno je, da se radi boljeg uzdržavanja oružja oružana Malog Stona prenese u novu zgradu u tvrđavi Koruni.³⁸⁸

U početku ožujka zaključeno je, da se pošalju u Ston nastojnici balistrijera, da pregledaju oružane, lučki svjetionik Malog Stona, most u Stonu, fuste i sve ostale nedostatke te da o tome izvijeste.³⁸⁹ Uz list 51 dvadesetitreće knjige zaključaka Malog vijeća nalazi se posebni list papira, na kojemu su nabrojani nedostaci u Stonu. Prema tom izvještaju hladno oružje i oprema bilo je u neredu: pokvareno, zarđano i nekompletno. U pogledu utvrda izvještaj navodi ovo: na stonskom Velikom kaštelu most je propao, tako da se jedva može prijeći, a vratnice predzida jedva stoje te se više i ne zatvaraju. Kuće su u toj tvrđavi u slabom stanju, a naročito njihovi krovovi. Drvenih zastora za kruništa uopće nema, a također ih nema ni u Koruni ni u Malom Stonu. Predzide Toljevca je ruševno. »Rupe« (hambari) za žito su puni vode tako, da izgledaju kao čatrnje. Na poprečnom zidu više crkve sv. Nikole na mjestu, gdje stoje noćne straže, nema krova. Veliki konao (luka) je tako zamuljen, da se na splavi ne može ukrcati više od 30 modija soli. Izvještaj svršava napomenom, da sve navedeno treba što prije popraviti i da su s tim nedostacima upoznati Knez i činovnici stonski, koji su sve to vidjeli.

³⁸⁴ Ibid. f. 116.

³⁸⁵ Ibid. f. 118.

³⁸⁶ Min. Cons. 22. f. 141.

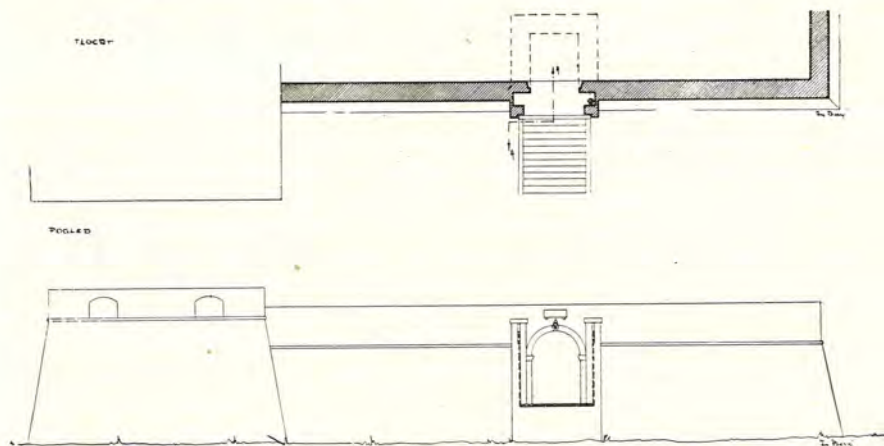
³⁸⁷ Ibid. f. 127.

³⁸⁸ Min. Cons. 23. f. 40'.

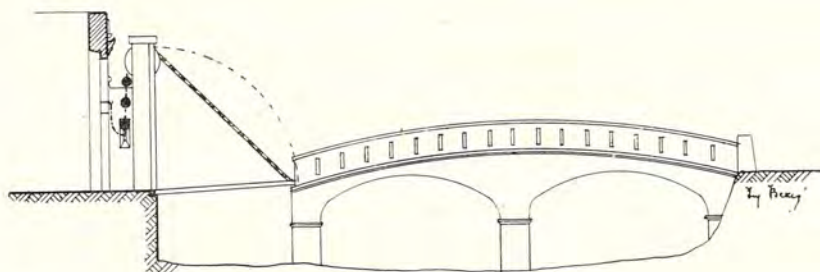
³⁸⁹ Ibid. f. 45.

REKONSTRUKCIJA VELIKIH ILI POLJSKIH VRATIJU STONA

PRESJEK 4-4 (1:100)

Rekonstrukcija »Velikih vrata«

Na temelju tog izvještaja dopušteno je knezu i činovnicima Stona, da uzmu 15 perpera iz carine vina radi nabavke drva za most i vrata za predzide Velikog kaštela.³⁹⁰

Kako se iz prednjeg izvještaja vidi, u posljednjih nekoliko godina nije se priklanjala osobita pažnja utvrdama i naoružanju Stona. Uzrok tome bila je i kuća, koja je tih godina harala u Dubrovniku.

³⁹⁰ Ibid, f. 50'.

U siječnju 1488. godine vijeća se o popravku Velikog kaštela. Zaključeno je, da se odrede petorica vlastele, koji će dati pismeni prijedlog, kako da se kaštio popravi i na koji će se način doći do potrebnog novca.³⁹¹ U toj godini ostalo se samo pri vijećanju, te u tom pogledu nijesu poduzimani nikakvi radovi.

Osamnaestog veljače 1489. godine zaključeno je u Vijeću umoljenih, da se Veliki kaštio popravi i utvrdi prema nacrtu Paskoja Miličevića, tako da se na sva četiri ugla tvrđave postave okrugle kule. Započeti se imalo sa sjevernim uglom prema kopnu. Istog je dana zaključeno, da se izaberu dvojica vlastele od 40—60 godina starosti za činovnike tih radova sa mjesečnom platom od 12 perpera. Oni nijesu smjeli biti vijećnici Vijeća umoljenih. Biralu su se na mjesec dana, a ako se ne bi htjeli primiti, plaćali su 25 perpera globe. Prva dvojica su odmah i izabrani.³⁹²

Već dvadesetičetvrtog ožujka ukida se naprijed rečeni zaključak o načinu izgradnje Velikog kaštela. Zaključeno je, da dva vijećnika Vijeća umoljenih podu s inženjerom Paskojem Miličevićem i sa stručnjacima u Ston i da ispitaju način, kako da se utvrdi rečena tvrđava te da o tome izvijeste. Istog dana izabrana su ta dva vijećnika.³⁹³ Četiri dana nakon toga opet se vijeća o toj tvrđavi te je određeno, da se podvostruče njeni zidovi s unutarne strane novim zidom debelim 6 lakata (oko 3 m). Započeti se imalo sa strane, koja gleda prema Stonu.³⁹⁴

Devetog svibnja ovlašten je Rektor i Malo vijeće, da nastave izgradnjom Velikog kaštela, kako je započeto, to jest s unutrašnje strane, stime, da naprave temelje sve naokolo radi stabilnosti zgrade; također da izvrše potrebne radove u vezi s municijom i stanom kaštelana, kako na savjet inženjera Paskoja nađu za najbolje.³⁹⁵

Istog dana zaključilo je Malo vijeće, da piše u Ston, da se preuzmu za općinu svi vrtovi u predzidima Stona i Malog Stona, a također i vrt izvan predzida Malog Stona, koji je držao neki Milorad Cukinić.³⁹⁶

Kako se iz prednjih zaključaka vidi, u toj godini započeto je velikim predgradnjama, odnosno pojačanjima Velikog kaštela. Prvi prijedlog prema nacrtima inženjera Paskoja Miličevića, to jest, da se na svakom uglu tvrđave podigne po jedna okrugla kula, bio je primljen, ali je nakon malo više od mjesec dana poništen. Usvojen je zatim prijedlog, da se zidovi tvrđave pojačaju novim 3 m debelim zidom izgrađenim s unutarne strane. Iako je prvi prijedlog Miličevićev bio naknadno poništen i način izgradnje izmijenjen, na onom uglu, na kojem se imala podići prva okrugla kula, ona je stvarno podignuta i postoji i danas. Stonski Veliki kaštio je prvi objekt u Stonu, za koji možemo dokumentarno ustanoviti da je na njemu radio ovaj naš domaći arhitekt, koji je cijelih 50 godina bio općinski inženjer Republike.

³⁹¹ Cons. Rog. 25. f. 218.

³⁹⁴ Ibid. f. 20'.

³⁹² Cons. Rog. 26. f. 13.

³⁹⁵ Ibid. f. 28'.

³⁹³ Ibid. f. 19.

³⁹⁶ Min. Cons. 23. f. 204'.

U 1490. godini nastavlja se izgradnjom Velikog kaštela, te je već u početku veljače ugovorena isporuka od 3000 modija kreča. Kreč se imao isporučiti pod građevinske skele u tvrđavi.³⁹⁷

Potkraj listopada Vijeće umoljenih poslalo je u Ston dvojicu vlastele, da pregledaju naoružanje i municiju grada i tvrđava; zatim da revidiraju vojnike posade i da izvijeste o svim nedostacima.³⁹⁸ Knjizi zaključaka Malog vijeća br. 23. priključen je na posebnom arku papira izvještaj te dvojice pod naslovom »Izvještaj za Ston«. U tom spisu osim o oružanju, municiji, drabantima i vojnicima govori se i o utvrdama, solilima i ostalim potrebama Stona. U pogledu utvrda izvještaj navodi potrebu gradnje jedne stražarske kućice na kuli poprečnog zida nad samostanom franjevača, zatim potrebu popravka stražarskih kula i oružane tvrđave Korune. O Velikom kaštelu kaže se da je nanoseno mnogo sovrnje i pijeska, kreč da se isporučuje, a kamenja za zidanje da ima dovoljno, samo nedostaju majstori. Dalje izvještaj navodi, da su obje fuste u Malom Stonu u slabom stanju te trebaju opravak. U oružani malog Stona nema nijedne ispravne baliste.

U pogledu drabanata i vojnika kaže izvještaj, da neki od njih dobivaju platu, iako su još dječaci; jedan drabant imenom Jakov Tot da je paraličar, kome je uzeta ruka i noga te uslijed toga nesposoban za službu. Među vojnicima ima onih, koji nemaju dovoljno volje za službu. Tako ima jedan, koji cijelo vrijeme obrađuje svoj vinograd, a nikad ga nema na Placi. Jedan drugi cijeli dan pase koze, a ima jedan, koji je pijanica i uvijek sjedi u krčmi.

Za majstora solane izvještaj kaže da nije dobar radnik.

Na koncu izvještaja donesen je troškovnik za potrebne radove u iznosu od 1334 dukata. Od te svote otpada za gradnje u Velikom kaštelu 1000 dukata. Za nasip pred lukom Malog Stona 250 dukata. Gradnja jedne stažarske kućice i pokrivanje jedne takve 3 dukata. Popravak predziđa kule Toljevca 15 dukata i popločavanje debelog zida Korune, da voda ne dolazi u stan kaštelana, 12 dukata.³⁹⁹

Kod stražarskih kućica u troškovniku je navedeno: jednu stražarsku kućicu pokriti i jednu napraviti na uglu poprečnog zida svetog Navještenja. U samom pak izvještaju bilo je rečeno, da treba napraviti jednu stražarsku kućicu na kuli poprečnog zida iznad franjevačkog samostana. Kula, o kojoj je ovdje riječ, jest stonska Minčeta. Zanimljivo je napomenuti, da se i za dubrovačku Minčetu u jednom izvještaju iz 1565. god. kaže; kula Minčeta ili svetog Navještenja.⁴⁰⁰ Taj naziv susreće se samo jedamput u Stonu i jedamput u Dubrovniku.

Oko sredine prosinca ovlašten je Rektor i Malo vijeće, da dadu usuho naslažanim kamenjem zatvoriti luku Malog Stona.⁴⁰¹ Taj zaključak Vijeća umoljenih jest utemeljenje lukobrana nazvanog kaše u Malom Stonu, sličnog iako u mnogo manjem opsegu od onoga u Dubrovniku.

³⁹⁷ Ibid. f. 257.

³⁹⁸ Cons. Rog. 26. f. 124'.

³⁹⁹ Min. Cons. 23. f. prilog.

⁴⁰⁰ Cons. Rog. 57. f. 127'.

⁴⁰¹ Cons. Rog. 26. f. 137'.

Tih dana je još zaključeno, da se piše Knezu i činovnicima stonskim, da naprave kruništa na poprečnom zidu, kao i stubište, krunište i stražarsku kućicu na kuli poprečnog zida.⁴⁰² Kula, o kojoj je ovdje riječ, jest velika polukružna kula na sjevernom uglu grada nazvana »Stoviš«, u kojoj je stepenište i koja ima u dva navrata pregrađivano krunište.

Dvadesetdrugog siječnja 1491. godine potpisana je u Vijeću umoljenih odluka o čuvanju Stona, sastavljena od Providnika grada. Prema toj odluci, ubuduće je moralo biti u tvrđavi Pozvird 8 vojnika, u Velikom kaštelu 10, u Koruni 8, a u Malom Stonu 15. Stražari stonskih zidina ne smiju biti mlađi od 15 ni stariji od 50 godina. Nijedan vojnik ne smije se otpustiti niti ponovno primiti bez potpisa Malog vijeća.

Na sjeverozapadnom uglu Korune imala se sagraditi kućica, u kojoj će svaku noć stražariti jedan vojnik. Ugao poprečnog zida iznad franjevacu morao se povisiti sa 1000 komada kamena.

Ston i njegove tvrđave imale su se naoružati tarasima sve iste vrste i veličine, težine najviše do 300 libara (cca. 125 kg.). Svaki od tih morao je imati po 3 komorna komada (maškula), ali tako da ti odgovaraju kojem bilo tarasu. Imale su se pregledati sve bombarde i mužari Stona te neupotrebljive poslati u Dubrovnik, da se preliju u tarase.

Nitko od plaćenika nije oslobođen straža osim kapetana i admiral.⁴⁰³

Potkraj veljače ovlašten je Rektor i Malo vijeće, da dadu napraviti sa što manje troškova kućicu za nastambu vojnika u Malom Stonu.⁴⁰⁴ Kućica, o kojoj je ovdje riječ, bila je naslonjena na gradski zid u blizini glavnih (lučkih) vrata Malog Stona i smatrana je kao glavna straža gradića. Godine 1861. prodata je Marinu Banduru iz Stona.

Dvadesetog travnja šalju se u Ston dvojica vlastele radi izgradnje palate solila i radi zatvaranja luke Malog Stona kamenim nasipom.⁴⁰⁵ Mjesec dana kasnije zaključeno je, da se piše Knezu i činovnicima stonskim, da dadu popraviti toretu u Malom Stonu. Rad treba da izvrše prema savjetu inženjera Paskoja Miličevića.⁴⁰⁶

U 1492. godini opet se započinje radovima oko utvrđivanja Velikog kaštela. Posljednjeg dana mjeseca ožujka zaključeno je, da se nastavi njegovom izgradnjom, te su odmah određeni nastojnici za prvi mjesec.⁴⁰⁷ Istog dana ugovorena je isporuka za 1500 do 2000 modija kreča, koji je isporučitelj morao predati na mjestu gradnje.⁴⁰⁸ U početku svibnja ponovo se nabavlja 2000 modija kreča za taj rad.⁴⁰⁹ Dvadesetog travnja bilo je zaključeno, da se novi zidovi Velikog kaštela izgrade visoki 16 lakata, a više toga da ostanu prsobrani. Stari

⁴⁰² Min. Cons. 24. f. 35.

⁴⁰³ Cons. Rog. 26. f. 144—145.

⁴⁰⁴ Ibid. f. 152.

⁴⁰⁵ Ibid. f. 165'.

⁴⁰⁶ Min. Cons. 24. f. 69'.

⁴⁰⁷ Cons. Rog. 26. f. 252'.

⁴⁰⁸ Min. Cons. 24. f. 146'.

⁴⁰⁹ Ibid. f. 160.

zid da ostane kako jest.⁴¹⁰ Taj zaključak izmijenjen je već 11. svibnja, i to: da novi zidovi budu visoki 17 lakata.⁴¹¹

Zadnjeg srpnja vijeća se opet o Velikom kaštelu. Rješenje je odloženo, dok se ne pošalju u Ston inženjeri, koji će pregledati i iznijeti svoje mišljenje.⁴¹² U vezi s prednjim dana 17. kolovoza odlučeno je, da se nastavi izgradnjom tvrđave Pozvzd i Velikog kaštela prema nacrtima iznesenim od Paskoja Miličevića i Parisa bombardijera. Najprvo se imao završiti veliki kaštio i onda započeti radovima na tvrđavi Pozvzd.⁴¹³ Taj zaključak ponavlja se potkraj studenoga stime, da se radovi izvrše prema modelu Paskoja Miličevića i da se radom započne u ožujku. U međuvremenu da se pripremi kreč, kamen, sovrnja i pijesak. Istodobno je zaključeno, da se za svakih 15 dana odrede po dvojica vijećnika Vijeća umoljenih s platom od 8 groša na dan, koji će se brinuti za te radove i za šiljanje potrebnog novca. Platu će dobivati samo za vrijeme boravljenja u Stonu.⁴¹⁴

U 1493. godini nastavlja se radovima na stonskom Velikom kaštelu. Oko sredine veljače Malo vijeće je ovlastilo Kneza, kapetana, savjetnike i činovnike Stona, da mogu nabaviti dobro tesanog kamena za radove na toj tvrđavi. Isporučiocu su morali kamen donijeti pod građevinske skele.⁴¹⁵ Od sredine travnja biraju se po dvojica vijećnika Vijeća umoljenih, koji su na 15 dana odlazili u Ston radi radova na toj tvrđavi.⁴¹⁶ Dvadesetog lipnja opet se vijeća o njenoj izgradnji, te je riješeno, da se nastavi radom prema novom modelu Paskoja Miličevića.⁴¹⁷ Šesnaestog srpnja naređeno je, da se odloži izgradnjom torete, koja se zidala, a da se nastavi radovima jarka i zidina.⁴¹⁸

U drugoj polovini veljače 1494. godine prima se 4000 modija kreča za radove u Stonu.⁴¹⁹

Drugog travnja te godine vijeća se o nastojnicima gradnja u Stonu. Zaključeno je, da se šalju po dvojica od 40—60 godina na 15 dana.⁴²⁰ U drugoj polovini srpnja suspendirano je biranje nastojnika za Ston i prekidaju se radovi.⁴²¹

Trinaestog lipnja 1495. godine vijećano je o premještenju kopnenih vrata Stona, kroz koja se ide na »Pavlje brdo«. Zaključeno je, da se ona premjeste ispod stonskog Velikog kaštela izvan Stona, tako da bude samo jedan ulaz u Ston sa strane kopna.⁴²² Sumnjamo, da je taj zaključak bio proveden, to jest da su kopnena gradska vrata (vrata od Zamirja) bila premještena, jer dalje o tome ne govori nijedan zaključak. Da su bila premještena, bilo bi govora o gradnji mosta preko stonskog kanala ispred njih. Međutim, u katastralnim planovima iz

⁴¹⁰ Cons. Rog. 26. f. 257'.

⁴¹¹ Ibid. f. 260.

⁴¹² Ibid. f. 278'.

⁴¹³ Ibid. f. 283'.

⁴¹⁴ Cons. Rog. 27. f. 9—9'.

⁴¹⁵ Min. Cons. 24. f. 226.

⁴¹⁶ Cons. Rog. 27. f. 36, 41, 45' i 52'.

⁴¹⁷ Ibid. f. 51'.

⁴¹⁸ Ibid. f. 55.

⁴¹⁹ Min. Cons. 25. f. 26'.

⁴²⁰ Cons. Rog. 27. f. 106'.

⁴²¹ Ibid. f. 132'.

⁴²² Ibid. f. 202.

godine 1837. vidimo ta vrata na starom mjestu, gdje su i ostala, dok nijesu 1874. godine skupa s istočnim gradskim zidom porušena. (Vidi plan III).

U početku travnja 1496. godine zaključeno je, da se završe dvije nove torete u kaštelu odnosno citadeli Stona.⁴²³ Stari Dubrovčani razlikovali su turris i toretta, turris je visoka kula, a toreta ili tureta je polukružna dosta niska utvrda, obično na predzidu. Da se ovdje radi o toretama Velikog kaštela, koji jedino u tom zaključku nazivaju citadelom, svjedoči nam činjenica, što ta tvrđava ima stvarno dvije takve torete. Jedna od tih je na jugoistočnom uglu predzida, a druga na sredini zapadnog platna. Nijedna druga stonska tvrđava nema dvije torete.

U 1497. i 1498. godini nema novih zaključaka o gradnjama u Stonu, ali da se 1498. godine ipak nešto gradilo, svjedoči nam zaključak Malog vijeća od devetog veljače, kojim se prima Stonjanin Stjepan Đivanović za protomajstora u Stonu sa stalnom mjesečnom platom od 4 perpera i dodatkom od 4 groša na dan za one dane, kada bude radio u Stonu ili na tvrđavama.⁴²⁴

U početku veljače 1499. godine vijeća se o popravku tvrđave Pozvizda. Zaključeno je, da se ovlasti Rektor i Malo vijeće, da poprave ovu tvrđavu.⁴²⁵ Istog mjeseca zaključeno je, da se pošalju u Ston dva vijećnika Vijeća umoljenih, koji će dati svoje mišljenje o potrebnim popravcima Pozvizda.⁴²⁶ Na temelju izvještaja te dvojice, koji nam se nažalost nije sačuvao, Vijeće umoljenih izabralo je trojicu vlastele, koji će se pobrinuti i što brže izvršiti popravke tvrđave.⁴²⁷ Oni su nakon dva dana ovlašteni da izaberu dvojicu nadglednika radova sa platom od 6 groša na dan.⁴²⁸ Iako nam se izvještaj one dvojice vijećnika Vijeća umoljenih nije sačuvao, prema naprijed rečenom možemo pretpostaviti, da se tu radilo o zamašnjim radovima. To nam potvrđuje i ugovor na izradu i paljenje jedne vapnenice na samom brdu Pozvizdu izvan zidova tvrđave.⁴²⁹

U drugoj polovini kolovoza zaključeno je u Malom vijeću, da se piše Knezu i činovnicima Stona, da povise zid tvrđave Korune za 3 reda kamena s unutarnje strane, tako da se završi prsobran; zid Velikog kaštela da se naspe i poploča s nagibom, tako da voda ne dolazi u oružanu tvrđave.⁴³⁰

Potkraj mjeseca srpnja 1502. godine potpisana je u Vijeću umoljenih odluka o pojačanju straža u Stonu sa 50 ljudi. Od tih 23 su se imali rasporediti u 3 glavne tvrđave i u Mali Ston, a ostali za straže grada. Svako 8 dana su se imali mijenjati. Odluka se naročito bavi Velikim kaštelom, koji se nije smio otvoriti, prije nego što Knez izađe na Placu. Kaštelan te tvrđave je smio izaći iz nje najviše dva sata

⁴²³ Min. Cons. 25. f. 216'.

⁴²⁴ Min. Cons. 26. f. 82.

⁴²⁵ Cons. Rog. 28. f. 112'.

⁴²⁶ Ibid. f. 126'.

⁴²⁷ Ibid. f. 130.

⁴²⁸ Ibid. f. 130'.

⁴²⁹ Debita Not. pro Comuni 1. f. 100'.

⁴³⁰ Min. Cons. 26. f. 216.

svaki dan. Odluka je vrijedila do konca rujna, kada se o njoj moralo ponovo vijećati.⁴³¹

Osmog listopada ovlašten je Rektor i Malo vijeće, da mogu potrošiti do 200 perpera za popravke stonskih tvrđava i da za to odrede i pošalju dvojicu vlastele.⁴³² Na temelju tog ovlaštenja određena su naprijed rečena dvojica sa zadatkom, da poprave oružane Velikog kaštelea i Korune, kao i sve ono, što nađu za najpotrebnije; osim toga da pregledaju bombarde i ostalo oružje te da sve to poprave i uredi.⁴³³

Trećeg ožujka 1503. godine ugovorena je isporuka od 2000 modija kreča, od kojeg se jedna polovina ima isporučiti u Mali Ston, a druga u Ston.⁴³⁴ Ta isporuka bila je vjerojatno za radove predviđene u prošloj godini.

Dvadesetog prosinca je zaključeno, da se u Ston pošalje jedna zastava s kopljem, koja će se vijati na tvrđavi Pozvizdu.⁴³⁵

Oko sredine ožujka 1504. godine zaključeno je u Vijeću umoljenih, da se pobrine za utvrđenje Stona jednim unutarnjim poprečnim zidom, kako je u Vijeću bilo govoreno. Određena su trojica vlastele, da pođu u Ston i izvijeste o mogućnosti utvrđivanja tog grada onako kako je vijećano.⁴³⁶ Izvještaj te trojice nije nam se sačuvao, te nije moguće ustanoviti, što se mislilo s tim unutarnjim poprečnim zidom Trinaestog mjeseca lipnja ponovo se vijeća o tom predmetu, te je zaključeno, da se ostane pri nacrtu predloženom od prije rečene trojice, te da se naprave torete, a ne poprečni zid.⁴³⁷ Torete, koje se ovdje spominju, to su svakako one masivne torete, odnosno bastioni nazvani Sokolić, Arcimon i 1882. porušeni Torjun, koji su se tih godina gradile.

Osamnaestog istog mjeseca ugovorena je isporuka od 5000 modija kreča.⁴³⁸ što dokazuje, da su se pripremali zamašniji radovi.

Četiri dana kasnije određena su dva vijećnika Vijeća umoljenih, da pođu u Ston i narede u pogledu straža i ostalog, što im je naređeno.⁴³⁹

U početku srpnja je zaključeno, da se pošalju u Ston 4 brončane bombarde u zamjenu za 4 neupotrebljive zardale bombarde od željeza, koje treba da se vrate u Dubrovnik.⁴⁴⁰

Istog dana je zaključeno, da se pošalju u Ston vještaci za prsobrane te da se prsobrani izgrade.⁴⁴¹ Tu se svakako radi o prsobranima na novim stonskim zidinama, jer stare imaju prsobrane sa kruništima. Prsobrani novih utvrđenja imali su otvore za topove, usmjerene prema pojedinim položajima.

U godišnjem potvrđivanju općinskih namještenika, koje se vršilo svake godine u veljači, u 1505. godini imamo ove vratare za Ston: vratara Stona 2, vratar Poljskih vrata 1 i vratara Malog Stona 2.⁴⁴² Dva

⁴³¹ Cons. Rog. 29. f. 72.

⁴³² Ibid. f. 80.

⁴³³ Min. Cons. 27. f. 183.

⁴³⁴ Ibid. f. 226.

⁴³⁵ Ibid. f. 284.

⁴³⁶ Cons. Rog. 29. f. 200'.

⁴³⁷ Ibid. f. 225.

⁴³⁸ Min. Cons. 28. f. 42'.

⁴³⁹ Cons. Rog. 29. f. 229'—240.

⁴⁴⁰ Ibid. f. 235.

⁴⁴¹ Min. Cons. 28. f. 50.

⁴⁴² Ibid. f. 129—129'.

vrataru Stona su vratari obiju istočnih vrata, t. j. vrata od Zamirja i vrata od Ponte, jer vratar Velikih ili Poljskih vrata je posebno naznačen.

Šestog ožujka određena su tri nastojnika, koji su imali ići u Ston, da vide, naredi i pobrinu se za radove i način utvrđivanja grada u vezi s izvršenjem zaključaka Vijeća umoljenih od 13. lipnja 1504. g.⁴⁴³ Prvog travnja je zaključeno, da se odrede dvojica vlastele kao nadzornici radova za utvrđivanje grada Stona sa platom od 6 groša na dan. Tu dvojicu su imali odrediti sami nastojnici određeni šestog ožujka.⁴⁴⁴ U svibnju i lipnju odobrava se po 200 perpera za radove na novim utvrđenjima Stona.⁴⁴⁵ Ta su nova utvrđenja grada Stona gradski jarak od Velikog kaštela do Sokolića, predzida sa širokim nasipima, toretama (bastionima) i pokrivenim putem između nasipa predzida i glavnog zida.

Desetog lipnja je zaključeno, da se poruši toreta uz obalu na Pontu u Stonu, koja prema mišljenju inženjera Paskoja i svih bombardijera i stručnjaka nije ni za kakvu obranu, a mogla bi biti opasna u slučaju navale na grad.⁴⁴⁶ Toreta, o kojoj je ovdje riječ, bila je u blizini današnjeg pristaništa u Stonu. Njeni temelji se i sada nalaze u moru. Sagrađena je bila prema odluci iz 1335. godine.

Dva dana nakon toga ovlašten je Rektor i Malo vijeće, da dadu udesiti kulu kod franjevacu, da bi se u nju moglo smjestiti proso i kukuruz. Radi toga kulu treba pokriti krovom; također da udese i sva ostala mjesta, u koja se pohranjuje proso.⁴⁴⁷

U 1506. godini nastavlja se radovima na novim utvrdama grada Stona, te je već na koncu veljače biran jedan od nastojnika radova u Stonu.⁴⁴⁸

Dvadesetog travnja šalju se dvije sisaljke iz arsenala u Ston za potrebe novogradnja.⁴⁴⁹ Te sisaljke bile su potrebne radi obzidavanja novog gradskog jarka uz južno predzide, koji je bio iskopan do ispod morske površine.

U početku svibnja Vijeće umoljenih naredilo je nastojnicima gradnja u Stonu, da moraju srušiti 4 kule, koje se nad novom velikom kulom prema Pozvizdu, a otvore zida, koji će ostati nakon tog rušenja, treba da zazidaju. Također treba da sruše ili unište spilju, koja je u vrtu Paska ljekara. Što od te spilje ostane, da se zauzme jarkom novogradjenih utvrda.⁴⁵⁰ Velika kula, to je kula Minčeta. Četiri kule od nje prema Pozvizdu stvarno su bile porušene, jer, kako smo vidjeli pod godinom 1408., na tome zidu bilo je 8 kula. Dvije od tih ostale su pod Minčetom. Od onih nad Minčetom ostale su samo dvije. Jedna pod vrhom brda, a druga na vrhu, gdje zid zakreće prema tvrđavi Pozvizdu. Temelji porušenih kula postoje i danas. Rušenje tih kula imalo

⁴⁴³ Cons. Rog. 30. f. 20.

⁴⁴⁴ Ibid. f. 27.

⁴⁴⁵ Min. Cons. 28. f. 165 i 168.

⁴⁴⁶ Cons. Rog. 30. f. 55.

⁴⁴⁷ Ibid. f. 56'.

⁴⁴⁸ Ibid. f. 121.

⁴⁴⁹ Min. Cons. 28. f. 283'.

⁴⁵⁰ Cons. Rog. 30. f. 139'.

1514

Magistru Signorij so se poqual demitral vico fruido
vudo la informazio dela quantitate dele fabriche
lenal. denono sefazano instrano secondo lomo
modello

Intra apessise stea defabritha amio parte cetera
migliaza cento cinquanta set ual. - - - 15 1 5 6mg 3120
Intra qual fabricitha amioa depinet fmoest miglat
cinquanta tet ual 15 1 5 31

Intra fabricitha iste fmoio denono vorno detrago
secondo omio modello got intocita de amio
d'omio dela foto trono amio parte cetera
migliaza quere cento trenta fmoio ual - - 15 2 3 7mg 8740
Intra qual fabricitha foto debifogno depinet fmoest
migliaza cento trenta cinquanta ual 15 1 7 51

Intra intocita laqual foto foto d'istallo mura
defabritha miglaza trenta cinquanta ual - - 15 3 5mg 700
Intra qual fabricitha foto debifogno depinet fmoest
migliaza quere dela ual 15 1 91 ual cetera

Intra dela foto foto debifogno d'omio. dela stea parte
inquando de j milia equore cento ual. - parte 2 4 0 0mg 2400
laqual foto foto fmoestela parte 15 1 100 mg in parte
parte 12

Summa 14960

Intra sepe fabricitha dela muregla se instada
inquando bepe cetera mura j hatu miglaza
ual 15 1 28

Predračun graditelja Paska Maličevića za pojačanje Stonskih utvrda iz 15 st.

je i stratezijski oslon. Naime, da bi neprijatelj zauzeo jednu od njih, mogao je tući toretu odnosno bastion Sokolić u leđa. Zbog premale elevacije ondašnjih topova, one se sa Minčete ili sa Sokolića nijesu mogle tući.

U toj godini je južno i zapadno predziđe bilo u završnoj fazi. Vanjski luk Velikih ili Poljskih vrata završen je, što nam svjedoči natpis, koji je uz poprsje sv. Vlaha bio postavljen iznad vrata, a koji smo citirali u Prvom poglavlju. Nakon rušenja Velikih vrata natpis je razbijen, te od njega nedostaje treći dio. Pohranjen je u lapidariju Stona, kao i poprsje sv. Vlaha, koje je bilo uzidano kao ključni kamen vanjskog luka vrata. Natpis u cijelosti donosi Matijašević u svojim bilješkama,⁴⁵¹ a sastavio ga je Ilija Lampridije Crijević.

Da se još i u 1507. godini radilo na utvrđenjima Stona, svjedoči nam naređenje Malog vijeća od 17. ožujka te godine, da se zatvore svi kamenari, koji su odbili da pođu u Ston, a ubuduće da se nikog sa tih radova ne može otpustiti bez uknjiženog zaključka Malog vijeća.⁴⁵²

Osamnaestog lipnja je zaključeno u Malom vijeću, da se primljeni tuf (sadra) i onaj, koji će se još primiti za općinske radove u Stonu, plati po cijeni od 10 perpera za 1000 komada. To pod uvjetom, da se isporuči franko obala u Stonu.⁴⁵³

U 1508. godini radi se na kopanju jarka u Stonu. Drugog kolovoza vijeća se, da li da se prekine radovima. Na koncu je zaključeno, da se nastavi izgradnjom temelja jarka još za 15 radnih dana.⁴⁵⁴

U prvoj polovini veljače 1509. godine poslata su u Ston trojica vlastele, da pregledaju i premjere kuće, u kojima su stanovale desetine i da isplate najam. Oni su istodobno određeni, da razvide za novogradnju ili pregradnju kuća za desetine te da vide i nacrtaju mjesto, gdje bi se te kuće imale graditi.⁴⁵⁵ Na osnovu izvještaja naprijed rečene trojice, dana 26. lipnja zaključeno je, da se sagrađe nove kuće u Stonu. Određena su tri činovnika radova, kojima je naređeno, da se te gradnje izvrše na pogodbu stime, da općina dade kreč.⁴⁵⁶

Na koncu travnja bilo je zaključeno u Malom vijeću, da se piše Knezu i činovnicima Stona, da ispune zemljom novu kulu Pozvizda i završe kućicu na njoj.⁴⁵⁷ Ta je nova kula Pozvizda veliki okrugli bastion uz sjeverozapadni ugao stare četverouglaste kule. Taj je građen prema modelu, odnosno nacrtu inženjera Paskoja Miličevića. Iako se izričito ne navodi, koje je godine započeto radom, možemo sa sigurnošću zaključiti, da je to bilo 1499., jer se te godine kod tvrđave palila vapnenica (krečana). Taj bastion imao je veliku stratešku važnost, jer dominira malostonskim zaljevom.

Dvanaestog prosinca te godine prvi put se spominje stražarski položaj Sokol (Sokolić) u Stonu, te se šalje 1000 crepova i 30 dasaka,

⁴⁵¹ Mattei: Zibaldone III, str. 641—642 (915) Knjižnica Male Braće u Dubrovniku.

⁴⁵² Min. Cons. 29. f. 109'.

⁴⁵⁵ Min. Cons. 30. f. 21'.

⁴⁵³ Ibid. f. 141.

⁴⁵⁶ Cons. Rog. 31. f. 124.

⁴⁵⁴ Cons. Rog. 31. f. 38'.

⁴⁵⁷ Min. Cons. 30. f. 46.

da se napravi krov.⁴⁵⁸ Taj lijepi dvotarasni bastion brani sjeverozapadni ugao grada, dominira stonskim poljem i putem, koji od Hodilja ide za Ston.

Mjesec dana kasnije, to jest jedanaestog siječnja 1510. god. opet je govor o Sokolu, ali sada ga nazivaju kula Sokol (turris nove de Sochol).⁴⁵⁹ Kasnije je njegovo ime izmijenjeno u Sokolić, možda iz razloga, da se ne bi zamjenjivalo sa tvrđavom Sokol u Konavlima.

U početku 1511. godine primljen je u državnu službu Nikola J. Grubinić iz Stona kao ljevalac željeznih topovskih kugla pod uvjetom, da mora stanovati u Stonu i vršiti svoj zanat tamo ili u Dubrovniku, kako se vladji bude svidjelo.⁴⁶⁰ Gdje je ta ljevaonica u Stonu bila, iz dokumenata se ne vidi, ali u Stonu postoji još živa tradicija, da su se u Koruni ljevale željezne topovske kugle.

Na izvještaj providnika grada, da se u Stonu ne pridržavaju odredbe o otvaranju i zatvaranju gradskih vrata, kao ni one o stražarenju i o gosparima noći (dežurnim oficirima), Malo vijeće osmog srpnja odredilo je dvojicu, koji su imali poći u Ston i predmet ispitati.⁴⁶¹ Što su ta dvojica izvijestila, u knjigama Vijeća ne nalazi se. Knjige pak stonskih odredaba iz tih godina nijesu pronađene.

Dvadesetog travnja 1512. godine ovlašten je Rektor i Malo vijeće, da mogu potrošiti do 200 perpera za izgradnju oružane sa trijemom za smještaj artilerije i za sklonište vojnika u Velikom kaštelu.⁴⁶² Zgrada, o kojoj je ovdje riječ, danas ne postoji, barem ne u njenu prvobitnom obliku.

U toj godini vrše se još neki radovi na gradskom jarku, te je u tu svrhu poslato 80 modija kreča i 100 perpera.⁴⁶³

Dvadesetog travnja 1513. godine ovlašten je Rektor i Malo vijeće, da naprave kruništa na novom poprečnom zidu Stona, koji je dug 130 sežanja (276 m), kulu na tom zidu da presvode i na njoj izgrade stražarsku kućicu; također da izgrade dvije stražarske kućice na samom zidu, jednu na jednom, a drugu na drugom kraku zida, koje su veoma potrebne.⁴⁶⁴ Izgradnja kruništa poprečnog zida bila je već naređena 1490. godine. Kula, koja se imala presvoditi, to je »Stoviš«. On je presvođen sa dva svoda, koja postoje i danas. Stražarske kućice na oba kraka poprečnog zida postoje djelomično i danas, t. j. njihovi donji dijelovi u obliku stršećih doksata na kamenim konsolama.

Stanovi odnosno kuće za takozvane desetine, koje su se slale iz Dubrovnika za čuvanje Stona, a kojih je izgradnja bila započeta još 1509. godine, nijesu još bile završene, te se u kolovozu te godine šalje nastojnicima tih gradnja 150 perpera.⁴⁶⁵

U početku 1514. godine ponovo se ovlašćuje Rektor i Malo vijeće, da naprave stražarske kućice na novom poprečnom zidu; zatim da premjeste straže sa starog Velikog zida na poprečni zid izuzevši dva

⁴⁵⁸ Ibid. f. 104'.

⁴⁵⁹ Ibid. f. 112'.

⁴⁶⁰ Cons. Rog. 31. f. 279.

⁴⁶¹ Min. Cons. 30. f. 269.

⁴⁶² Cons. Rog. 32. f. 112.

⁴⁶³ Min. Cons. 31. f. 66.

⁴⁶⁴ Cons. Rog. 32. f. 265.

⁴⁶⁵ Min. Cons. 31. f. 187'.

stražarska mjesta, i to »Lastvu« i »Voliku«.⁴⁶⁶ To je prvi i jedini put u zaključcima vijeća, da se spominje položaj »Volika«, te nije moguće ustanoviti, gdje se on nalazio. A to stim teže, što taj naziv nije poznat u narodu. S obzirom na to, da se godinama naročita pažnja posvećivala izgradnji položaja Doline, a kako taj položaj narod naziva Velika Dolina, moglo bi se uzeti, da je »Volika« pogrešno od velika, a Dolina omaškom tajnika izostavljena. Protiv toga govori činjenica, što Dolinom dominira iz neposredne blizine tvrđava Koruna, te bi bilo suvišno na tom položaju držati straže, kad ima važnijih mjesta.

U izgradnji jakih bedema grada Stona i naročitom utvrđivanju njegova kaštela i bastioniranih predzida s Arcimonom i Sokolićem, kao i u pojačanju utvrda Malog Stona i Pozvizda vidimo činjenicu, da se opasnost navale na Ston mijenjala. U početku je Veliki zid bio glavno utvrđenje sagrađeno, da se spriječi eventualna provala na poluotok od strane okolnih feudalaca. Poslije pada Bosne, nakon uređenja odnosa sa Turcima, više se pažnje posvećuje utvrđenjima protiv napada sa mora, kao i protiv onih neprijatelja, koji bi se mogli iskrcati na Pelješac, i sa te strane ugroziti Ston. To nam potvrđuje i sam naprijed citirani zaključak o premještanju stražarskih mjesta.

Sedamnaestog veljače 1515. godine ovlašten je Rektor i Malo vijeće, da skinu ruševne krovove s obiju kula poprečnog zida. Crepovi i drvo da se pohrane.⁴⁶⁷ Kule, o kojima je ovdje riječ, jesu Minčeta i Stoviš. Obje su polukružne, te s obzirom na njihova kruništa nezgodne za krov.

Četrnaest dana kasnije vijeća se o magazinima ispod novih kuća, koje su bile sagrađene za desetine. Zaključeno je, da se 3 magazina unajme privatnicima na 5 godina, a 2 da se zadrže za općinske potrebe.⁴⁶⁸ Gdje su se, to jest na kojem su se položaju te kuće nalazile, ne vidi se iz zapisnika Vijeća. S obzirom na sve navedene odluke o regulaciji i izgradnji grada Stona, a naročito na onu od 1370. godine, mišljenja smo, da su te kuće bile na prvom zapadnom bloku ulice od Stoviša. Prema prije citiranom zaključku bilo je 5 kuća za desetine, i stvarno u starom katastralnom planu iz godine 1837. prvi blok kuća zapadno od ulice od Stoviša ima 5 zgrada. Tri prema toj ulici, a dvije prema onoj uz bivšu biskupiju. Do početka XX. stoljeća prva od tih zgrada imala je renesansne prozore, a pred pročeljem prema Placi ložu na četverouglastim pilastrima.

Dvadesetitrećeg kolovoza određeno je, da se tankim zidom završi otvor u Stonu prema Velikom kaštelu; visinu zida da odrede Rektor i Malo vijeće.⁴⁶⁹ Gradnjom tog zida grad Ston je bio potpuno zatvoren. Do te odluke nije postojao zid pred Velikom kaštelom, a sam kaštio nije bio spojen sa gradskim zidinama. Između grada i kaštela bio je jarak.

⁴⁶⁶ Cons. Rog. 33. f. 9'.

⁴⁶⁸ Ibid. f. 150'.

⁴⁶⁷ Ibid. f. 133.

⁴⁶⁹ Ibid. f. 208'.

U početku siječnja 1516. godine ovlašten je Rektor i Malo vijeće, da ispituju uzrok rušenja, koji se desio na novogradnji oružane u stonskom Velikom kaštelu i da odluče o popravku.⁴⁷⁰

Na koncu siječnja 1521. godine zaključeno je, da se poruši kućica u Stonu za straže, koja je bila prislonjena uz crkvu sv. Vlaha; za noćne straže grada, da se osigura jedan zaklon na nekom drugom mjestu.⁴⁷¹

Sedmog svibnja zaključen je popravak čatrnje Malog Stona. U tom zaključku imamo i njezine mjere. Bila je duga 25 lakata (cca. 12.5 m) široka 14 lakata (cca. 7 m) i visoka 7 lakata (cca. 3.5 m).⁴⁷²

Potkraj ožujka 1523. godine Vijeće umoljenih izabralo je iz svojih redova tri nastojnika, koji su imali poći u Ston, da se pobrinu o stražama, upravljanju i uklanjanju svih nedostataka. Malo vijeće im je trebalo dati upute, naredjenja i ovlaštenja i odrediti dan njihova odlaska.⁴⁷³

Izvještaj naprijed rečenih nastojnika ne nalazi se u knjigama vijeća, ali već četvrtog svibnja Vijeće umoljenih izdalo je neke dispozicije, koje moraju imati veze s tim izvještajem. Ovlašten je Rektor i Malo vijeće, da dadu popraviti i udesiti stražarske kućice Stona i njegovih tvrđava. Neke od tih mogu prema potrebi i ponovo izgraditi; da naprave prsobrane i krovove nad artiljerijskim položajima tako, da sva artiljerija bude pod krovom; da se pobrinu za okrugle kule u Dolini, koje su prema Hodiljama; sve krečane pred Malim Stonom i u Međugorju da se isprazne i ponište, a ubuduće da se na tim položajima ne smiju raditi krečane. Sve oružje treba očistiti od rđe i brunirati, a za bombe da se naprave postolja. U svim tvrđavama da se nadopune zalihe hrane i municije.⁴⁷⁴ Okrugle kule u Dolini, to su one 3 kule uz zapadno pročelje velikog zida, koje su bile započete prema odluci sastavljenoj od Župana Bunića i drugova 1454., a nikada nijesu bile završene.

U 1524. godini otkrio se nedostatak oružja, municije, prosa i općinskog kamena pripravljenog za obzidavanje jarka. Vijeće umoljenih je osamnaestog svibnja ovlástilo nastojnike municije i oružanja, da provedu istragu.⁴⁷⁵ Deset dana nakon toga izdata je stroga naredba novom admiralu Velikog kaštela sa vrijednošću i za njegove nasljednike u tom zvanju. Naredbom mu se strogo naređuje, da iz oružane i od predmeta, koji se nalaze pod njegovom paskom nikome ne smije ništa dati, pa ni samom Knezu ni činovnicima Stona, pod kaznu gubitka službe i 6 mjeseci zatvora. Od tog čine izuzetak državne potrebe i izdavanja oružja i municije za pucanje pri propisanim svečanostima i za doček novog stonskog Kneza. Za sve ono, što izda, mora imati pismeni revers, te ima predmete povratiti na svoje mjesto.⁴⁷⁶

⁴⁷⁰ Ibid. f. 257'.

⁴⁷² Cons. Rog. 36. f. 54'.

⁴⁷⁴ Ibid. f. 51—51'.

⁴⁷¹ Cons. Rog. 36. f. 12.

⁴⁷³ Cons. Rog. 37. f. 37'.

⁴⁷⁵ Ibid. f. 167.

⁴⁷⁶ Ibid. f. 189' Naziv admiral u XVI. stoljeću, a ni kasnije nije imao sadašnje značenje. Admiral arsenala bio je upravitelj njegov, a istodobno i lučki kapetan. Admiral tvrđave bio je činovnik, koji je vodio inventar oružja, municije, hrane i svih predmeta državnog vlasništva, koji su se nalazili u tvrđavi. Kasnije su se ti činovnici tvrđava zvali »Massarii«.

Prednji je zaključak zanimljiv, jer nam dokazuje, da ni Knez grada Stona iako vlastelin, član Velikog vijeća i namještenik visokog položaja, nije smio svojevoljno narediti nikakav pa ni najmanji izdatak općinskog materijala.

Devetog srpnja ovlašten je Rektor i Malo vijeće, da mogu potrošiti do 100 perpera za izgradnju stražarskih kućica na 6 položaja počevši od poprečnog zida do tvrđave Korune.⁴⁷⁷ Nažalost nijesu navedeni nazivi pojedinih položaja, koji bi bili zanimljivi. Od tih stražarskih kućica danas nema ni traga.

Još prvog travnja te godine zaključilo je Malo vijeće, da se za Ston napravi 5 novih zastava, jer su stare dotrajale.⁴⁷⁸ Pet položaja, na kojima su se vijale zastave u Stonu, bili su: Placa u gradu Stonu, Veliki kaštio, trđava Pozvzd, tvrđava Koruna i obala u Malom Stonu.

Četvrtog siječnja 1526. vijeća se o gradnji, odnosno proširenju stana kaštelana Velikog kaštela. Odbijen je prijedlog, da se stan sagradi na mjestu stare oružane, a zaključeno je, da se dotadašnji stan kaštelana proširi sa pilastrima, lukovima i svodovima do zida čatrnje. Zgrada je bila duga 30 lakata (oko 15 m).⁴⁷⁹ Taj je stan kaštelana dio današnje zgrade prislonjene uz sjeverni zid tvrđave.

Sutradan Malo je vijeće odredilo dvojicu vlastele, koji su imali poći u Ston, te s knezovima Stona i Slanoga i sa kapetanima i savjetnicima desetina izdati shodna naređenja za čuvanje grada i tvrđava. Naređeno je, da se u Ston pošalju bombe, puške i barut; osim toga, da se pošalje 30 u oružje sposobnih ljudi sa Lopuda, Šipana i Primorja.⁴⁸⁰

Četvrtog listopada odvojio se unutarnji zid grada Stona, sa strane polja za jedan lakat od zemlje na dužini od 33 sežnja. Dva dana iza toga ovlašten je Rektor i Malo vijeće, da pošalju dvojicu vlastele sa majstorima, da pregledaju nastalu štetu, jer je prema pisanju Kneza i činovnika zid ruševan do temelja.⁴⁸¹ Trećeg studenoga Vijeće umoljenih odredilo je trojicu vlastele, koji su morali sa majstorima poći u Ston, pregledati ruševne dijelove, štete i nedostatke na kućama, gradskim zidinama, kulama grada i tvrđava, te poduprijeti i osigurati sve, što je ruševno i sklono padu. Nakon toga imali su izvijestiti Vijeće.⁴⁸² Što je bio uzrok tim štetama, iz zaključaka Vijeća se ne vidi. Činilo bi se da je bio potres, ali se taj, odnosno te godine ne spominje, što ne bi bilo prema običaju starih Dubrovčana. Možda su uslijed velikih poplava popustili temelji onih zgrada, koje su na mekom nekad močvarnom zemljištu, kao što je bio zid prema polju.

Oko sredine veljače 1532. godine ovlašten je Knez i činovnici Stona da mogu produljiti lužu u Stonu za dva do tri sežnja ili približno, kako smatraju najshodnije zbog veće udobnosti.⁴⁸³

Na koncu siječnja 1535. godine Vijeće umoljenih ovlástilo je Rektora i Malo vijeće, da saopće Knezu i činovnicima Stona, da odlože

⁴⁷⁷ Cons. Rog. 37. f. 203'.

⁴⁷⁸ Min. Cons. 35. f. 16'.

⁴⁷⁹ Cons. Rog. 38. f. 74.

⁴⁸⁰ Min. Cons. 35. f. 142.

⁴⁸¹ Cons. Rog. 38. f. 165'.

⁴⁸² Ibid. f. 176'.

⁴⁸³ Cons. Rog. 41. f. 32.

Ston i solane

popravak tvrđave Pozvizda, a zidare i radnike da predadu nastojnicima solila, da nastave određeni im rad.⁴⁸⁴

Desetog lipnja ovlaštenu su Knez i činovnici Stona, da pokrpe i poprave lukobran u Malom Stonu; predzide Toljevca da povise za dva lakta nad kruništem; tvrđavu Pozvizd, koja je bila oštećena gromom, da poprave, kao i krov oružane u tvrđavi Koruni. U stanu kaštelana Velikog kaštela da dadu napraviti pregrade.⁴⁸⁵

Oštećenja od udarca groma na tvrđavi Pozvizdu bila su vrlo česta. To je i razumljivo, jer ona strši na oko 290 m visokom piramidalnom brdu. I dandanas vrlo često udaraju gromovi u ruševine te velike lijepe tvrđave, sa koje puca jedan od najljepših pogleda u našoj državi. S njenih ruševina vidi se grad Ston s njegovim pravilno raspoređenim ulicama, solila, veliko stonsko polje, stonski zaljev i otok Šipan. Sa druge strane vidi se gradić Mali Ston s njegovim visokim polusrušenim zidinama i kulama, Veliki zid, Malostonski zaljev s otočićima, kao i uvala Bistrina s otokom života i gojilištem kamenica.

Četrnaestog srpnja 1536. godine izabrana su tri nastojnika, kojima je bila dužnost, da upravljaju popravcima u Stonu i na njegovoj artiljeriji; osim toga da opskrbe položaje svim potrebnim. Da bi lakše izvršili taj zadatak, morali su naći i poslati u Ston jednog vlastelina, koji će vješto i brzo izvršivati od njih dobivene zadatke.⁴⁸⁶

⁴⁸⁴ Cons. Rog. 42. f. 126'.

⁴⁸⁵ Ibid. f. 183.

⁴⁸⁶ Cons. Rog. 43. f. 23.

Oko sredine travnja 1538. godine zaključeno je, da se povisi broj vojnika u Stonu i njegovim tvrđavama s još 50 ljudi, a istodobno je naredeno Knezu i činovnicima Stona, da ne smiju dopustiti ulaz strancima u Ston i njegove tvrđave bez obzira odakle su.⁴⁸⁷

Šesnaestog svibnja izabrana su dva nastojnika, koji su morali poći u Ston i tamo se baviti 10 dana revidiranjem municije i uređivanjem straža.⁴⁸⁸

Dvanaestog lipnja ovlaštene su nastojnici oružane, da mogu poslati u Ston sve što nedostaje u oružanju grada i tvrđava.⁴⁸⁹ Na koncu, 24. listopada ovlaštene su Rektor i Malo vijeće »da za uzdržanje našeg grada Stona i našeg distrikta mogu činiti sve ono, što nađu za potrebno i uputno«.⁴⁹⁰

Uzrok tim oprezima, bila je tako zvana »Prva sveta liga«, savez Španije, Venecije i Papine države protiv Turaka. Od 3 zapovjednika flote dva su bili Venecijanci, zakleti neprijatelji Dubrovačke Republike, od kojih je jedan tom prilikom opljačkao Lopud.

Oko sredine veljače 1540. godine naredeno je Knezu i činovnicima Stona, da moraju srušiti sve kuće, koje su u blizini zidina Malog Stona; također da posijeku sva stabla sa zapadne strane tog gradića na udaljenosti 50 sežanja od zidina.⁴⁹¹ Uzrok tom rušenju kuća i sječi stabala bilo je dobivanje takozvanog brisanog prostora, na položaju najugroženijem od Venecijanaca.

U početku 1543. godine donesena je odluka o Stonu. Prema toj odluci imao se probiti gradski jarak tako, da more u njega dolazi i da čamci mogu doći do ispod mosta; straže Stona da se povećaju ljudima, koji bi bili voljni naseliti se u Ston. Za vježbe s artilerijom i arkibuzima određene su nagrade u gađanju, i to: I. nagrada 18 groša, druga 12, a III. 10 groša. Odlučeno je, da se za sve radove vode knjige troškova tako, da se vidi, što je potrošeno za građevine, a što za solila.⁴⁹²

Već u početku 1548. godine šalje se u Ston 50 dukata za radove oko popravka utvrđenja.⁴⁹³ Potkraj ožujka Vijeće umoljenih izdalo je naredenje providnicima Stona. U tom naredenju navode se radovi, koje treba izvršiti, i to: popravak tvrđave Pozvizda, koju je grom teško ošteti, popravak oružane u tvrđavi Koruni, arsenala u Malom Stonu i svega, što bude trebalo popravka u Stonu i na njegovim tvrđavama. Knez i Malo vijeće odredit će jednog plemića, koji će voditi računa o potrebnim troškovima i o tome voditi knjige. Isplate će vršiti činovnici stonski, od kojih će jedan voditi administraciju, a drugi isplate. Istodobno su ovlaštene naprijed rečeni providnici, da pošalju u Dubrovnik

⁴⁸⁷ Cons. Rog. 44. f. 36'.

⁴⁸⁸ Ibid. f. 44'.

⁴⁸⁹ Ibid. f. 56'.

⁴⁹⁰ Ibid. f. 101.

⁴⁹¹ Ibid. f. 286'.

⁴⁹² Cons. Rog. 46. f. 71'.

⁴⁹³ Cons. Rog. 48. f. 102.

svu pokvarenu artileriju i sve ono oružje, koje treba popraviti.⁴⁹⁴ Da su se ti popravci stvarno i vršili, svjedoči nam zaključak Vijeća umoljenih od 19. ožujka, kojim se šalje u Ston 200 dukata za općinske radove.⁴⁹⁵

Potkraj svibnja potpisana je odluka o čuvanju grada Stona. Prema toj odluci imali su se mjesečno slati u Ston 3 bombardijera, koji će s onim jednim, koji se tamo stalno nalazi, držati u redu artileriju. Jedan od njih trebalo je da stanuje u Koruni, jedan u Velikom kaštelu, a dvojica u gradu Stonu. Nijedan od njih nije smio napustiti Ston, prije nego što dobije zamjenu. Stonjani nijesu smjeli biti vojnici osim onih, kojih su očevi vojnici u Stonu. Mjesto Stonjana za stražare Stona da se uzmu Primorci. Za čuvanje Stona imalo se uzeti još 100 ljudi, i to 25 Primoraca, 25 mornara i 50 radnika zanatlija za preradu vune, koji su tada bili bez posla. Mornari će imati po 3 groša na dan, korporal 4 groša, a Primorci i radnici po dva i pol groša. Vojnici, kada idu po platu, moraju ići s oružjem. Svake sedmice održavat će se smotra vojske, od koje ne smije nitko da izostane. Svi seljaci, koji stanuju oko Stona i oko Malog Stona, moraju se preseliti unutar zidina grada i držati straže. U Malom Stonu moraju se držati u moru dva čamca, kojima će se vršiti ophodnje po moru. Te će ophodnje javljati Knezu i kapetanu, koje i čije su brodove eventualno vidjeli i sve, što vide. Na brežuljcima, u luci Prapratnu i u Malom Stonu imaju se postaviti straže. Neposlušne vojnike mogu Knez, činovnici i kapetan kažnjavati zatvorom ili kako nađu za najshodnije. Sva stabla oko zidina Stona i kod puta, na širinu od 50 sežanja (oko 100 m), morala su se posjeći.⁴⁹⁶

Dvadesetog lipnja naredeno je, da se pošalju u Dubrovnik sve razbijene i pokvarene bombarde.⁴⁹⁷

Mjesec dana nakon toga izdata je naredba o noćnim stražama, koje su se imale vršiti u Stonu. Prema toj odrebi jedan kapetan i jedan činovnik imali su stražariti od prve ure noći do pola noći. Drugi kapetan i drugi činovnik od ponoći do zore, odnosno do završetka noćnog stražarenja. Istom naredbom je još naredeno, da se pošalje u Ston 50 arkibuza, 50 partidana, 50 kopalja, četiri srednja falkoneta i 15 smirilja, kao i razmjerna količina baruta. Jedan od providnika Stona imao je svakih 15 dana doći u Ston i pregledati straže. Sve oružje, koje bi trebalo popraviti, imalo se poslati u Dubrovnik.⁴⁹⁸

Kako se iz prednjeg vidi, tih godina posvećivala se velika pažnja čuvanju Stona.

Dvadesetog veljače 1549. godine primljena je i potpisana u Vijeću umoljenih nova velika odluka o čuvanju Stona. Odluka upozorava kaštelane tvrđava, da svoju dužnost moraju vršiti prema odredbi Žute knjige list 97, a Kneza i činovnike, da vrše svoju dužnost prema odredbi Zelene knjige, list 506. Budući da su se uzimali dječaci za straže, to se unapredak zabranjuje. Nijedan stražar nije mogao biti ispod 20

⁴⁹⁴ Ibid. f. 129'.

⁴⁹⁷ Ibid. f. 166'.

⁴⁹⁵ Ibid. f. 139'.

⁴⁹⁸ Ibid. f. 171'—172.

⁴⁹⁶ Ibid. f. 153'—154.

godina. Da se ne bi dešavalo, da previše vojnika bude na odsustvu, nitko nadalje ne smije stonskim vojnicima davati odsustvo osim Malog vijeća, i to sa 9 od 12 glasova. Vojnici određeni za straže ne smiju se ni za šta drugo upotrebljavati. Svi Stonjani i svi stanovnici okolnih sela osim onih sa Broca i iz Prapatna morali su spavati u Stonu i vršiti straže. Svakom vojniku morala se dati puška. Mjesečno se imalo slati u Ston po 4 bombardijera, koji će držati artileriju u redu. Knez stonski morao je svako veče poslati po 6 vojnika za pojačanje straža na tvrđavi Pozvizdu. U Ston se imalo poslati 300 stara žita, koje se imalo dobro konzervirati. Stonske »rup« (hambari) morale su se napuniti dobrim prosom, a tvrđave opskrbiti rezervnom hranom. Providnici Stona, svaki put kad dođu u Ston, morali su pregledati, ima li kakvih nedostataka, te prema tome postupiti. Gradska vrata nijesu se smjela otvarati po noći. Nijedan stranac nije smio ući u Ston bez pismenog odobrenja Malog vijeća. Hercegovci, koji dolaze na trg u Ston, ne smiju se više od 10 njih pustiti u grad. Trg se ima održavati izvan gradskih zidina Stona, a nikako unutar grada. Sva artilerija i municija ima se pregledati i ukloniti eventualne nedostatke. Imale su se držati straže u Janini i u Sreseru, koje će znakovima obavještavati stonskog Kneza, ako vide koji oružani brod. Isto tako su se imale držati straže u Topolom. Četiri vojnika imala su svakog dana poći lađom put Neretve i uveče nakon povratka obavijestiti Kneza, što su vidjeli. Knez i činovnici stonski nijesu smjeli nijednog vojnika ni primiti ni otpustiti. Ako netko ne vrši svoju dužnost u redu, trebalo ga je prijaviti Malom vijeću. Nitko nije smio vojnika negdje poslati po svom privatnom poslu pod kaznu gubitka jedne trećine godišnje plate. Broj vojnika u gradu Stonu ima se povisiti na 30 ljudi. Ta odluka imala se nadodati ostalim odlukama o čuvanju Stona.⁴⁹⁹

Trinaestog travnja vijeća se o utvrđivanju i izgradnji tvrđave Pozvizda. Zaključeno je, da se naredi onoj dvojici vijećnika Vijeća umoljenih, koji se šalju, u Ston, da s majstorom Nikolom izrade model, po kojem bi se imala utvrditi ta tvrđava.⁵⁰⁰ Što je u tom bilo urađeno i da li su koji radovi bili vršeni, iz knjiga vijeća ne može se ustanoviti.

Četvrtog lipnja ovlašten je Rektor i Malo vijeće, da naredi činovnicima stonskim pripremanje materijala za popravak ruševnog zida, koji od solila ide prema Stonu. Kad materijal bude pripremljen, trebalo je da izvijeste, te će im se iz Dubrovnika poslati dva ili tri dobra majstora zidara. Činovnici stonski vodit će o tim radovima posebnu knjigu.⁵⁰¹ Zid, o kojem je tu riječ, to je onaj nestali zid, koji je hodio od Velikog kaštela prema Batu.

Turski Emin Neretve u 1555. godini namjeravao je postaviti straže pred vrata Stona radi ubiranja carine. Dvadesetidrugog travnja vijeća se u Vijeću umoljenih, na koji bi se način to spriječilo. Zaključeno je, da se naredi Knezu i činovnicima stonskim postavljanje stra-

⁴⁹⁹ Ibid. f. 250.

⁵⁰⁰ Cons. Rog. 49. f. 11'

⁵⁰¹ Ibid. f. 33.

ža na prilaze ka gradu, da bi se spriječio dolazak turskih podanika. Prodavaoci soli u Neretvi morali su izvidjeti, koliki bi se dar mogao dati Eminu, da od toga odustane. Određeno je, da se u tu svrhu može potrošiti do 500 turskih aspri.⁵⁰² Čini se, da su se Dubrovčani s Eminom sporazumjeli, jer o tom nema nikakvih daljih vijesti u zaključcima Vijeća.

U odluci za smanjivanje troškova, izdatoj četvrtog siječnja 1558. godine govori se i o načinu vršenja popravaka u Stonu. Prema toj odluci činovnici stonski nijesu ubuduće smjeli vršiti popravke prema svom nahodanju. Za svaki rad Knez i činovnici morali su pismeno zatražiti dopuštenje od Rektora i Malog vijeća. Istom nakon primitka dopuštenja mogli su započeti radom. U knjigama, koje su činovnici radova vodili, morali su detaljno biti opisani izvršeni radovi i koliko je za koji rad utrošeno. Ukoliko bi se pronašlo, da neki rad nije bio odobren od Rektora i Malog vijeća, troškovi idu na račun samih činovnika, te im računospitači te izdatke ne će priznati.⁵⁰³

Šesnaestog ožujka Vijeće umoljenih odobrilo je nastojnicima solila u Stonu, da mogu izvršiti neke popravke, među kojima i ove na utvrdama: popravak krova i zgrade oružane u Malom Stonu, koju je oštetio grom; napraviti više vratnica za Mali Ston; napraviti unutarnje ograde obilaznog hodnika na zidinama Malog Stona, na mjestima, gdje ih nema; popraviti krov torete kod Poljskih vrata Stona, u kojoj je bila smještena artilerija i stražari; očistiti jarak, odnosno potok kod stonskih vrata.⁵⁰⁴ Toreta kod Poljskih vrata, o kojoj se ovdje govori, to je već više puta spominjani Torjun.

Dvadesetdrugog studenog 1559. godine vijeća se o jarcima Stona, što da se napravi, da bi Ston bio zdravije mjesto. Predloženo je, da se sagradi zid preko jarka kod mosta, s otvorima za izljev kišnice i kanalizacije; sam jarak od mosta prema zapadu da se nešto naspe. Prijedlog nije primljen, te su određena trojica vijećnika Vijeća umoljenih, koji su imali poći u Ston i s nastojnicima solila odrediti, da li bi za zdravlje grada bilo bolje jarak isušiti ili ga još produbiti.⁵⁰⁵

Taj zaključak je zanimljiv i iz zdravstvenih razloga, jer iako nijesu poznavali uzročnike malarije, sumnjali su, da tome može biti uzrok blato i voda, koja je ležala u jarku, ili da ima veze s tim. Prijedlog, da se jarak pregradi kod mosta, i zapadni dio isuši, razumljiv je, jer kod mosta ulazi u jarak dosta jak potok, koji ga je čistio. Nažalost nije pronađen izvještaj te trojice, koji su poslali u Ston, te ne znamo, što je u tome urađeno.

Godine 1560. vršeni su neki radovi u Stonu, možda baš na saniranju gradskog jarka, jer je potkraj studenoga odobreno činovnicima Stona 200 zlatnih dukata za općinske radove u tom gradu.⁵⁰⁶

⁵⁰² Cons. Rog. 52. f. 253.

⁵⁰³ Cons. Rog. 54. f. 85'.

⁵⁰⁴ Ibid. f. 118'—119.

⁵⁰⁵ Cons. Rog. 55. f. 40.

⁵⁰⁶ Cons. Rog. 55. f. 169.

U 1581. godini grom je udario u jednu kulu Velikog kaštela, te je desetog listopada naredeno providnicima Stona, da tu kulu s njenim predzidom poprave i dovedu u prvobitno stanje.⁵⁰⁷

U toj godini dovedena je pitka voda u Ston, odnosno izgrađen vodovod od izvora Oko do grada i napravljena česma uz unutrašnji gradski zid na Placi. Na česmi je natpis, koji kaže, da je voda dovedena po odluci dubrovačkog Vijeća umoljenih (Senata), a da su nastojnici radnje bili Savin Palmotić i Andrija Bondić. Natpis u originalu glasi:

PERDVCTA EST EX DECRETO SEN. RAGH.
PRAEFVERE OPERI FACIVNDAE SAVINVS
PALMOTTA ET ANDREAS BONDA
CICICLXXXI

Iz te godine imamo još jedan natpis u Stonu. Taj se nalazi nad vratima nekadašnje slanice (skladišta soli) na obali Malog Stona. Kosi zid, kroz koji su ta vrata probijena, dio je sjevernog gradskog zida Malog Stona. Iza zida je veliki presvođeni prostor, nad kojega je jednim dijelom bila kuća malostonskog kapetana. Prema natpisu te je godine ta slanica bila završena. Natpis glasi:

DAMIANVS GOTIVS SAVINVS PALMOTA,
ET ANDREAS BONDA
CIVITATIS STAGNI PROVISORES
EDIFICIVM HOC AD SALEM SERVANDVM
EX. S. C. PERFICIENDVM CVRARVNT
AÑO. MDLXXXI

Drugog ožujka 1582. godine naredeno je, da se izda iz oružane 60 željeznih poluga za potrebne radove na Velikom kaštelu.⁵⁰⁸ Iz tog zaključka proizlazi, da se još radilo na popravku te tvrđave.

U početku lipnja 1589. godine ovlašten je Rektor i Malo vijeće, da naredi pregled svih nedostataka tvrđave Pozvizda i da o tome izvijeste.⁵⁰⁹ Nažalost, izvještaj nije pronađen, te ne možemo ustanoviti, koji su sve nedostaci bili.

U 1594. godini opet se pooštrava čuvanje Stona, te je naredeno, da ljudi sa Stonskog polja moraju spavati unutar grada, a oni iz Hodilja u Malom Stonu. Istog dana je još naredeno, da Knez i činovnici Stona ne smiju pustiti ni danju ni noću stonskim vojnicima izlazak iz grada po privatnom poslu pod kaznu gubitka jedne trećine godišnje plate.⁵¹⁰

Dvadesetitrećeg veljače, 1596. godine zaključen je popravak tvrđave Pozvizda. Tom je prilikom određeno, da se maknu iz tvrđave kaštelan, kapelan i vojnici, dok se ova ne popravi. Kroz to vrijeme

⁵⁰⁷ Cons. Rog. 66. f. 112'.

⁵⁰⁸ Ibid. f. 198.

⁵⁰⁹ Cons. Rog. 70. f. 78'.

⁵¹⁰ Cons. Rog. 73. f. 134.

Obala Malog Stona

Knez i činovnici Stona imali su na smjenu slati stražare, koji će čuvati tvrđavu.⁵¹¹ Prema tom zaključku tu se radilo o zamašnjim radovima, kad se stalna posada imala povući iz tvrđave.

U svibnju 1597. godine naređeno je providnicima Stona da naprave vrata grada Stona kod Velikog kaštela tako, da kroz njih mogu prolaziti kola, koja su vozila sol u Mali Ston. Most pred vratima neka naprave onako, kako nađu za najbolje.⁵¹²

Prvog ožujka 1603. godine naređeno je providnicima Stona, da se što prije upute u Ston te da započnu radovima oko popravka i uklanjanja nedostataka, kako je vijećano; osim toga da pregledaju sve ostale nedostatke, kako zidina, tako i cijelog grada, i o tome izvijeste.⁵¹³

Dvadesetipetog istog mjeseca opet se vijeća o Stonu. Zaključeno je, da se popravi i obnovi tvrđava Pozvird i da se odredi kaštelan tvrđave sa platom od 18 groša na dan. Izabrani kaštelan bio je obavezan rukovoditi stražama tvrđave i nadzirati radove na njoj. Imao se izabrati između vlastele od 25 do 50 godina života, a morao se primiti te dužnosti, osim ako odmah plati 50 perpera globe.⁵¹⁴ Desetog travnja ponovo se vijeća o Pozvizdu. Zaključeno je, da se pregradi prema jednom od dvaju predloženih modela, i to prema onome, koji je noviji, za taj rad da se zaduže providnici Stona.⁵¹⁵ Potkraj listopada je zaključeno, da se Pozvird gradi po jednom od dvaju Vijeću umoljenih prikazanih modela, i to po onom, kojega će radovi manje stajati.⁵¹⁶ Na-

⁵¹¹ Cons. Rog. 74. f. 229'.

⁵¹² Cons. Rog. 75. f. 167'.

⁵¹³ Cons. Rog. 78. f. 169'—170.

⁵¹⁴ Ibid. f. 183'—184.

⁵¹⁵ Ibid. f. 189'—190.

⁵¹⁶ Cons. Rog. 79. f. 28'.

žalost tih modela nema, a prema prednjim zaključcima ne može se ustanoviti, o čemu se radilo.

U 1604. godini ponovo se vijeća o Pozvizdu. U prvoj polovini siječnja zaključeno je, da se izabere jedan od vlastele s platom od 18 groša na dan, koji će početi u Ston i započeti radovima na tvrđavi Pozvizdu. Istog dana izabran je za tu dužnost Marin Mata Getaldić. Zaključeno je također, da se obustave svi javni i privatni radovi, osim izgradnje Revelina u Dubrovniku i peći ciglane u Kuparima. Svi majstori zidari, koji su radili na obustavljenim radovima, da se pošalju u Ston za gradnju Pozvizda. Ovlašten je Rektor i Malo vijeće, da od prvog prihoda, od prodaje soli, koji se primi iz Neretve, rezerviraju 1000 dukata za te radove.⁵¹⁷

Osamnaestog lipnja odloženo je donošenje odluke po izvještaju o Stonu i Pozvizdu dvojice za to određenih plemića.⁵¹⁸ Već sutradan je odlučeno, da se nastavi gradnjom tvrđave Pozvizda na onim dijelovima, gdje je započeto. Tog dana je također zaključeno, da se ne sagrađi zidni kljun na zapadnoj strani tvrđave, kako je to bilo na odobrenom modelu.⁵¹⁹ Kako se iz prednjih zaključaka vidi, vršili su se temeljiti popravci i velike pregradnje na toj tvrđavi. Zidni kljun, koji je bio zamišljen sa zapadne strane tvrđave, bio je zacijelo po uzoru tvrđave Revelina u Dubrovniku, koja jedina od svih dubrovačkih utvrđenja ima takav kljun.

Trećeg prosinca šalju se u Ston dvojica vlastele, da pregledaju grad i uklone sve nedostatke onako, kako nađu za najbolje.⁵²⁰

Potkraj listopada 1606. godine poslani su u Ston providnici Stona, da pregledaju sve nedostatke grada i straža te da urade onako, kako je bilo vijećano i zaključeno, a nakon njihova povratka u Dubrovnik da izvijeste Vijeće umoljenih.⁵²¹ Što je bilo vijećano i zaključeno iz knjiga Vijeća se ne vidi. Isto tako ne može se ustanoviti ni što su providnici izvijestili. Postojale su knjige, koje su vodili providnici Stona, pod naslovom »Provedimenti di Stagno«, ali od tih knjiga nije nađeno ništa, što bi bilo starije od godine 1658.

Četrnaestog studenoga 1608. godine zaključeno je u Vijeću umoljenih, da se završi izgradnja tvrđave Pozvizda na trošak knežija Stona, Pelješca i Primorja.⁵²²

U ožujku 1609. godine zaključeno je, da se odrede dva kapetana, i to jedan za grad Ston Veliki, a drugi za grad Ston Mali. Ti kapetani poslani su sa providnicima Stona, da pregledaju i upoznaju sve nedostatke obaju gradova, gdje su imali ostati i odlučivati o stražama i drugim potrebama.⁵²³

Oko sredine svibnja 1610. godine zaključeno je, da se za završnje tvrđave Pozvizda nametne porez na prihod od vina knežijama Stona, Pelješca i Primorja. Taj porez određen je pol groša na jedan perper

⁵¹⁷ Ibid. f. 57'—58'.

⁵¹⁸ Cons. Rog. 79. f. 138.

⁵¹⁹ Ibid. f. 138'.

⁵²⁰ Ibid. f. 197'.

⁵²¹ Cons. Rog. 80. f. 250.

⁵²² Cons. Rog. 81. f. 239'.

⁵²³ Cons. Rog. 82. f. 31.

prihoda, (cca. 4.16%), a imao se početi ubirati od idućeg novog vina pa sve dok se ne sakupi potrebna svota za završenje tvrđave. Od prikupljenog iznosa morala se rezervirati svota od 50 dukata izdatih od novaca Neretve.⁵²⁴

Istog dana je zaključeno, da se utvrdi Veliki kaštio, kao što je navedeno u XV. poglavlju izvještaja providnika Stona: providnicima Stona, da se saopći, da predlože model ove tvrđave i njena novog utvrđivanja.⁵²⁵ Mjesec dana kasnije opet se vijeća o utvrđivanju Velikog kaštela, te je određeno, da se utvrdi iznutra prema modelu prikazanom od providnika, kasnije da će se raspravljati o utvrđivanju izvana, kad se dobiju bolje informacije.⁵²⁶

Dvadesetpetog svibnja je odlučeno, da se u tvrđavu Pozvird postavi jedan plemić kao vicekaštelan sa platom od 18 groša na dan. Taj će nadgledati izvršenje radova prema usvojenom modelu.⁵²⁷

Kako se iz prednjih zaključaka vidi, u toj godini još se radilo na izgradnji tvrđave Pozvirda i već se vijećalo o radovima za pojačanje Velikog kaštela.

Desetog listopada 1611. godine zaključeno je, da se utvrdi Veliki kaštio prema modelu napravljenom od stonskih providnika, prikazanom Vijeću umoljenih u prošloj godini. Istog dana je određeno, da se saopći providnicima Stona, da utvrde tvrđave tog grada. Započeti su morali s Velikom kaštelom. Za te radove izabrana su tri činovnika sa platom od 18 groša na dan. Oni su morali ostati na toj dužnosti sve dok se ne završe radovi na Velikom kaštelu.⁵²⁸

Deset dana kasnije zaključeno je, da će se vijećati o boljem utvrđenju Stona, čim se providnici vrate. Providnicima je naređeno, da zaidaju mala gradska vrata, kod kojih su pristajali čamci. Zid nad tim vratima da podignu, koliko nađu za potrebno.⁵²⁹ Položaj tih malih vrata danas nije moguće ustanoviti. Svakako su bila negdje u blizini mora, kod su ispred njih pristajali čamci. Grad Ston imao je samo troja gradska vrata, i to Poljska ili Velika vrata, Vrata od Zamirja ili Kopnena vrata i vrata na poprečnom zidu. Ova posljednja i ne možemo smatrati pravim gradskim vratima, jer se kroz njih nije izlazilo iz grada, već se je samo moglo ići u obzidani prostor nad gradom. Osim tih vrata bila su i jedna vrata u novom zidu sagrađena 1535. godine ispred Velikog kaštela, ali kroz njih se samo moglo preko mosta doći na vrata samog kaštela. Prema tome vrata, koja se ovdje spominju i koja su se morala zazidati, mogla su jedino biti na zidu, koji se kod Velikog kaštela protezao do Bata. Na tom zidu i to negdje u blizini slаницe bila su vrata, kroz koja se dolazilo na pristanište, gdje se krcala sol, a koja se u dokumentima nazivaju »vrata od Ponte«. Kako je taj zid nestao prije izrade katastralnog plana, to se položaj tih malih vrata ne može točno ustanoviti.

⁵²⁴ Ibid. f. 143.

⁵²⁵ Ibid. f. 143'.

⁵²⁶ Ibid. f. 156.

⁵²⁷ Ibid. f. 116'.

⁵²⁸ Cons. Rog. 83. f. 14'—15'.

⁵²⁹ Ibid. f. 21—21'.

Da se u 1612. godini radilo na izgradnji Velikog kaštela, svjedoči nam i naređenje nastojnicima arsenala od trećeg travnja, da za potrebe gradnja na toj tvrđavi izdadu 300 litara olova.⁵³⁰

Dvadesetipetog istog mjeseca vijeća se o utvrđivanju, naoružavanju i opskrbljivanju grada i tvrđava Stona. Zaključeno je, da se pošalje u Ston jedan od stonskih providnika sa još jednim plemićem. Providniku su data sva ona ovlaštenja, koja je imalo Vijeće umoljenih. Istog dana ovlašten je Knez i Malo vijeće, da pošalju u Ston vojnike, oružje i potrebnu municiju. Određeno je, da se od novaca ureda za nabavku i prodaju žita uzme 1000 zlatnih dukata za potrebe Stona. U stonski Veliki kaštio poslata su 4 srednja komada artilerije, i to: dva bastarda od 12, jedan pedral od 12 i jedan aspid od 8 libara.⁵³¹

Naoružanje Stona bilo je potrebno zbog navale Uskoka, tih godina na dubrovački teritorij.

Oko sredine srpnja zaključeno je, da se privremeno prestane radovima na pojačavanju Velikog kaštela, a određeni činovnici da se otpuste.⁵³²

Dvadesetog ožujka 1613. godine određeno je, da se završi Veliki kaštio; radove da vode činovnici Stona, te da se ne određuju posebni činovnici, kako je to bilo u prošlim godinama.⁵³³ Dvadeset dana kasnije je naređeno nastojnicima Velike carinarnice, da za gradnje na Velikom kaštelu u Stonu mogu izdati do 300 dukata.⁵³⁴ Dvadesetosmog rujna im je naređeno, da isplate još 100 dukata za te radove.⁵³⁵ U toj godini su radovi na pojačanju te tvrđave i završeni, jer se u idućim godinama više ne spominju.

I u toj godini postojala je već u Velikom kaštelu kapela sv. Jeronima, kako proizlazi iz jedne odredbe stonskih providnika iz godine 1674.⁵³⁶ Po toj kapeli tvrđavu je narod prozvao sv. Jeronim. Kapela danas ne postoji.

U 1617. godini, i to potkraj svibnja vijeća se o nedostacima u Stonu, koje su iznijeli stonski providnici. Zaključeno je, da oni napišu svoje mišljenje, kako da se nedostaci uklone.⁵³⁷ Prvog lipnja primljen je njihov izvješaj, te je izglasan kao odluka. Od 7 članaka te odluke 5 ih se odnosi na općenite poslove i poslove solila. Četvrti i peti članak govore o utrošku baruta za svečanosti i o plaćenim lađarima Malog Stona. Prema članu IV vidimo da se u oba grada pucalo iz topova za svečanost sv. Vlaha, za Uskrs, Tijelovo, dan ruke sv. Vlaha i za Božić. Tom odlukom je naređeno, da se ubuduće za svaku od tih svečanosti u gradu Stonu ne smije potrošiti više od 8 litara baruta za topove (cca 3.25 kg). Izuzetak čini svečanost sv. Vlaha, kada se radi smotre (rasegna) može potrošiti 15 litara topovskog i 40 litara puščaog baruta. U Malom Stonu moglo se za svaku od navedenih sveča-

⁵³⁰ Ibid. f. 70'.

⁵³¹ Ibid. f. 98—99.

⁵³² Ibid. f. 143'.

⁵³³ Ibid. f. 246.

⁵³⁴ Cons. Rog. 84. f. 1'.

⁵³⁵ Ibid. f. 61'.

⁵³⁶ Provedimenti di Stagno, Serija LXXII—9, f. 26.

⁵³⁷ Cons. Rog. f. 85. f. 220.

nosti potrošiti samo 3 litre topovskog baruta. Za takozvane »Najejde«, to jest inspekcijskog pregleda tvrđava i ostalog, što je vršio Knez Stona, ubuduće nije se smjelo pucati iz topova, kako je dotada bio običaj. Peti član kaže, da lađari iz Malog Stona, koji su ubilježeni i primaju platu kao vojnici za vrijeme, dok ne vrše straže, već sa svojim lađama zarađuju, ubuduće ne će primati državnu platu.⁵³⁸

Iz te odluke vidimo, da se i u Stonu za svečanost sv. Vlaha vršila vojnička smotra, kao i u Dubrovniku, odnosno smotra svih za oružje sposobnih seljaka, plemića i građana iz okolice Stona, koji bi se u slučaju potrebe pozvali pod oružje. To znači, da je i u tome grad Ston bio umanjena slika grada Dubrovnika. To nam potvrđuje i činjenica, što u jedinoj sačuvanoj knjizi stonskih troškova, i to iz godine 1621. imamo nagradu Admiralu za podizanje standarta pred svetkovinu sv. Vlaha, kao i nagrade kapetanu i protivkapetanu smotre.⁵³⁹

U 1621. godini, kao i u posljednjim prošlim godinama, nema zaključaka Vijeća o radovima u Stonu. Iz prije citirane knjige troškova, i to u izdacima stonskih providnika, imamo podataka, da su se ipak vršili neki radovi. Tako je među ostalim plaćeno 30 perpera, da se iskleše 360 komada kamena za gradnje na kuli Toljevcu, a 25 perpera za izradu novih ključanica na gradskim vratima Stona i Malog Stona.⁵³⁹ U toj se knjizi kula Toljavec prvi put naziva tim imenom, a kopnena vrata Stona vratima od Zamirja.

U knjizi inventara oružane započetoj 1614, imamo inventare oružana Velikog kaštela i tvrđave Korune iz 1623. god. Prema tim inventarima nalazilo se u oružani Velikog kaštela ovo vatreno oružje: običnih pušaka 176, velikih 11, pedral željezni 1 a brončanih 5 i 8 željeznih komornih komada. U Koruni bilo je 17 komada artilerije iz željeza, četiri brončana i 3 željezna komorna komada.⁵⁴⁰

U početku travnja 1633. godine određen je iznos od 1000 dukata za popravke i uklanjanja nedostataka u Stonu. Novac je imao ostati u blagajni, dok Vijeće umoljenih ne donese drugi zaključak. Ta se svota nije ni za šta drugo smjela upotrebiti bez pristanka sedam osmina vijećnika.⁵⁴¹

Jedanaestog kolovoza primljena je i uvažena molba plaćenika iz Malog Stona. Tom molbom oni mole Vladu, da bi se svakome od njih radi bolje obrane kuća i obitelji prodala po jedna puška s priborom

⁵³⁸ Ibid. f. 223'—225'.

⁵³⁹ Spese di Stagno grande 1621. Serija VII, br. 57. Državna zastava Republike vijala se u Stonu na stupu, koji je bio na trgu »Luža«, kao i u Dubrovniku na istoimenom trgu na Orlandoovu stupu. Nakon rušenja Velikih vrata i izgradnje općinske nazovi-palače, stup je premješten na trg pred općinom. Za vrijeme talijanske okupacije jedan ga je talijanski kamion prelomio, te je dugo ležao iza Kneževa dvora. U 1953. godini, naše narodne vlasti dale su stup popraviti te je nakon toga postavljen na njegovo prvobitno mjesto. Na stupu je uklesan dubrovački lakat, kojem su za vrijeme francuske okupacije nadodali mjeru metra.

⁵⁴⁰ Inventarii delle armi e munizioni del armamento. Serija IX. svezak 2. f. 2. 3 i 10.

⁵⁴¹ Cons. Rog. 93. f. 105'.

koju bi svaki držao kod kuće. Otplata za vrijednost puške da im se odbije od mjesečnih plata. Poslije smrti svakog pojedinog od njih puška se imala dati onome, koji ga je naslijedio u svojstvu plaćenog vojnika Stona stime, da njenu vrijednost isplati pravnim nasljednicima umrlog. Molitelji još predlažu, da se između njih 25 odredi jedan za korpurala, koji će se starati, da puške budu u redu držane.⁵⁴²

Dvadesetisedmog srpnja 1637. godine osuđen je kaštelan Velikog kaštela Andrija N. Palmotić radi štete, koju je učinio na Velikom kaštelu i njegovu torjunu. Osuda glasi na doživotni gubitak svih državnih služba i blagodati, na isplatu iznosa od 25 dukata za troškove procesa i da se na njegov trošak ukloni šteta, koju je učinio. U roku od 3 dana morao je napustiti Ston i doći u Dubrovnik. Pomilovanje nije mogao dobiti, već jedino ako bi za to glasovalo sedam osmina vijećnika u sva tri vijeća.⁵⁴³ Ta teška kazna najbolji nam je dokaz, koliko se pazilo, da nitko svojevoljno ne vrši nikakve preinake na tvrđavama, bez obzira na to, da li je plemić i član Velikog vijeća.

U srpnju 1639. godine jak potres je uzdrmao Dubrovnik tako, da je bilo oštećeno više kuća i crkava u Dubrovniku. Na gradskim zidinama Dubrovnika nastradala su kruništa, te je bilo zaključeno, da se odstrane. Da li je u tom potresu i Ston nastradao ne vidi se iz zaključaka Vijeća.

U početku kolovoza 1645. godine ovlašten je Rektor i Malo vijeće, da što prije utvrde, naoružaju i opskrbe tvrđave Pozvird i Veliki kaštio, kao i sam grad Ston, artileriju da udese, kako je bilo u vijećanju određeno. Novac za te radove u iznosu od 300 dukata mogu uzeti iz bilo koje općinske blagajne, osim iz one za nabavku žita.⁵⁴⁴

Oko sredine istog mjeseca saopćeno je nastojnicima oružanja i straža, da za potrebe artilerije Dubrovnika i Stona mogu na cijelom zemljištu Republike sjeći odgovarajuća stabla. Izuzetak čine ona, koja su u blizini crkava i privatnih kuća. Ako bi hitne potrebe zahtijevale mogu posjeći i ta stabla bez obzira na prije rečeno.⁵⁴⁵

To žurno naoružavanje Stona, kao i samog Dubrovnika, bilo je zbog Kandijskog rata, koji je te godine započeo. Stara praksa Venecije bila je, da u svakom ratu, koji je sama ili u društvu drugih sila vodila protiv Turske, nastoji nauditi Dubrovniku, računajući, da su takvi ratovi najbolja prilika, da ga se dočepa. Dubrovčani, kojima su bile poznate tajne želje Venecije, bili su primorani, da kod svakog Tursko-venecijanskog rata budu na oprezu.

Dvanaestog svibnja 1648. godine vijeća se o izvještaju providnika vom velika stonska kula, a da joj se ne radi krunište. Svu artileriju, koja je prema mišljenju guvernera oružja u Dubrovniku suvišna, treba poslati u Ston.⁵⁴⁶

Dvanaestog svibnja 1648. godine vijeća se o izvještaju providnika i sindika Stona. Predmet je odložen stime, da Rektor i Malo vijeće da-

⁵⁴² Ibid. f. 224—224'.

⁵⁴³ Cons. Rog. 95. f. 128—128'.

⁵⁴⁴ Cons. Rog. 99. f. 9.

⁵⁴⁵ Ibid. f. 14.

⁵⁴⁶ Ibid. f. 126.

du popraviti sva gradska vrata Stona i pošalju potrebni materijal.⁵⁴⁷ Izvještaj stonskih providnika nije uveden u knjige Vijeća, te se ne može ustanoviti, o čemu se radilo.

U 1650. godini izbila je neka nesuglasica između stonskog Kneza i kapetana Malog Stona, zbog držanja ključeva od vrata tog gradića u vremenu, kad Knez stanuje u Malom Stonu. Odbijen je prijedlog, da ključeve drži Knez, a naredeno je, da ih drži kapetan. Knez kao vrhovni zapovjednik oba grada mogao je odrediti vrijeme i narediti kapetanima otvaranje i zatvaranje gradskih vrata oba Stona prema svom nahodanju.⁵⁴⁸

U studenom 1656. godine vijeća se o krovu Velike kule Stona, te je određeno, da se dotadašnji krov skine. Od skinutog drva i crijepa treba da se napravi jednostrani krov ili, kako u latinski pisanom zaključku stoji, »na jednu vodu«, za povlačenje vojnika i pohranu oružja. Ostatak materijala da se pohrani. Za sam rad treba uzeti do 50 dukata iz prihoda carine na vino Stona i Pelješca.⁵⁴⁹ Zanimljiv je sam izraz »na jednu vodu«, iz čega proizlazi, da tajnik, koji je pisao zapisnik, po svoj prilici domaći čovjek, nije znao kako bi se latinski izrazio, odnosno kako bi taj izraz preveo.

Trećeg rujna 1657. godine doznačeno je 50 dukata nastojnicima oružane, da udese artiljeriju grada Stona. Taj iznos dodijeljen im je iz prihoda carine na vino Stona i Pelješca.⁵⁵⁰

Od 1658. godine imamo Knjigu providnika i sindika Stona, zvanu »Odredbe Stona« (Provedimenti di Stagno). Stonski providnici dolazili su u Ston na neodređeno vrijeme. Pri svom dolasku predali bi Knezu Stona naređenje Rektora i Malog vijeća. U naređenju su navedena lica, koja se šalju u Ston kao providnici i sindici. Knezu je naredeno, da im preda državni pečat, državne insignije, ključeve grada i ključeve tamnica te da se stavi na njihovo raspolaganje.

Sutradan bi oni izdali proglas, koji bi općinski telal proglasio na uobičajenim mjestima. Tim proglasom dato je građanima na znanje, da su došli providnici i da svaki onaj, tko misli, da mu je učinjena neka nepravda od strane Kneza, činovnika ili sudaca, ima pravo da se dođe žaliti.

Ti providnici bi saslušali i riješili sve žalbe, pregledali vojsku, utvrđenja, solila i sve javne poslove te nakon toga izdali odredbu, koja je bila ubilježena u knjigu odredaba, koju je svaki činovnik u Stonu morao pročitati. Providnici su imali vrlo velika ovlaštenja. U odredbama, kad nešto naređuju, često ističu »naređujemo i hoćemo«.⁵⁵¹

Iz 1658. imamo tri velike odredbe za Ston, iz kojih ćemo donijeti pojedine vijesti, koje se tiču utvrđivanja, straža i naoružanja.

U prvoj odredbi, i to u njenoj devetoj točki, kaže se, da je primijećeno loše vršenje straže na obojima gradskim vratima Stona, tako

⁵⁴⁷ Cons. Rog. 101. f. 22.

⁵⁵⁰ Cons. Rog. 108. f. 22.

⁵⁴⁸ Cons. Rog. 102. f. 109'.

⁵⁵¹ Provedimenti di Stagno. Serija LXXII.—9.

⁵⁴⁹ Cons. Rog. 107. f. 118'.

da vrata budu bez stražara i da nesmetano ulaze stranci u grad. Zbog toga se naređuje, da kako na Poljskim vratima, tako i na onim od Zamirja, moraju danju i noću biti po tri stražara, koji će paziti, tko ulazi i tko izlazi. Oni će prema starim odredbama zabraniti strancima ulaz u grad. Te stražare nitko pa ni sam Knez ne smije nigdje ni privatno ni službeno poslati pod kaznu globe od 50 perpera. U točki 19 je naređeno, da se preko ljeta, i to od prvog svibnja do konca kolovoza, preko podne zatvaraju gradska vrata i vrata Velikog kaštela. Zatvoriti su se imala o podne, a otvorit će se na Zdravu Mariju i nakon toga opet zatvoriti u propisano vrijeme. U dvadesetitrećoj točki se naređuje, da se Veliki kaštio mora zatvarati odmah pošto se zatvore gradska vrata. Naređeno je kapetanima Korune i Malog Stona, da nijednog plaćenika ne smiju osloboditi straža, već da svaki mora vršiti dužnost.⁵⁵²

U prvoj točki odredbe od 13. studenoga zabranjeno je svako oduzimanje plate namještenicima i vojnicima zbog dugova. Nijedan vjetrovnik ili koja bila druga osoba ne može spriječiti potpunu isplatu plate licu, kojemu pripada.⁵⁵³

U prvoj točki odredbe od 25 prosinca, izdate od jednog od stonških providnika, poslatog u Ston radi pregleda gradskih zidina, zabranjuje se upotrebljavanje nasipa predziđa za vrtove. Uobičajilo se, da pojedinci kopaju, sade i siju na gornjem dijelu zemljanog nasipa predziđa. Uslijed toga nastala su popuštanja potpornja i pukotine na zidu. Providnik Stona u toj odredbi to najstrože zabranjuje. Kako u Kneza stoje ključevi predziđa, u slučaju nepoštivanja te odredbe on će se kazniti sa 25 perpera globe. Može se kazniti svaki od činovnika Stona. Ako bi oni to propustili, plaćaju oni tu globu. Onaj, koji bi se ubuduće usudio kopati na nasipima, bit će kažnjen dvomjesečnim besplatnim radom na zidinama Dubrovnika. Svaki vojnik, koji vidi da se kopa, a ne prijavi, bit će odmah otpušten iz službe.⁵⁵⁴

U odredbi providnika od 16. travnja 1662. godine ističe se važnost straža na Sokoliću, naročito kad se strani oružani brodovi nalaze kod Hodilja.

U toj odredbi spominju se u Stonu tri lože, jedna kod vrata od Zamirja, jedna kod Poljskih vrata i treća pred crkvom sv. Vlaha. Oko crkve sv. Vlaha i na njenoj taraci zvanj »Sjenica« bile su nestale neke ploče kamenih sjedala, te je providnik naredio, da se to popravi, krivci da se strogo kazne.⁵⁵⁵ Od navedene tri lože sačuvali su se samo ostaci jedne, i to one, koja je bila uz vrata od Zamirja. Ona je sada pregrađena u kuću. Gdje je bila »Sjenica«, nitko od živih Stonjana ne zna, a po dokumentima ne može se ustanoviti. Na starom katastralnom planu iz 1837. godine ucrtan je na trgu između Kneževa dvora i luže kod vrata od Zamirja neki četverokut, koji bi mogao biti ta Sjenica. U toj, kao i u većini ostalih odredaba, južna gradska vrata na-

⁵⁵² Ibid. f. 2—8'.

⁵⁵⁴ Ibid. f. 13.

⁵⁵³ Ibid. f. 9—12'.

⁵⁵⁵ Ibid. f. 16.

zivaju se Poljskim vratima, a istočna vratima od Zamirja, te ih i mi tako u ovom djelu nazivamo.

Dvadesetog siječnja 1663. godine naređeno je providnicima i sindicima Stona, da što prije poprave ruševne zidine tog grada i da se odmah postaraju za potrebni materijal.⁵⁵⁶ Što je u vezi s tim bilo učinjeno, iz zapisnika Vijeća se ne vidi.

Trećeg kolovoza je zaključeno u Vijeću umoljenih, da Rektor i Malo vijeće pošalju u Ston dva vješta majstora zidara, da pregledaju kulu Toljevac u Malom Stonu te da izvijeste, kolika je svota potrebna za njen popravak.⁵⁵⁷

E) OD VELIKOG POTRESA DO PROPASTI REPUBLIKE

1667.—1808.

Šestog travnja 1667. godine oko 6 sati ujutro zadesio je Dubrovnik katastrofalni potres, koji je u nekoliko sekundi uništio ono, što su generacije i generacije gradile. Čvrste i masivne gradske zidine Dubrovnika uglavnom su odoljele toj katastrofi. Da li i koliko je u tom teškom i velikom potresu nastradao i Ston, prema dokumentima do danas pronađenim nije moguće točno i detaljno ustanoviti. Prema dnevniku dubrovačkog rodoljuba, koji je svoj život dao za spas domovine, Nikolic Bunića činilo bi se, da je Ston ipak manje stradao od Dubrovnika, jer je Bunić sutradan nakon potresa odveo svoju obitelj u taj grad. Da je Ston svakako manje stradao, svjedoči nam i činjenica, što su dubrovačke koludrice nakon povratka iz Jakina bile smještene u stonski franjevački samostan.

Prema zaključcima Vijeća o raznim popravcima možemo ustanoviti, da je bila oštećena oružana i stan kaštelana Velikog kaštela, Knežev dvor, katedrala i neka kula u Stonu, dakle sve zgrade na močvarnom zemljištu. Očito je, da ni utvrde nijesu potpuno glatko prošle. Možda je tom prilikom nastradala i tvrđava Pozvird, jer prema jednoj odredbi providnika Stona iz 1671. godine znamo, da je bila bez posade.

Već dvadesetog lipnja te godine dato je u dužnost nastojnicima solila, da poprave slanicu i oružanu Velikog kaštela.⁵⁵⁸

Oko sredine travnja 1668. godine zaključeno je, da se popravi stan kaštelana Velikog kaštela.⁵⁵⁹

U početku lipnja 1669. godine popravljaju se mostovi i rešetkasta vrata pred mostovima u Stonu, te se šalju iz Dubrovnika daske, grede i drugi potrebni materijal.⁵⁶⁰

U toj godini popravljaju se i stonska katedrala, koja je stradala u potresu.⁵⁶¹

⁵⁵⁶ Cons. Rog. 111. f. 106'.

⁵⁵⁷ Cons. Rog. 111. f. 222.

⁵⁵⁸ Cons. Rog. 115. f. 70'.

⁵⁵⁹ Cons. Rog. 116. f. 66.

⁵⁶⁰ Cons. Rog. 117. f. 39'.

⁵⁶¹ Ib'd. f. 25'.

Devetnaestog siječnja 1671. godine naređeno je nastojnicima solila, da što prije poprave kulu u Stonu.⁵⁶² Iz zaključka se ne vidi koja je to kula bila, jer se kaže samo Turrim Stagni. S obzirom na to da je takozvani Torjun bio sagrađen na močvarnom zemljištu i prema tome mogao lako biti oštećen od potresa, to bi pod prednjim nazivom mogla biti ta utvrda. Prema pričanju jednog starog Stonjanina, na toj utvrđi prije njezina rušenja opažale su se jače pukotine nastale od potresa.

Providnici i sindici Stona, koji su potkraj travnja te godine bili u Stonu, navode kao velik nedostatak to, što su našli vanjska vrata Velikog kaštela bez stražara. Radi toga propisuju kazne za vojnike, koji budu na tu stražu određeni, ako napuste stražu. Isto tako odredili su i kaznu kaštelanu tvrđave, ako na to ne bi pazio.

U toj odredbi se navodi, da pastiri iz Hodilja svaki dan bacaju kamenje u obje čatrnje tvrđave Pozvizda. Naređuje se stanovnicima Hodilja, da u toku mjeseca lipnja moraju očistiti obje čatrnje. Tko ne dođe na rad, kaznit će se s 8 dana besplatnog rada na općinskim radovima u Dubrovniku.⁵⁶³ Naprijed navedeno potvrđuje mišljenje, da je ta tvrđava nakon potresa bila bez posade i bez danjih čuvara, jer se ne može pretpostaviti, da bi se pastiri iz Hodilja usudili zatrpavati čatrnje jedne oružane i čuvane tvrđave.

Potkraj ožujka 1672. godine primljena je i potpisana u Vijeću umoljenih nova odluka za preuređenje straža u Stonu. Odluka govori i o namještenicima solila. Mi ćemo se uglavnom zadržati na stražama, odnosno posadi grada i tvrđava. Prema toj odluci admiral ne će u buduće imati nikakvu platu osim nagrade od 10 perpera za svaki put kada podigne standart za zastavu. To je dva puta na godinu za svečanosti sv. Vlaha. Od sedam kaporala, koji su u Stonu, dva će biti u Malom Stonu, dva u gradu Stonu, i jedan za Neretvu, a dvojica će vršiti stražu s ostalim vojnicima. Bombardijera su imala biti dva u Stonu i dva u Malom Stonu. Od vratara, kojih ima po dva za vrata Velikog i Malog Stona, naporedo će jedan biti na vratima, a drugi vršiti stražu kao i ostali vojnici. Lučki peljar Malog Stona otpušta se stime, da tu dužnost vrši jedan od vojnika. Broj vojnika imao se poviciti na 44. Od tih su u Malom Stonu 18, i to 6 u Koruni, 6 na vratima kod slanice i 6 na vratima prema Hodiljama. U gradu Stonu morala su biti 22, i to u Velikom kaštelu 10, a na obojim vratima po 6. Četvorica, koji ostaju, stoje na raspolaganju činovnicima za prijenos novca s Neretve i za druge općinske poslove. Vojnici su po noći imali vršiti straže na kulama, i to za svako stražarsko mjesto šestorica. Upotrebljavanje vojnika za služe zabranjeno je. Ako bi se o tu zabranu ogriješio Knez, plaća globu od 100 dukata; ako bi se ogriješili činovnici, plaćaju tu globu prema odredbama Stona.⁵⁶⁴

Providnici i sindici Stona, koji su 15. travnja 1674. došli u ovaj grad, naredili su u svojoj odredbi, da nitko pod kaznu globe od 10 per-

⁵⁶² Cons. Rog. 118. f. 125'.

⁵⁶³ Provedimenti di Stagno. Serija LXXII.—9. f. 20.

⁵⁶⁴ Cons. Rog. 119. f. 93—96'.

pera ne smije klati stoku ni na jednom mjestu grada, već jedino ispod kule »Vrh poljane«. Ta kazna mogla je biti izrečena od Kneza, činovnika, kaštelana, kapetana Malog Stona i od sudaca.⁵⁶⁵ Kula »Vrh poljane« je ugaona kula grada iza Arcimona. Veliku poljanu u Stonu koju katastralni plan iz 1837. godine naziva »Trg oružja« (Piazza d'Armi) a akta Republike Veliki trg ili poljana, Stonjani nazivaju »stara komarda« (znači stara klaonica). Prednja odredba najbolje nam kaže, odakle takav naziv u narodu. Priča o nekoj pobuni i pokolju Osobljavljena u vezi s tim nazivom, koju Bjelovučić donosi u Povijesti Pelešca,⁵⁶⁶ — bez ikakve dokumentacije, — prosta je bajka.

Dvadesetisedmog istog mjeseca naređeno je Providnicima Stona, da naprave inventar oružana grada Stona i Malog Stona, koje da mora supotpisati i stonski Knez. Inventare imaju prepisati računospitači Republike, koji Knezu i činovnicima ne smiju isplatiti posljednju platu dotle, dok ne donesu pismenu potvrdu, da su njihovi nasljednici oružane u redu preuzeli. Istog je dana zaključeno, da se dade 100 dukata za popravak oružane Velikog kaštela i da se pošalju u Ston vještaci, koji će popisati, što sve treba popraviti u tvrđavi Koruni.⁵⁶⁷

Prema odredbi providnika i sindika od 23. lipnja u toj je godini osnovan tabor kod Malog Stona. Taj tabor bio je okružen ogradom napravljenom od greda i prema tome bio prozvan »raštio«. Na katastralnim planovima iz god. 1837. nazivaju ga »Rastello sanitario«. Turški podanici, koji su dolazili u Ston radi nabavke soli iz zdravstvenih razloga, nijesu smjeli ući u obzidani obalni prostor Malog Stona, gdje je slanica, već su se morali zadržavati u tom gredama ograđenom prostoru i nijesu smjeli dolaziti u dodir sa stanovnicima Stona.⁵⁶⁸

S obzirom na vrlo mali broj vlastele ostale na životu nakon velikog potresa, godine 1667., šesnaestog siječnja 1676. godine je određeno, da se za neko vrijeme vicekaštelani Velikog kaštela biraju među pučanima. Njihova plata iznosila je 24 groša na dan.⁵⁶⁹ To je prvi put, da se za zapovjednika te vrlo važne tvrđave bira pučanin, a ne vlastelin.

Osamnaestog veljače 1670. godine poslat je u Ston nadzornik vojske s jednim vlastelinom, da pregledaju utvrđenja mjesta.⁵⁷⁰ Ti vrhovni nadzornici vojske ili, kako su ih kasnije nazivali, »guverneri oružja« bili su vojni stručnjaci, od 1678. slati iz Napuljskog kraljevstva. Naime, 1678. godine zbog opasnosti, koja je te godine prijetila gradu i državi, Republika je zamolila napuljsku vladu, da joj pošalje jednog vojnog stručnjaka. Otada pa sve do propasti Republike Napulj je slao u Dubrovnik te vojne stručnjake. U toj, to jest 1679. godini, guverner oružja bio je Franjo de Torres.

⁵⁶⁵ Provedimenti di Stagno. Serija LXXII.—9, f. 22'.

⁵⁶⁶ Bjelovučić: Povijest poluotoka Rata. str. 143.

⁵⁶⁷ Cons. Rog. 121. f. 5'—6'.

⁵⁶⁸ Provedimenti di Stagno. Serija LXXII.—9, f. 26.

⁵⁶⁹ Cons. Rog. 122. f. 15—15'.

⁵⁷⁰ Cons. Rog. 123. f. 219.

U početku lipnja zaključeno je, da se u Mali Ston šalje jedan ple-
mić s naslovom Kapetan milicije.⁵⁷¹

U 1680. godini vrše se neki popravci na stonskim utvrđama. Tako
je već u siječnju zaključeno, da se poprave mostovi Poljskih vrata i
vrata Velikog kaštela.⁵⁷² Potkraj veljače popravlja se kuća u tvrđavi
Koruni.⁵⁷³

U početku lipnja te godine izdata je nova odluka za kapetane
tvrđave Korune. Prema toj odluci vicekapetani, koji su se kao takvi
od 1670. godine određivali na tri mjeseca, imali su se unaprijed odre-
đivati samo na dva mjeseca. Oni, koji dođu na red u vremenu od 15.
lipnja do konca listopada, mogli su mjesto sebe na svoj trošak poslati
jednog građanina (pučanina), koji će ih zastupati na toj dužnosti. Izbor
tog građanina moralo je odobriti Vijeće umoljenih.⁵⁷⁴ Uzrok je toj od-
luci, kao i onoj od godine 1676. za Veliki kaštio vrlo mali broj vlastele,
koja su preživjela veliki potres iz godine 1667. To dopuštenje zamjene
od 15. lipnja do konca listopada dano je radi žetve i berbe, da im od-
nosna vlastela mogu prisustvovati.

U odredbi stonskih providnika od prvog veljače 1684. god. ima
nekoliko točaka, koje se tiču utvrda i straža u Stonu. Na uobičajenom
mjestu u Kobašu morala je biti straža od ljudi iz Kobaša, Cora, Dube,
Bižanje i Hrasnoga, koja će javljati stonskom Knezu svaki prolazak
oružanih i neoružanih brodova kroz Mljetski kanal. Straže iz Broca
morale su javljati ulaz brodova u kanal Stona. S obzirom na vrlo mali
broj plaćenih vojnika u Stonu i u Malom Stonu, koji nije dovoljan za
pokriće svih stražarskih mjesta, mora se uzeti pojačanje iz uobičajenih
obitelji, koje će svaki treći dan prenoćiti u Stonu. Ljudi tog pojačanja,
odnosno dodatka stražama, vršit će straže na »Debelom tornju« i na
utvrdi Sokoliću, a dvojica će pojačati straže obojih gradskih vrata.

Građani jednog i drugog Stona, kao i stanovnici okolnih sela, kad
idu u polje, moraju nositi sobom oružje, te u slučaju, da se dade znak
hicima iz topa sa tvrđave, hitno doći u Ston, radi obrane grada.

Providnici su pregledali i tvrđavu Pozvird, te su ustanovili, da bi
se ona mogla braniti s malo ljudi. Naređeno je stonskom Knezu, da u
slučaju potrebe odmah zaposjedne tu tvrđavu, da se ne bi neprijatelj
tamo ugnijezdio. Pregledom gradskih zidina i utvrda grada Stona usta-
novili su, da je put od Arcimona do Sokolića zarastao grmljem i dra-
čem tako, da je neprohodan. Naređeno je Knezu, da dade to urediti.
U slučaju da uđe u zaliv neki strani oružani brod, moraju se zatvoriti
gradska vrata obiju gradova, a ostaviti samo vratašca otvorena, koja
su na glavnim vratnicama vrata.⁵⁷⁵

U srpnju 1691. godine vođena je istraža zbog krađe baruta iz oru-
žane Velikog kaštela. Prema toj istrazi možemo ustanoviti, da su pro-
zori oružane gledali prema nestaloj crkvi sv. Jeronima.⁵⁷⁶

⁵⁷¹ Cons. Rog. 124. f. 25'.

⁵⁷² Ibid. f. 90.

⁵⁷³ Ibid. f. 115'.

⁵⁷⁴ Ibid. f. 165'.

⁵⁷⁵ Provedimenti di Stagno. Serija
LXXII.—9. f. 38—41'.

⁵⁷⁶ Acta S. Marie XVII. stoljeća,
svez. 17. br. 2.

Sedamnaestog travnja 1701. godine Knez Stona Marin Zamanja izdao je naređenje sucima Stona, da moraju pravovremeno zatvarati gradska vrata i da ključevi moraju biti u dvoru najdalje do 24 sata. Za neizvršenje tog naređenja određena je kazna od mjesec dana zatvora.⁵⁷⁷ Iz prednjeg naređenja proizlazi, da tih godina više nijesu postojali takozvani »gospari noći«, koji su se brinuli za straže i zatvaranje vrata i vršili ulogu dežurnih oficira. Oni su obično bili i činovnici radova Stona, te su se birali među mladom vlastelom. Suci Stona su bili birani među stonskim građanima.

Iz 1703. godine imamo inventar oružane Velikog kaštela. Prema tom inventaru u oružani je među ostalim bilo ovo vatreno oružje: 55 mušketa, 182 ispravna arhibuza i 40 cijevi za arhibuze, jedan brončani mužar i 4 topa za čišćenje polja.⁵⁷⁸

U proljeću 1725. godine otkrivena je krađa topova u Stonu. Iz istrage, koja se vodila, vidljivo je, da je bilo ukradeno 8 topova, 5 iz Stona i 3 iz Malog Stona. Dva su se odmah pronašla, a ostali u toku istrage. Topove su bili ukrali neki seljaci na nagovor nekog Turčina, koji bi ih kupio kao bronzu. Ti topovi su bili skinuti s raznih utvrda Stona, jedan dapače i s Velikog kaštela. U toj krađi sudjelovala su 4 seljaka, od kojih je jedan bio kažnjen s 5 godina veslanja na napuljskoj galiji, 2 sa tri godine veslanja, a jednom je oprošteno, jer je stvar prijavio. Osim toga sva četvorica su imali platiti sudske troškove i štetu nanesenu državi.⁵⁷⁹

Sesnaestog prosinca sastavljen je inventar topova, koji su se nalazili u Stonu. U svemu je bilo 50 komada. Inventar je zanimljiv te ćemo ga donijeti u cijelosti.

Inventar artiljerije, koja se nalazi na tvrđavama Velikog i Malog Stona i na drugim mjestima grada

dana 16. prosinca 1725. godine.

Na Velikome kaštelu:

Mužari za raščišćavanje polja (Spaciacampagne) iz mjedi	kom. 4
Smirilji (Sgmirigli) iz mjedi	2
Smirilji iz mjedi manji	4
Smirilji željezni	1
Falkoneti (Falconetti) iz mjedi	6
Sakri (Sacri) iz mjedi	2
Četvrttopa (Quartacanone) iz mjedi	1
Polu sakro (Messo Sacro) iz mjedi, u kazamati	1
Smirilji iz mjedi u kazamati	2
Veliki mužar iz mjedi	1

Na kuli »više Velike vode«:

Mužar iz mjedi	kom. 1

⁵⁷⁷ Diversa di Stagno 1701—1707. f. 24.

⁵⁷⁸ Ibid. f. 134'—135'.

⁵⁷⁹ Sudski spisi. Por. 3402, carta 61.

Na Arcimonu:	
Smirilji iz mjedi	kom. 4
Mužar za raščišćavanje polja iz mjedi	" 2
Na tvrđavi Koruni:	
Sakri iz mjedi	kom. 3
Falkoneti iz mjedi	" 2
Nad slanicom:	
Topovi iz mjedi sa po dva komorna komada	kom. 2
Topovi za kamene kugle (periere) iz mjedi sa 3 komorna	kom. " 5
Prangije (mascoli) iz mjedi	kom. 4
U kuli Toljevcu:	
Mužari za raščišćavanje polja iz mjedi	kom. 1
Mužari za raščišćavanje polja iz željeza	" 2 ⁵⁸⁰

Sedamnaestog lipnja 1739. godine je zaključeno u Vijeću umoljenih, da se izaberu tri providnika i sindika Stona, koji će formirati istragu i napisati odluku za uklanjanje neurednosti, koje se tamo dešavaju. Potkraj tog mjeseca ti providnici napisali su vrlo strogu odredbu, koja uglavnom sprečava svaku samovolju Kneza i činovnika Stona i zabranjuje im trgovanje i kažnjavanje svojih dužnika. Sve to pod kaznu globe od 100 dukata. U pogledu vojnika i radnika odredba ističe, da im se plate i zasluge moraju isplaćivati lično i u gotovu i da nitko ne može narediti zapljenu njihovih prinadležnosti.⁵⁸¹

U odluci providnika Stona od 24. svibnja 1754. godine naređuje se, da ona 4 vojnika, koji su određeni za čuvanje gradskih vrata nitko ne smije upotrebljavati kao slugu. Istodobno se zabranjuje Knezu unajmljivanje kojeg bilo zatvorenog ili otvorenog općinskog prostora pod kaznu gubitka posljednje trećine godišnje plate.⁵⁸²

Zadnji providnici Stona, koji se spominju u knjizi stonskih odluka, poslani su u Ston 6. lipnja 1778. godine,⁵⁸³ te do propasti Republike nema nikakvih važnijih podataka o stonskim utvrđama.

Dvaedsetipetog svibnja 1806. godine prve čete francuskog generala Lauristona na čelu s generalom Delgorgueom, na putu za Dubrovnik, udoše u 4 sata ujutro u Ston i zauzeše oba grada i tvrđave. U Stonu nadoše nekoliko mjedenih topova te ostaviše posadu od 450 pješaka i 10 tobdžija. Kratko vrijeme ostane u Stonu i general Delgorgue.⁵⁸⁴ Francuzi zabraniše pod kaznu smrti stonskom Knezu da javi u Dubrovnik okupaciju grada Stona, tako da se u Dubrovniku doznalo za ulazak francuske vojske na teritoriji Republike, istom kad je stigao glasnik kancelara iz Slanoga. On je javio, da su francuske čete prošle kroz Slano i uputile se prema Dubrovniku.⁵⁸⁵ Interesantna

⁵⁸⁰ Diversa di Stagno 1723—1730. f. 37'—38.

⁵⁸¹ Provedimenti di Stagno. Serija LXXII.—9. f. 71—72'.

⁵⁸² Ibid. f. 74'—80.

⁵⁸³ Ibid. f. 83'.

⁵⁸⁴ Vojnović, Pad Dubrovnika I, str. 183.

⁵⁸⁵ Ibid. str. 178.

je činjenica, da stonski Knez, vlastelin i član Velikog vijeća, bojeći se kazne, nije se usudio i nije našao načina, da javi svojoj vladi okupaciju Stona, drugog grada Republike. Kancelar a ne Knez Slanoga, pučanin, ne boji se to učiniti. I to dokazuje, da je Republika u posljednje vrijeme svog opstanka bila više srcu prirasla puku negoli vlasteli tog vremena, osim časnih izuzetaka.

Dvadesetog srpnja te godine potpisan je ugovor o miru između Rusije i Francuske, u kojem je bio i članak o povratku nezavisnosti Dubrovačke Republike, ali bez Stona, koji su imali zadržati Francuzi. Ugovor nije bio ratificiran od ruskog cara Aleksandra, te nije ni došlo do njegova ostvarenja.⁵⁸⁶

Francuzi su držali stalnu posadu u Stonu, opremili su već od vremena velikog potresa 1667. godine napuštenu tvrđavu Pozvizard i sagradili novu na brdu Supavlu.

Tridesetog siječnja 1808. godine francuski general August Marmont, dekretom je ukinuo Dubrovačku Republiku, i tim danom prestaje ta minijatura slavenska državnica.

⁵⁸⁶ Ibid. str. 324.

IV. SUDBINA STONSKIH UTVRDA OD PADA REPUBLIKE DO DANAS

A) OD PADA REPUBLIKE DO 1858.

U listopadu 1813. godine za vrijeme ratovanja Engleza i Austrijanaca protiv Francuza u Dalmaciji engleski pomorski poručnik Harper s nekoliko Dubrovčana i sa Hrvatima, koji su dezertirali iz francuske vojske, navali na Ston i zauzme oba grada. Na tvrđave dade izvjesiti engleske i austrijske zastave. U gradu ostadoše hrvatski vojnici kao posada. Malo vremena poslije toga austrijski general Danese, nekadašnji mletački pukovnik dalmatinskih pandura, ogorčen neprijatelj Francuza, prokriomčario je u Ston jedan cirkular, kojim poziva stanovništvo bivše Dubrovačke države, da polože zakletvu vjernosti austrijskom Caru. Vidjevši austrijske vojnike u gradu uz austrijsku i englesku zastavu i ne znajući, što se zbiva u Dubrovniku, Konavlima, Cavtatu i na otocima, Stonjani se skloniše i položiše prisegu vjernosti Austriji, a u njih se ugleda i cijeli Pelješac. Nakon toga Austrijanci pod izgovorom, da je engleska zastava poderana, ostaviše na tvrđavama samo austrijsku. Kad su to vidjeli građani Stona i kad su doznali o narodnom ustanku na ostalom zemljištu Republike, otkazaše posluš cirkularu i pridružiše se ustanicima.⁵⁸⁷

Pošto su Englezi i Austrijanci zauzeli Dubrovnik i izigrali narodni ustanak Dubrovčana, i Ston, kao i cijeli teritorij Dubrovačke Republike dođe pod vlast Austrije.

Austrijske vojne vlasti držale su neko vrijeme posadu u Stonu, ali se grad nije smatrao tvrđavom. U katastralnim planovima iz godine 1837. imamo ucrtane sve zidine i utvrde Stona, što ne bi bio slučaj da je smatran tvrđavom. U katastralnim planovima Dubrovnika iz tog vremena tvrđavni objekti nijesu ucrtani, već je ostavljen prazan prostor kao čestica zemlje. I pored toga bilo je ipak radijalno oko Stona, na udaljenost od 600 austrijskih klaftera od zidina, postavljeno 20 znakova za brisani prostor. Ti znakovi u obliku kamenih stupića bili su obilježeni brojevima i slovima K. K. F. (Kaiserliche Königliche Festung, što znači Česarsko-kraljevska tvrđava).⁵⁸⁸

U tom razdoblju zidine i utvrde Stona nijesu se popravljale, ali se nijesu ni rušile. Bio je dapače jedan podoficir austrijskog ženija (inženjerije), koji ih je nadgledao.

⁵⁸⁷ Vojnović, Pad Dubrovnika II, str. 170—171.

⁵⁸⁸ Libro maestro damaniale. f. 95.

B) OPIS STANJA STONSKIH UTVRĐENJA OKO 1858. GODINE

U austrijskoj knjizi uprave državnih dobara (»Libro maestro Damianiale«), koja se čuva u Državnom arhivu u Dubrovniku, imamo tehnički opis stonskih utvrđenja i njihova stanja prije početka rušenja. U knjizi su navedene i prodaje pojedinih dijelova i neka rušenja od 1859. do 1880. godine. Do te godine rasprodani su svi tvrđavni objekti osim Velikog kaštela i 9 čestica zemlje, koje su pripadale tvrđavi. U knjizi ima pogrešaka u vojno-tehničkim izrazima i u imenima pojedinih utvrda, čija imena navodi. Tako obična zidna platna (kortine) između pojedinih kula naziva bastionima, a obilazne hodnike zidina terapienima (napisima). Tvrđavu Pozvizd naziva tvrđavom sv. Vlaha, kulu Stoviš Minčetom, vrata od Zamirja Poljskim vratima, a Poljska ili Velika vrata vratima od solila. Veliki kaštio naziva tvrđavom sv. Jeronima, kako je i u zemljišnim knjigama i kako danas i narod zove tu veliku tvrđavu.

Opis se poziva na plan, koji nije pronađen, ali koji je bilo vrlo lako rekonstruirati prema katastralnom planu i koji ima istu griješku koju i katastralni plan. Kako je opis dosta zanimljiv, donosimo njegov skraćeni sadržaj sa potrebnim objašnjenjima uz ispravke vojno-tehničkih naziva. (Vidi plan).

Kao prvu točku opis navodi Veliki kaštio, za koji kaže da je najbolje sačuvana stonska utvrda. U tvrđavi se navode ove zgrade: skladište hrane, kasarna pješadije, skladište drva, oružana i izolirani nu-

Barač: Trg i dio zidina Stona iz prve polovice 19. st.

Plan Stona, zidina i Malog Stona iz 1858. g.

žnik. Zgrada je imala tri ugaone kule, a u nju se ulazilo drvenim mostom preko uskog jarka, koji je dijelio tvrđavu od grada. Nisko predzide okruživalo je cijelu tvrđavu, osim velike polukružne kule na sjeveroistočnom uglu. U opisu se navode teže pukotine glavnih zidova nastale od čestih potresa. Tvrđava je obilježena u planu brojem 406, a to je i današnji broj čestice zgrade. (To je samo kratki izvadak iz opisa, jer ne ćemo da ponavljamo ono, što smo već o toj tvrđavi rekli u I. poglavlju pod C.).

Drugi je objekt označen u planu brojkom 2 zidno platno od ulaza u Veliki kaštio do prve kule. Kroz to zidno platno prolazila su Poljska ili Velika vrata, koja opis naziva vratima solila. Pošto je ispred cijele zapadne i južne strane grada bilo predzide, to su tu bila dvostruka vrata, t. j. kroz glavni zid i kroz predzide. Serpentina od unutrašnjih do vanjskih vrata bila je popločana. Na početku mosta s obje strane bili su pilastrici sa zaklonima, na kojima su bile pričvršćene sprave za podizanje pokretnog mosta. Na oba pilastra postojale su željezne kuke i ključanice sa zasunima. Drveni pokretni most je bio napravljen iz hrastovih dasaka. Kameni dio mosta je bio na dva luka, sa strana je imao prsobrane i bio je popločan četverouglastim kamenim pločama. Most je bio u dobrom stanju. Uz to zidno platno bilo je stubište za uzlaz na zidine.

Treći objekt je četverouglasta kula označena u planu brojem 401 (njezin katastralni broj). Kula je imala krov i na njoj je bio namješten gradski sat, a prostor u prizemlju držao je poslužitelj sata. Za tu kulu opis kaže da je bila u ruševnom stanju, ali da ju je dala popraviti, povisiti i pokriti stonska općina. Pred tom kulom bio je četverouglasti bastion sa 4 otvora za topove i hodnikom, koji je bio ruševan. Taj bastion Stonjani su zvali »Torjun«.

Na naprijed rečenu kulu sata nadovezivalo se drugo zidno platno, u planu označeno brojem 4. Na tom zidnom platnu obilazni hodnik je bio na pilastrima. S unutarne strane u jednoj niši bila općinska česma.

Redaju se zatim do jugozapadnog ugla grada 4 četverouglaste kule označene u planu brojevima 5, 7, 9 i 11 i četiri zidna platna označena brojkama 6, 8, 10 i 12. Sve to je bilo u lošem stanju.

Ugaona kula, koju akti Republike nazivaju »Vrh poljane«, označena je brojem 13. Njezin svod i prsobran bili su u ruševnom stanju. Bastion ispod te kule označen je brojem 14, opis ga naziva Rotonda, a narod i akta Republike zovu ga Arcimon. Od tog bastiona do blizu Velikog kaštela bilo je nisko predzide sa nasipima, a ispod toga jarak. Sve to je bilo u dobrom stanju.

Zapadna strana grada sastojala se od dva zidana platna, označena brojkama 15 i 17 i od dvije četverouglaste kule broj 16 i 18. Kruništa zidnih platna bila su djelomično srušena, obilazni hodnici neprolazni, a obje kule u ruševnom stanju. Pred tom stranicom zida nisko je predzide sa kosinama, koje je u doba sastavljanja opisa imalo i prsobrane. Ispod predzida bio je plitki jarak.

Kao broj 19 naveden je velik polukružni bastion pred sjeverozapadnim uglom grada, koji akta Republike nazivaju Sokolić, a u početku Sokol. Ta utvrda bila je u vrlo dobrom stanju.

Idući je objekat velika kula sa dva svoda, obilježena u planu brojkom 20. U vrijeme sastavljanja opisa bila je u dobrom stanju. Ta je utvrda stonska Minčeta.

Zid od Minčete do Stoviša obilježen je brojkom 21. Njegovi prsobrani i hodnici bili su ruševni i neprolazni.

Kula Stoviš je označena brojem 22. Bila je u dobrom stanju. Opis je pogrešno naziva Minčetom.

Brojkom 23 označeno je zidno platno od Stoviša do sjeveroistočnog ugla grada. Prsobrani su bili ruševni, a hodnik neprolazan.

Kula nad Velikom vodom je bila još u dobrom stanju i pokrivena krovom od crijepa. U planu je označena brojem 24. Zidno platno od ove do iduće kule označeno je brojem 25. Prsobran je bio u ruševnom stanju. Na to zidno platno nadovezuje se posljednja kula perimentralnih zidova grada Stona, koju akta Republike nazivaju kulom Barabana, a u početku Velikom kulom. U vrijeme sastavljanja opisa svod joj je bio srušen. U planu je označena brojem 26.

Zid od rečene kule do Velikog kaštela označen je brojkom 27. Imao je hodnik na svodovima od tufa i niski prsobran. Uz taj zid s unutarnje strane bila je zgrada glavne straže grada Stona sadašnja kuća Bače). Do Glavne straže bila su gradska vrata, koja opis pogrešno naziva Poljskim vratima, njihov je raniji naziv kopnena vrata, a kasniji vrata od Zamirja. Pred vratima je bila utvrda za obranu vrata, takozvani »tambur« pravokutnog oblika i most na niskim lukovima.

Opis se nastavlja kratkim opisivanjem utvrđenja brda Pozvizda i zidova, koji spajaju oba Stona. Sva ta utvrđenja opis naziva »trinceramento«, što zapravo znači šančevi ili rovovi, a to su sve zidna platna i kule. Najprije govori o 7 zidnih platna s ruševnim kruništima i neprolaznim hodnicima. Ta platna su u planu naznačena brojkama 28, 30, 32, 34, 36, 38 i 40, a protežu se od kule nad Velikom vodom do kule Dobroga. Zatim navodi 7 četverouglastih kula, označenih brojkama 29, 31, 33, 35, 37, 39 i 41. Za sve te objekte kaže da su im hodnici i prsobrani u ruševnom stanju. Na onoj kuli označenoj brojem 39 bio je još u to vrijeme srušen pročelni zid, tako da se tu moglo ući u tvrđavni prostor brda. Tu kulu s porušenim pročelnim zidom stari dokumenti nazivaju gornjom stonskom kulom, a onu označenu brojem 41, kulom »Dobri«.

Prva tri zidna platna od kule Dobroga prema tvrđavi Pozvizdu, obilježena su brojem 42 i uzeta su kao jedan zid. Navodi se zatim polukružna kula broj 43 i zidno platno broj 44. Za te objekte opis kaže da su ruševni i da im je gornji dio porušen. Međutim, oni nijesu nikada bili završeni.

Tvrđava Pozvizd je označena brojem 45. Opis je naziva tvrđavom sv. Vlaha, a samo brdo brdom sv. Bartolomija. Sastoji se od glavne pravougaone zgrade sa svodom i taracom. Ima dosta veliku

čatrnju. Okružena je niskim predzidom i prije opisanim zidovima. Na sjeverozapadnom uglu ima jednu rotundu (veliki okrugli bastion). Tvrđava je bila u propadanju i davala je izgled potpune ruševine. Danas je ta tvrđava, sa koje je jedan od najljepših pogleda na našoj obali, još u mnogo lošijem stanju. Svod joj je srušen i čatrnje su zatrpane, a okolni zidovi teže oštećeni.

Opis nadalje navodi 3 zidna platna, obilježena brojkama 46, 48 i 50 i dvije kule broj 47 i 49. Za zidna platna kaže da su djelomično s obilaznim hodnicima, a djelomično bez njih. Za kule kaže da su u unutrašnjosti pune te da imaju hodnike i prsobrane; sve to da je u lošem stanju. To su zidovi i kule, koji se od tvrđave Pozvizda spuštaju do kule Minčete u Stonu. Jedan dio zidova označenih brojkama 48 i 50 nije nikad bio završen, a zid broj 46 dosta su oštetili i snizili Talijani za vrijeme okupacije u Drugom svjetskom ratu.

Četiri zidna platna i tri kule označeni u planu brojkama 51—57 jesu debeli zidovi s kulama od kule Dobroga do tvrđave Korune. Obilazni hodnici tih zidova i kula bili su već tada neprolazni. Prema opisu bilo je pod kulama označenim brojevima 54 i 56 nisko ruševno predziđe, a prema katastralnom planu i prema ostacima to predziđe se protezalo od kule označene brojem 54 sve do kule Toljevca u Malom Stonu. Opis kaže, da se sa stražnje strane zidnog platna broj 55 i sa stražnje strane kula br. 54 i 56 nalaze niski zidani polukružni koševi (coffici). To su ustvari nezavršene okrugle kule građene 1455. godine prema odluci sastavljenoj od Župana Bunića i drugova.

Opisuju se zatim utvrđenja Malog Stona.

Tvrđava Koruna obilježena je brojkom 58. Prema opisu tvrđava je bila mnogo bolje sačuvana, nego što je danas. Debeli zid sa južne strane imao je prsobrane i stepeništa. Tri visoke kule, koje su označene posebnim brojevima, i to sa 59, 60 i 61 bile su još dvostruko prevodene svodovima od opeka. Srednja je bila s unutrašnje strane otvorena, a druge dvije bile su zatvorene. Kula označena brojem 59 imala je krov, a druge dvije bile su bez krova. Istočna ugaona utvrda tvrđave i kuća kaštelana imale su krovove. Sačuvani su bili zidovi oružane i kasarne na istočnom dijelu dvorišta, od kojih se sada vide samo ostaci. Dvorište tvrđave bilo je popločano četverouglastim kamenim pločama. U dvorištu je bilo ognjište za užarivanje željeznih topovskih kugla. Tvrđavna čatrnja bila je već od 1850. godine predata općini Stona na iskorišćivanje s time, da uzdržava čatrnju i krovove. Pred vratima tvrđave bilo je predziđe, koje se protezalo od kule kod vrata do istočnog gradskog zida Malog Stona, od kojeg se sada jedva vide tragovi.

Istočni gradski zid Malog Stona označen je brojem 62. Imao je još ruševne obilazne hodnike na svodovima od tufa, od kojih sada nema ni traga. U opisu se kaže, da s unutrašnje njegove strane postoje ruševine starog masivnog zida. To je ustvari nezavršeno pojačanje istočnog zida gradića, debelo oko 2 m, a građeno prema odluci iz 1468. godine. Preko kaštelanova stana, koji je bio na sjevernom gradskom zi-

du, prelazio je presvođeni hodnik na nastavak istočnog zida u luci. Na kraju tog zida stoji kula Toljevac, koju opis naziva lučkom kulom, a u planu je označena brojem 63. Kula je bila u dobrom stanju, a ispod nje su bili ostaci predzida građeni 1478. Danas od njih nema ni traga. U blizini te kule nalaze se stara gradska vrata, koja opis ne spominje, a koja se u planu Malog Stona iz 1393. nazivaju Vanjskim vratima.

Sjeverno zidno platno gradića, u planu označeno brojem 64. sastoji se iz djelomično kosog i djelomično okomitog zida. Na zidu je bio hodnik sa prsobranom, koji je spajao stan kapetanov, takozvani Torjun i visoku četverouglastu kulu. Zapadni dio hodnika bio je na svodovima od tufa. Sve je to bilo u dosta dobrom stanju. U sredini tog zidnog platna postoje i danas glavna gradska vrata Malog Stona, koja opis naziva Lučkim vratima. Pred vratima je bilo polukružno branište vrata (tambur). Danas više ne postoji.

Kao broj 65 opis navodi rotundu (polukružni bastion), koja je bila uz zapadni zid gradića na mjestu, gdje se sjeverno gradsko platno spaja sa zapadnim. Kroz tu utvrdu, koju nazivaju i malostonskim Arcimonom, prolazila su dvostruka gradska vrata za izlaz iz luke na put prema Hodiljama. Za vrijeme sastavljanja opisa ta toreta, odnosno bastion, bio je u dobrom stanju. Sada je većim dijelom porušen. Akti iz vremena Dubrovačke Republike nazivaju ta vrata vrata od Hodilja!

Zapadno zidno platno, koje se od Korune protezalo do mora, označeno je u planu brojem 66. U doba sastavljanja opisa bilo je u dobrom stanju sa hodnikom i prsobranima. Kroz taj zid išla su zapadna vrata Malog Stona, u planu iz 1393. nazvana Stražnja vrata. Danas se od tih vrata vidi mali dio zidnog ruba. To zidno platno danas je najoštećeniji dio malostonskih utvrđenja. Na tom zidu srušen je cijeli hodnik i gotovo sva kruništa, a do temelja dva oveća komada zida. Od ostalog je gotovo 60% oljušteno cijelo fasadno kamenje.

Kao zadnju točku starih republikanskih utvrđenja Stona opis navodi visoku četverouglastu kulu u planu označenu brojem 67, sagrađenu uz sjeverno zidno platno. Prema opisu, a i prema jednoj fotografiji Malog Stona iz osamdesetih godina XIX. stoljeća, kula je bila u dobrom stanju. (slika 1).

Opis zatim navodi tvrđavu Marmont sagrađenu od Francuza na vrhu brda Supavla, koju Austrija nije držala u evidenciji. Stonjani tu utvrdu zovu »Trinčera«.

U Malom Stonu navedene su još tri zgrade, koje su pripadale tvrđavi, i to takozvani Torjun u Malom Stonu. To je stvarno istočna kula od one dvije sagrađene 1358. godine uz sjeverni zid gradića. Tu kulu onaku, kako je u opisu, vidimo i u fotografiji Malog Stona iz osamdesetih godina prošlog stoljeća. (slika 1).

Stan kapetana Malog Stona, koji opis naziva »takorečenim stanom kaštelana tvrđave Mali Ston«, nalazio se nad slanicom, to jest nad onim dijelom sjevernog gradskog zida, koji ima kosinu. Zapadni dio zgrade imao je dva kata nad svodom slаницe i bio je spojen sa takozvanim Torjunom. Slanica je, kako smo vidjeli, građena 1581. godine.

Cijeli prostor nad slanicom nije bio iskorišćen za stan kapetana, već je tu bila i baterija, koja je 1725. godine imala 7 topova i 4 prangije.

Kao posljednji objekt opis navodi zgradu glavne straže Malog Stona. To je bila mala jednokatna kućica naslonjena na gradski zid do glavnih, odnosno morskih vrata gradića.⁵⁸⁹

Navode se zatim i sva zemljišta, koja su pripadala tvrđavi, kojih ima 43 čestice.⁵⁹⁰

C) PRODAJA I RUŠENJE STONSKIH UTVRDA
1859. DO OSLOBOĐENJA 1944.

Godine 1859. porušena je peć za zažarivanje topovskih kugla u tvrđavi Koruni, a njen materijal, navodno, upotrebljen za popravak stepeništa.⁵⁹¹

U 1860. godini prodato je Dellineru Franu iz Stona 600 komada kamenja od zidina Velikog Stona, koje su se tobože morale srušiti radi javne sigurnosti.⁵⁹²

Godine 1861. počelo se prodajom pojedinih objekata stonskih utvrda. Baldu Brbori iz Stona prodata je četverouglasta kula zapadno od lučkih vrata Malog Stona, u planu označena brojkom 67 za iznos od 220 forinti.⁵⁹³

Marinu Banduru prodata je kuća malostonskog kapetana, takozvani Torjun Malog Stona i zgrada glavne straže istog mjesta za iznos od 1620 forinti.⁵⁹⁴

U godini 1862. prodata je kula Toljevac u Malom Stonu Kresiću Petru iz Dubrovnika za cijenu od 202 forinte.⁵⁹⁵ Ta kula je kasnije bila pretvorena u vjetrenjaču.

Već nakon tih prodaja počeli su novi vlasnici pregradnjama kupljenih objekata. Kuća malostonskog kapetana temeljito je pregrađena i proširena, tako da osim gradskog zida i presvođenog prizemlja od stare zgrade nije gotovo ništa ni ostalo. Takozvani Torjun Malog Stona tako je pregrađivan i nadograđivan, da nitko više ne bi ni opazio, da to nije iz temelja novograđena stambena kuća.

Dvadesetišestog lipnja 1869. godine Uprava austrijske državne imovine prodala je općini stonskoj sva stara povijesna utvrđenja osim Velikog kaštela, tvrđave Korune i zidina Malog Stona.⁵⁹⁶ Nakon toga počelo se naveliko rušenjem. Na planu odnosno tlorisu gradnje nove crkve sv. Vlaha (jer je stara srušena u potresu 1850, a nova se gradila 1870), ucrtane su i okolne gradske zidine. Na tlorisu uz crte zidina napisano je: »Starinske zidine grada nabavljene od Općine radi rušenja«.

⁵⁸⁹ Ibid. f. 1—102.

⁵⁹⁰ Ibid. f. 117—199.

⁵⁹¹ Ibid. f. 79.

⁵⁹² Ibid. f. 212.

⁵⁹³ Ibid. f. 222.

⁵⁹⁴ Ibid. f. 220.

⁵⁹⁵ Ibid. f. 223.

⁵⁹⁶ Ibid. f. 4—76.

Ondašnji građani Stona, bilo iz želje za tobožnjom modernizacijom mjesta, bilo radi pogrešnog mišljenja, koje su zastupali i neki intelektualci, da su zidine uzrok malariji, a najviše radi iskorišćavanja kamena u privatne svrhe, nemilosrdno su rušili te krasne kulturno-povijesne spomenike.

Godine 1848. austrijski car Franjo Josip I. dao je porušiti zidine Beča. To je dalo indirektni povod dalmatinskim gradovima, da i oni poruše svoje zidine radi tobožnjeg moderniziranja i poljepšavanja mjesta. U to vrijeme rušene su zidine Trogira, Splita, Korčule i Šibenika, a ta manija nije pošteđila ni naš Ston.

Za doček Franje Josipa, koji je bio u Stonu 1874. godine, porušeno je cijelo istočno zidno platno grada, od kule Barabanata do Velikog kaštela sa gradskim vratima od Zamirja. Tom je prilikom napravljen novi put od Ponte do položaja bivših vrata. Tuda je trebalo da uđe car u Ston.

Desetog prosinca 1880. godine Uprava austrijske državne imovine prodala je općini stonskoj tvrđavu Korunu i zidine Malog Stona. Odmah zatim nastala su i u Malom Stonu sveopća rušenja i nagrdivanja. Rušioc, da bi iskoristili kamenje zidina u svoje lične svrhe, iskopali su na više mjesta goleme količine fasadnog kamenja. Najprivlačiviji materijal bio je tuf, iz kojeg su bili sagrađeni svodovi kula i obilaznih hodnika, a isto tako su bili privlačivi i ugaoni kameni kula. Uslijed toga srušeni su svi svodovi kula i obilaznih hodnika. Oštećeni su također uglovi najljepših kula. Ondašnje općinske uprave prodavale su dapače pojedine komade zidina ili njihovo kamenje. Našao se ktome jedan liječnik, koji je prema pričanju jednog starog Stonjanina u vrijeme jedne epidemije tifusa u Malom Stonu tvrdio, da su toj bolesti krive visoke zidine gradića te da ih treba sniziti. Naravno to je dobro došlo rušiteljima, te se nemilosrdno rušilo. Srušena su stražnja gradska vrata Malog Stona, a uz njih je jedan privatnik sagrađio kuću iskoristivši temelje gradskog zida za temelje kuće. Sníženi su zidovi prema moru i probijena još jedna potpuno suvišna vrata. Istočni je gradski zid snížen i probijen na tri mjesta, tako da svaka ulica ima svoj pristup izvana. Niska predzida pred tim zidom potpuno su nestala. Srušena su takozvana vrata od Hodilja i veći dio bastiona, odnosno torete, kroz koji su ta interesantna vrata prolazila. Srušen je i veliki dio zida, koji je od te torete išao prema moru.

Sama tvrđava Koruna, ta najljepša stonska utvrda, u kojoj se nalazi velika čatrnja, koja se i sada upotrebljava, pretrpjela je veoma teška oštećenja, i to od onih, koji su za svoje lične svrhe uzimali kamenje. Oštećeni su uglovi kula. Porušeni prsobrani, svodovi kula i obilaznih hodnika. Do temelja je porušena zgrada oružane. Sa svih strana vađeno je fasadno kamenje. Porušeno je predziđe pred ulazom u tvrđavu i t. d. Zbog čvrstoće zida nijesu mogle biti skinute stepenice, koje vode na južni zid tvrđave, te su jednostavno razbijene.

Naravno, sve to nije odjednom učinjeno već postepeno, ali se ne može hronološkim redom nabrojiti, jer o tome nitko nije vodio računa.

Tvrđava Koruna

Dio stonskih zidina srušen 1905 (fototeka Konzervatorskog zavoda Dalmacije u Splitu)

Konzervatori Dubrovnika u vrijeme Austrije nijesu o Stonu vodili brigu, te se iz njihovih arhiva ne može ništa doznati.

Tako je naš Ston stigla ista sudbina kao 50 godina ranije poznati Carcason u južnoj Francuskoj, gdje su također zidine upotrebljavane kao kamenolom, dok arhitekt Le Duc nije uspio da to spriječi i da ih obnovi. Sada je Carcason uslijed turističkih reklama postao najpoznatiji stari utvrđeni grad u Evropi, iako daleko zaostaje za Dubrovnikom, od kojeg je mnogo manji, a i za Stonom, kojega su utvrđenja i ljepša i različitija. Sve ukupne zidine Stona imaju duljinu četiri puta veću od onih Carcasona.

U 1882. godini građena je banalna općinska zgrada u Stonu, te je zato porušen Torjun, na kojega je temeljima sagrađena. Tom je prilikom porušen i toranj sata kao i Poljska ili Velika vrata. Da se dobije potrebni novac za to barbarsko djelo, općina je prodala pojedina zemljišta stonske tvrđave i gradski jarak, što je sve bila kupila skupa sa zidinama. Kasnije je porušen i krasni kameni most, koji je bio pred Velikim ili Poljskim vratima.

Napokon 1904. godine austrijska Uprava državnih dobara prodala je Matu Bušku iz Stona Veliki kaštio, osim njegove velike polukružne kule, koja se u to vrijeme upotrebljavala za skladište solila.

1905. godina je jedna od kobnijih godina za stara stonska utvrđenja i za izgled Stona. U toj je godini pri zasipanju takozvane »Vodovare« srušen zid od česme blizu Arcimona sa 4 kule, predzidom i nasipima. Sve to u duljini od oko 130 m. Tim rušenjem nanesena je neprocjenjiva šteta izgledu grada, jer njegov kompleks sada izgleda rastrgan. Ako se već rušenja iz godine 1874. i 1884. ne mogu ničim opravdati, još manje bi se moglo opravdati rušenje tih zidina, koje nijesu bile pred naseljenim dijelom grada. Ondašnji konzervatori Dubrovnika nijesu ni protiv tih rušenja ništa poduzimali. Na jednom dijelu porušenih bedema sagrađena je zgrada za čitaonicu, koja samo nagrđuje izgled grada.

U toj je godini i novi vlasnik Velikog kaštela porušio sjeverozapadnu kulu tvrđave i na njenu mjestu sagrađio dvokatnicu kasarnskog tipa. Iskvario je izgled vanjskih vrata tvrđave sagrađivši nad njima betonsku taracu sa betonskim ogradnim stupićima. Porušio je dio predzida, a između vrata tvrđave i novosagrađene kuće ugradio pekaru za kruh. Vrlo interesantni ranogotički reljef sv. Vlaha, koji je bio nad vanjskim vratima tvrđave, ugradio je nad ulazna vrata novosagrađene kuće.

I nakon toga vršena su neprestano manja rušenja. Svatko, kome je trebalo kamenja, uzimao ga je sa zidina. I dandanas kod pojedinaca leže hrpe takva kamenja.

Nakon propasti Austrije, za vrijeme stare Jugoslavije, dubrovački konzervator je pisao nekoliko puta Općini Stona, da spriječi dalja rušenja. Općina je izdala i proglose, ali bez naročitog uspjeha, a ni druge općinske uprave nijesu se jednako za to zalagale. Svi svijesni

građani oba Stona bili su protiv rušenja, ali je bilo i dosta nesvijesnih, kojima je u prvom redu bila vlastita korist.

Godine 1922. Simo Milović sagradio je bez dopuštenja kućicu u bivšem gradskom jarku, koju je naslonio na gradske zidine. Nekoliko godina poslije toga (1927. god.) općina mu je dopustila, da tu kućicu pokrije betonskom pločom.

Uprava je solila, pri gradnji novog betonskog ogradnog zida god. 1923. srušila prastaru malu kulu »Bat«, da bi njen kamen upotrebila kao mljevenik za betonske zidove. Napominjemo, da je tu kulu Uprava solila upotrebljavala za smještaj alata, a nakon njena rušenja na istom mjestu sagradila malu drvenu baraku. Ondašnji konzervator Dubrovnik, odnosno šef Ureda za spomenike i starine, nije ništa učinio, da to spriječi.

U 1938. godini Općina je dopustila gradnju jedne kuće s vanjske strane istočnog gradskog zida Malog Stona, koja je djelomično naslonjena, a djelomično ugrađena u sam zid.

Za vrijeme Drugog svjetskog rata stradao je od bombardiranja grad Ston. Stradale su od toga i njegove zidine, a naročito Veliki kaštio. Mnogo više nego od bombardiranja stradale su zidine od samih talijanskih okupatora, koji su ih nemilice rušili za gradnju bunkera, a i za privremeno popločavanje poljane, gdje su držali mazge. Kod tvrđave Pozvizda rušili su zidine za gradnju bunkera i topovskih gnijezda, iako su u neposrednoj blizini imali velike količine neugrađenog klesanog kamena.

Tom prilikom su Talijani teško oštetili i prsobrane velikog kaštela, koje su rušili za gradnju bunkera na samim zidinama tvrđave.⁵⁰⁷

Talijani su se bili ugnijezdili i u tvrđavu Korunu u Malom Stonu, gdje su također kamenjem zidina gradili neke neukusne nadogradnje.

⁵⁰⁷ Dr. Fisković, Dalmatinski spomenici i okupator, str. 12.

ZAŠTITA I POPRAVAK STONSKIH ZIDINA OD OSLOBOĐENJA DO DANAS (1944—1954)

Zahvaljujući brizi Narodnih vlasti za naše kulturno naslijeđe i našim pozitivnim zakonima za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti s Oslobođenjem ne samo što su prestala rušenja i oštećivanja tog važnog kulturno-historijskog spomenika, već se započelo i njegovim konzerviranjem i popravcima. Odmah nakon Oslobođenja poduzete su mjere, da se zaštiti i spasi od uništavanja. Zabranjeno je svako rušenje i uzimanje kamena sa zidina. Na cijeli kompleks zidina, pa i na one dijelove, koji su u privatnom vlasništvu, uknjižena je u zemljišnim knjigama zaštita. Kasnije se počelo popravcima i konzerviranjem pojedinih dijelova. Popravak je najbolje sredstvo za zaštitu ovakvih objekata, jer se nitko ne će usuditi jedan popravljeni i posjetiocima pristupačni gradski zid rušiti, a posjetiocima nepristupačna ruševina je uvijek primamljiva onima, koji bi željeli besplatno doći do kamena.

Godine 1947. popravljeni su prsobrani i vijenac bastiona Arcimon na jugozapadnom uglu grada.⁵⁹⁸

U 1951. godini sagrađen je jedan metar visoki zid na temeljima 1905. god. srušenog zida uz Veliku poljanu u dužini od 90 m.⁵⁹⁹ Tim je markiran stari zid i ograničena Velika poljana. Osim toga omogućeno je, da se prostor negdašnjeg pokrivenog puta, nasipa i predzida pretvori u park i time donekle spasi izgled grada, koji je rušenjem tih zidina 1905. god. mnogo izgubio od svoje ljepote.

1952. godine započeto je popravkom i uređenjem utvrda grada Stona. U toj godini popravljeni su prsobrani i obnovljeno stepenište interesantnog dvotarasnog bastiona Sokolića. Istodobno je djelomično popravljena kula Minčeta.⁶⁰⁰ Nakon tih popravaka građani Stona, kao i svi posjetioци tog zanimljivog gradića, uvjerali su se, da bi i u turističkom pogledu taj grad mnogo više vrijedio, da su mu zidine ostale potpuno sačuvane i onako krasne kako su bile.

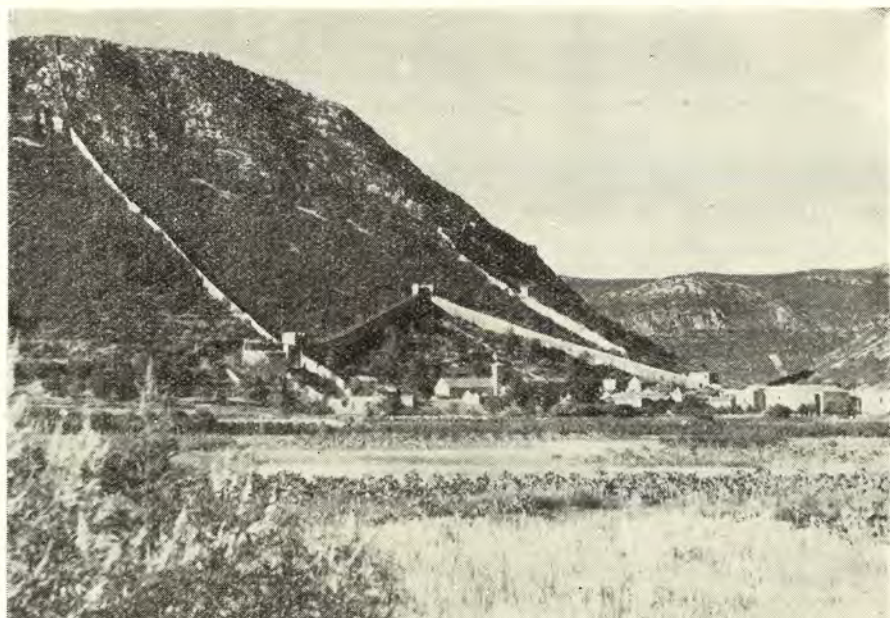
U 1953. godini popravljeni su prsobrani i obilazni hodnik sjeverozapadnog gradskog zida i velika polukružna kula Stoviš, koja domi-

⁵⁹⁸ Dnevnik konzervatorskih radova povj. Dubrovnik za 1947.

⁵⁹⁹ Ibid. za 1951. god.

⁶⁰⁰ Ibid. za 1952. god.

Ston

Sjeveroistočni dio zidina Stona

Stonski trg

nira gradom.⁶⁰¹ Tim popravkom omogućena je šetnja po jednom dijelu sačuvanih gradskih zidina i pogled sa Stoviša na grad, solila, polje i zaljev Stona.

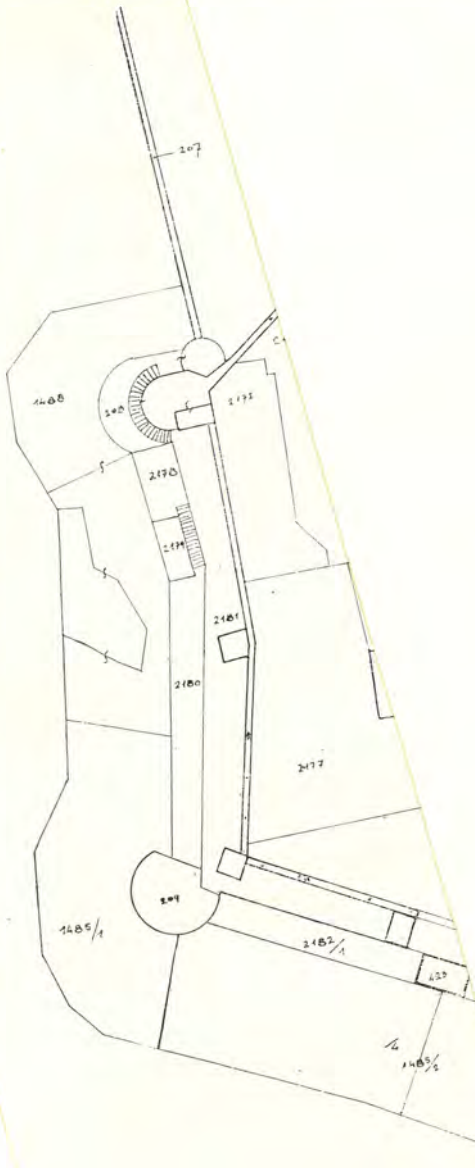
U toj godini popravljeno je pročelje bivše biskupske palače, najljepše renesansne palače u Stonu, koje je bilo teže oštećeno od bombardiranja.⁶⁰² U uređenom prizemlju te palače smješten je stonski lapidarij, koji posjeduje interesantnih arhitektonskih fragmenata od rimskog i starokršćanskog doba do Renesanse. Najviše je zastupana predromanička pleterna ornamentika.

Konzerviranjem i popravcima zidina nastavilo se i u 1954. godini, te je popravljen obilazni hodnik i prsobran sjeveroistočnog gradskog zida.⁶⁰² Tim je omogućen prolaz po zidinama od Velike vode preko Stoviša i Minčete do Sokolića, a odatle predzidom do kraja sačuvanih zidina, koje su opasivale grad Ston.

Kako se iz prednjih podataka vidi, od Oslobođenja do danas već je dosta učinjeno, ali ipak ostaje još vrlo mnogo toga, što treba konzervirati, učvrstiti i popraviti, da se taj jedinstveni urbanistički i fortifikacijski spomenik sačuva potomstvu. Moramo uzeti u obzir, da bivši nenarodni režimi, od pada Dubrovačke Republike do Oslobođenja, uopće nijesu o njemu vodili računa, već su prepuštali samovolji pojedinaca, da ga ruše i iskorišćuju u svoje privatne svrhe.

⁶⁰¹ Ibid. za 1953. god.

⁶⁰² Ibid. za 1954. god.

KRONOLOŠKI PREGLED IZGRADNJE STONA I NJEGOVIH UTVRDA

Radi lakšeg snalaženja u povijesti izgradnje Stona i njegovih utvrđenja donosimo na koncu kronološki pregled s godinama izgradnje pojedinih dijelova.

Pregled smo podijelili na šest dijelova, jer se kompleks sastoji od šest glavnih objekata i to: a) Veliki zid, b) tvrđava Pozvizd, c) Mali Ston, d) tvrđava Koruna, e) grad Ston, i f) Veliki kaštio.

Gradnje onih čestica zida, koji su zajednički dijelovi dvaju objekata, naveli smo kod obaju.

a) VELIKI ZID

1333. Sagrađen zid preko Stonske prevlake od jednog do drugog zaliva. Na opasnijim dijelovima sagrađen od kreča i kamena, a ostalo u suhozidu.
1335. Odlučeno je, da se na kraju zida kod Malog Stona sagrađi kula u moru, a isto tako i na drugom kraju kod Stona. Odlučeno je također, da se sagrađe kule Dolina, Dobri i dvije među pomenutima.
1336. Zaključeno je, da se između oba zida na mjestu, gdje je bilo suhozide, sagrađi zid od kreča i kamena.
1349. Odlučeno je, da se sagrađi »Velika kula« (kula Barabanata) i od nje do »Gornje stonske kule« četiri manje.
1356. Prvi put se spominje položaj »Lastva«.
1357. Odlučeno je, da se sagrađi 130 sežanja (oko 260 m) zida uz obalu prema »Batu«. Gradnja kula »nad Velikom vodom« i one iznad nje.
1398. Povišenje zida od slаницe do Bata. Izgradnja zida od slаницe prema Velikom kaštelu. Gradnja »vrata od Ponte«.
1415. Gradnja obilaznih hodnika na zidu od Velikog kaštela do Bata.
1444. Povišen zid od Velikog kaštela do vrata od Ponte.
1449. Povišenje kule Doline za 3 sežnja.
1451. Povišenje pojedinih dijelova zida.
1455. Pojačavanje zida od kule Dobroga do tvrđave Korune. Gradnja triju okruglih kula uz zapadno, pojačano lice tog zida. Gradnja spojnog zida sa tri okrugle kule između tvrđave Pozvizda i kule Dobroga.
1461. Nastavlja se pojačavanje zida kod kule Doline.
1464. Zaključeno je, da se kula Dolina, koju je bio grom srušio, izgradi u okruglom obliku (nije izvršeno).
1466. Povisivanje zida.
1468. Sagrađeno predzide od prve kule više Doline do tvrđave Korune. Premještene stražarnice sa zidina na kule. Pojačani zidovi od kule Barabanata do Lastve. Sagrađeno predzide od kule »Nad Velikom vodom« do iduće.
1470. Gradnja skloništa sa tri sobice za stražare na položaju Dobroga. Gradnja kućice za stražare na položaju Lastve.

- 1474. Pojačan s vanjske strane zid od kule Barabanata do kule Nad Velikom vodom novim jakim zidom s kosinama. Pojačan s nutarnje strane zid od kule nad Velikom vodom do Lastve.
- 1478. Odlučeno i započeto produženje zida od Bata do Broca. Rad nakon deset dana obustavljen.
- 1505. Porušena kula (toreta) na Pontu pred Stonom (građena 1335. god.)
- 1524. Izgrađeno šest stražarskih kućica od poprečnog zida u Stonu do tvrđave Korune.
- 1549. Popravak zida od Bata do Velikog kaštela.
- 1611. Zazidana mala vrata na zidu od Stona prema Batu.
- 1837. Prije te godine porušen zid od Stona do Bata.
- 1869. Austrijska Uprava državnih dobara prodala zid Općini stonskoj.
- 1874. Rušenje zida od kule Barabanata do Velikog kaštela sa vratima od Zamirja.
- 1923. Porušena mala kula Bat.

b) TVRĐAVA POZVIZD

- 1335. Određeno je, da se na vrhu brda Pozvizda sagradi tvrđava.
- 1432. Popravak glavne kule tvrđave i čatrnje.
- 1433. Popločavanje svoda.
- 1446. Napravljen krov na pilastrima nad kulom. Sagrađen niski zid kao prsobran pred kulom sa strane Stona.
- 1449. Gradnja predzida. Određen je posebni zapovjednik tvrđave, i to pučanin.
- 1455. Gradnja zida od tvrđave do kule Dobroga, kroz koji su napravljena vrata za ulaz u obzidani prostor tvrđave. Premještena su vrata kule tako, da se ulazilo na prvi kat preko pokretnog stepeništa.
- 1499. Vrše se veliki popravci na tvrđavi. Gradnja okruglog bastiona na sjevero-zapadnom uglu.
- 1509. Punjenje unutrašnjosti okruglog bastiona zemljom i završetak kućice na njemu.
- 1549. Naređeno je, da se izradi model za popravak tvrđave.
- 1596. Odlučeno je, da se tvrđava temeljito popravi. Kroz to vrijeme stalna posada da se iseli, a straže na njoj da vrše vojnici Stona.
- 1603. Zaključen je popravak i obnova tvrđave prema jednom od modela prikazanih u Vijecu umoljenih.
- 1604. Veliki radovi na popravcima i pregradnji. Radi toga, da bi se moglo poslati u Ston što više zidara, obustavljene su sve općinske i privatne gradnje.
- 1608. Zaključeno je, da se završi izgradnja tvrđave na trošak knežija Stona, Pelješca i Primorja.
- 1610. Određen je porez od oca. 4.16% na prihod od vina knežija Stona, Pelješca i Primorja za radove na tvrđavi.
- 1667. Tvrđava razoružana. Naime, od te godine ne spominje se više njena posada i naoružanje.
- 1684. Tvrđava pregledana i nadena sposobna za obranu.
- 1806. Francuzi naoružali tvrđavu.
- 1858. Cijela zgrada bila je u ruševnom stanju.
- 1869. Austrijska Uprava državnih dobara prodala je s ostalim zidinama i ovaj objekt Općini stonskoj.

c) MALI STON

- 1335. Zaključena je gradnja ulica i kuća. Određeno je, da se naprave tri bloka, svaki s 5 desetina. Ulice da idu u smjeru istok-zapad.
- 1336.—1343. U tom međuvremenu određena je i započeta izgradnja zapadnog gradskog zida.
- 1347. Određeno je, da se završi zapadni zid, a istočni da se produži do u more.
- 1356. Određeno je kopanje bunara.
- 1357. Naređeno je, da se sve kuće koje su bile izvan zidina, prenesu unutar grada.

1358. Određena je gradnja sjevernog gradskog zida sa dvije kule i lučkim vratima (zid na obali).
1396. Vršeno pokusno kopanje bunara.
1402. Određeno je, da se iskopa jarak ispred tvrđave Korune. Nakon mjesec i pol dana od toga se odustalo. Također je određeno, da se zazidaju zapadna gradska vrata (Stražnja vrata) i da se otvore nova na obali kroz zid krila Arsenala. (Stražnja vrata nijesu bila zazidana).
- 1420.—1421. Popločenje podova i svoda obiju kula na obali i proširivanje obilaznog hodnika iza kula. Presvođenje obaju uglova gradskog zida na obali.
1432. Izrađen lučki lanac.
1448. Uređenje istočne kule na obali, u kojoj je stanovao kapetan.
1450. Kupnja kuće Menčetića i njeno presvođenje za stan malostonskog kapetana.
1452. Udaljeni arsenali od gradskog zida i premještena vrata kroz zapadni obalni zid (vrata od Hodilja). Određena je gradnja velike čatrnje.
1453. Zaključena je gradnja trećeg arsenala.
1457. Odluka o dovodu kišnice sa krovova arsenala u čatrnju.
1460. Gradnja velike čatrnje.
1467. Produžen zapadni zid prema moru.
1468. Pojačanje istočnog gradskog zida novim jakim zidom s unutarnje strane grada. Odlučena je gradnja zida na obali, prema zapadu, da nitko ne može na konju ući na vrata.
1470. Adaptirana kućistina Zamanje za stan kapelana.
1471. Odlučena je gradnja kule Toljevca.
1472. Gradnja poprečnog zidića na obali, kako je bilo zaključeno 1468. godine.
1478. Povišenje i nasipanje predzida kule Toljevca.
1490. Gradnja lukobrana.
1540. Rušenje kuća, koje su bile izvan zidina. Posječena sva stabla na udaljenosti 50 sežanja od zapadnog gradskog zida.
1548. Posječena sva stabla na udaljenosti 50 sežanja od zidina oko cijeloga grada.
1581. Završena slanica s kosim gradskim zidom na obali ispod kuće kapetana. Gradnja te slanice bila je odlučena 1562. godine.
1861. Austrijska Uprava državnih dobara prodala zapadnu kulu na obali Baldu Brbori. Istočnu kulu, kuću malostonskog kapetana sa slanicom i zgradu glavne straže Marinu Banduru.
1862. Austrijska Uprava državnih dobara prodala kulu Toljovac Petru Krešiću.
1880. Austrijska Uprava državnih dobara prodala gradske zidine Općini stonskoj.
- 1880—1944. Rušenje, snižavanje i oštećivanje zidina.

d) TVRĐAVA KORUNA

1347. Zaključeno je, da se sagradi zid sa tri kule od istočnog do zapadnog zida Malog Stona ispod kuće Marina Binculića. S tim je nastao zatvoreni prostor tvrđave.
1367. Određeno je, da se napravi čatrnja za kišnicu, a ne bunar, kako je bilo predviđeno.
1402. Zaključeno je, da se iskopa ispred tvrđave jarak širok tri sežnja. Nakon mjesec i pol od toga se odustalo.
1411. Gradnja sjeverne ugaone utvrde. Povišenje i presvođenje kula.
1412. Gradnja stepeništa.
1421. Vrš se presvodivanja u tvrđavi i u njenim kulama.
1450. Napravljen je krov nad sjeveroistočnim uglom tvrđave.
1452. Dvostruko presvođenje dviju kula i pokrivanje istih krovom.
1467. Pojačavanje zidova s južne, istočne i zapadne strane novim zidom debelim 8 lakata. Srušena stara kuća kaštelana i sagrađena nova.
1468. Gradnja predzida pred vratima tvrđave i sagrađena nova zgrada za smještaj vojnika i oružane.
1491. Sagrađena kućica na sjeverozapadnom uglu tvrđave.
1616. Temeljit popravak kuće kaštelana.

1850. Tvrđavna čatrnja predata Općini stonskoj na iskorišćivanje stim, da uzdržava čatrnju i krovove.
1880. Austrijska Uprava državnih dobara prodala tvrđavu Općini stonskoj.
- 1880.—1944. Razna rušenja i oštećivanja zidova i svodova tvrđave radi iskorišćivanja materijala u privatne svrhe.

e) GRAD STON

1335. Podijeljen Ston na ulice i blokove. Određeno, da budu tri ulice jug-sjever, od kojih će svaka imati po 5 blokova. Sagrađena drvena kuća za Kneza stonskoga.
1342. Sagrađena crkva sv. Vlaha.
1349. Određeno mjesto za gradnju franjevačkog samostana.
1357. Odlučena je gradnja »Velike kule« (kule Barabanata) i četiri manje između prije imenovane i Gornje stonske kule (sada zvane »na provallenome«).
1357. Produbljivanje jarka od Velike vode prema moru. Odlučeno je, da se sagrađi kula više Velike vode i ona nad njom.
1358. Donesena odluka o ulicama u Stonu. Tri glavne jug-sjever po 3 sežnja širine. Poprečne istok-zapad jedan sežanj širine.
1370. Donesena odluka o regulaciji predjela od ulice od Stoviša do vrta franjevacca. Ulice na tom predjelu širine jedan i pol sežanj.
1384. Premještena stonska vrata (vrata od Zamirja).
1390. Produbljivanje jarka. Odlučeno je, da se sgrade 4 kule izvan mjesta. Dvije s istočne i dvije sa zapadne strane (to nije izvršeno).
1393. Premjerivanje ulica i blokova kuća. Odradena je jedna nova ulica, koja ide od crkve franjevacca prema brdu i druga, koja od ulice od Stoviša ide uz franjevačku crkvu.
1396. Odlučeno je, da se pred stonskim vratima (od Zamirja) napravi predzide.
1398. Odložen prijedlog, da se gradi grad u Stonu.
1402. Donesena je odluka o obzidavanju grada Stona.
1403. Porušen toranj samostana sv. Marije i zid stare općinske kuće, te kamen upotrebljen za utvrde.
1407. Početak obzidavanja grada. Gradnja južnog gradskog zida (prema solilima) sa 6 kula i gradnja donjeg dijela zapadnog zida. Grade se Poljska vrata i vrata kod crkve franjevacca.
1408. Gradi se zapadni zid od kule »Vrh poljane« prema Pozvizdu.
1409. Presvođenje i povišenje dviju kula na zapadnom zidu. Desetog kolovoza obustavljeni radovi na obzidavanju.
1410. Popravak ruševnih i nagnutih zidova.
1412. Gradnja triju stepeništa za ulaz na stari zid.
1416. Ponovo je zaključeno, da se obzida grad Ston.
1417. Nastavlja se izgradnjom zida od Poljskih vrata prema franjevcima.
1419. Završavanje obilaznih hodnika.
1434. Odlučeno je, da svaki onaj, koji uzme od općinskog zemljišta na obronku brda Pozvizda za gradnju kuća ili vrtova, plaća na godinu 10 folara za svaki četvorni sežanj.
1439. Vijećano je o izgradnji jarka i predziđa.
1440. Nastavljaju se radovi na izgradnji zidina od Velikog kaštela prema zapadu, do navrh brda Pozvizda. Zatvorena i zazidana gradska vrata kod franjevačke crkve.
1441. Nastavak gradnje zidina prema polju. Produbljivanje jarka od Velike vode do vrata Ponte.
1442. Povećano odstojanje između zida i jarka s istočne strane od 6 na 8 lakata.
1445. Nastavak gradnje zapadnog zida, od franjevacca prema Pozvizdu.
1446. Obzidavanje jarka i gradnja predziđa pred starim (istočnim) zidom.
1450. Procjena i otkup zemljišta s vanjske i unutarnje strane zapadnog zida.
1453. Vrše se radovi na gradskom jarku prema zapadu.

1455. Izgradnja zida sa tri okrugle kule od tvrđave Pozvizda do kule »Dobroga« tako, da obzidani krug grada bude potpuno zatvoren.
1459. Premještena vrata predzida pred stara vrata od Zamirja. Izrađen drveni most preko jarka sa pokretnim dijelom u obliku tezulje.
- 1460—1461. Užurbano se nastavlja izgradnja zida od franjevaca prema Pozvizdu.
- 1462—1464. Produbljenje i proširenje jarka od Velike vode prema pristaništu.
1468. Odlučena je gradnja poprečnog zida od kule nad Velikom vodom do iznad franjevaca, kopanje jarka i gradnja predzida uz južni i zapadni gradski zid, presvođenje luke nad Velikom vodom i pojačanje zida između ove i one Barabanata.
1470. Povlače se u Ston stanovnici stonskog polja, Vina, Česvinice i s obronaka Pozvizda. Za one, koji nemaju kuću u Stonu, određuju se gradilišta iznad ulice, koja ide uz franjevačku crkvu.
1474. Pojačan zid od kule nad Velikom vodom do kule Barabanata, novim masivnim kosim zidom.
- 1475—1478. Gradnja poprečnog zida, kroz koji su napravljena jedna vrata. Kopanje jarka i gradnja predzida uz južni i zapadni gradski zid.
1480. Gradnja »Torjuna«.
1484. Izgrađen kavalir na poprečnom zidu kod kule nad Velikom vodom, sa vratima za prijelaz na Veliki zid.
1490. Gradnja stražarske kućice na Minčeti.
1491. Povišenje ugla poprečnog zida više franjevaca.
- 1504—1505. Nastavak izgradnje jarka i predzida. Odlučena je gradnja bastiona »Sokolića« i »Arcimona«. Kula kod franjevaca udešena je za smještaj prosa.
1506. Sagrađen vanjski luk Velikih ili Poljskih vrata. Obzidavanje jarka. Porušene 4 kule na zidu od franjevaca prema Pozvizdu.
1507. U toj i u idućoj godini nastavlja se izgradnjom gradskog jarka.
1509. Odlučena je gradnja novih kuća za desetine.
1510. Spominje se nova utvrda »Sokol« (Sokolić).
- 1513—1514. Presvođivanje Stoviša. Naređena gradnja kruništa i obiju stražarnica poprečnog zida.
1515. Završena izgradnja kuća za desetine. Odlučeno je, da se ispred Velikog kaštela sagrađi tanji zid, da bi se zatvorio otvor zidina prema kaštelu.
1543. Probijen južni gradski jarak i pušteno u njega more, tako da su čamci dolazili do mosta Velikih ili Poljskih vrata.
1548. Odlučeno je, da se posijeku sva stabla oko grada na udaljenosti 50 sežanja od zidina.
- 1559—1560. Radovi na saniranju gradskog jarka.
1581. Dovedena voda i sagrađena česma.
1597. Vrata kod kaštela (vrata od Zamirja) preuređena tako, da kroz njih mogu prolaziti kola, koja su vozila sol u Mali Ston. Sagrađen kameni most pred tim vratima.
1869. Austrijska Uprava državnih dobara prodala zidine grada Općini stonskoj. Početak rušenja zidina.
1874. Porušen zid od kule Barabanata do Velikog kaštela sa vratima i mostom od Zamirja.
1882. Porušen »Torjun«, kula sata, Velika ili Poljska vrata i zidine od Torjuna do Velikog kaštela.
Porušen most Velikih ili Poljskih vrata.
1905. Porušen zid, četiri kule i predzide s nasipima od česme do blizu Arcimona.
1923. Rušenje zidina u blizini Arcimona.
1947. Popravak i izgradnja kruništa bastiona Arcimona.
1951. Izgrađen 1 m visoki, 90 m dugi zid na temeljima 1905. godine porušenih gradskih zidina, da bi se prostor bivših utvrda parkirao.
1952. Popravljeni zidovi i kruništa bastiona Sokolića. Djelomični popravak kule Minčete.
1953. Popravak kula Minčete i Stoviša, prsobrana i obilaznog hodnika zidina od Minčete do Stoviša i stepeništa za uzlaz na zidine kod Velike vode.
1954. Popravak obilaznog hodnika i prsobrana zidina od Velike vode do Stoviša.

f) VELIKI KAŠTIO

1347. Zaključeno je, da se u moru pred Stonom sagradi četverokutna tvrđava sa 4 kule. Njena širina i duljina da bude po 12 sežanja.
1351. Ponovo se zaključuje o gradnji tvrđave pred Stonom.
1357. Započeti su radovi. Zaključeno je, da se na zidovima tvrđave naprave obilazni hodnici, a u sredini da se iskopa veliki bunar.
1381. Određena su trojica vlastele, da pođu u Ston i odrede točno mjesto za gradnju tvrđave. Prema tome se čini, da nije mnogo bilo izgrađeno.
1383. Ponovo je odlučeno, da se sagradi četverougona tvrđava sa 4 kule i da joj svaka stranica bude 12 sežanja duža.
1384. Određeno je mjesto i započeto izgradnjom.
1385. Nastavlja se gradnjama.
1386. Određena posada i naoružanje.
1387. Gradnja sjeveroistočne četverouglaste kule.
1389. Gradnja kuće unutar tvrđave prislonjene uz istočni zid.
1396. Završavanje svodova obilaznog hodnika. Odlučeno je, da se oko tvrđave izgradi predzida.
1403. Gradnja predzida.
1409. Presvođuju se dvije kule.
1460. Donesena je odluka za dvije istočne kule, koje su se radi popuštanja zemljišta bile odvojile od zida.
1489. Zaključeno je, da se prema modelu općinskog inženjera Paskoja Miličevića sagradi na svakom uglu tvrđave po jedna okrugla kula. Poslije pet sedmica mijenja se prednji zaključak te je odlučeno, da se pojača zidovima s unutrašnje strane debelim 6 lakata.
1490. Nastavlja se pojačavanjem zidova
1491. Zaključeno je, da novi zidovi budu visoki 17 lakata.
1493. Izgrađuje se tvrđava prema najnovijem modelu Paskoja Miličevića.
1496. Završavanje obiju toreta predzida.
1512. Gradnja oružane sa trijemom.
1526. Proširenje kuće kaštelana na pilastrima, lukovima i svodovima.
1610. Izrađen model za pojačanje tvrđave. Zaključeno je, da se započne s unutrašnje strane.
- 1611—1613. Pojačanje tvrđave s unutrašnje strane.
1613. Spominje se kapela sv. Jeronima u tvrđavi.
1637. Teško kažnjen kaštelan Andrija Palmotić zbog oštećivanja tvrđave i njene velike kule.
1904. Austrijska Uprava državnih dobara prodala tvrđavu Matu Bušku osim njene velike polukružne kule, koja je i nadalje ostala državno vlasništvo.
1905. Porušena sjeverozapadna kula, a na njenu mjestu sagrađena kuća. Porušen dio predzida i nagrđen ulaz u tvrđavu.
- 1941—1944. Za vrijeme Drugog svjetskog rata talijanski su okupatori teže oštetili prsobrane zidina i kula uzimajući kamen za gradnju bunkera na zidinama tvrđave. Ona je pretrpjela i teža oštećenja od bombardiranja.

R é s u m é

LES FORTIFICATIONS DE STON

L'auteur continue ici son étude «Les fortifications de Ston» dont la première partie a paru dans le numéro précédent de cette revue.

Après la chute de Constantinople qui a jeté un grand désarroi non seulement sur Dubrovnik, mais aussi sur l'Europe entière, le gouvernement de Dubrovnik fait de grands efforts pour fortifier le mieux possible ses deux villes: Dubrovnik et Ston.

A Ston on élève une nouvelle muraille s'étendant du fort de Pozvzd à la tour de Dobri, et de cette dernière on renforce les remparts d'un nouveau mur en direction de Mali Ston. A côté de celui-ci et de ces renforcements, vers l'ouest, on érige des tours circulaires. Il s'agit des tours les plus anciennement mentionnées dans les ordonnances du gouvernement de la République.

Après cela, on procède en hâte à la construction d'une muraille allant du couvent de Franciscains vers Pozvzd. En outre, on élargit et on creuse le fossé de la ville. Par suite du rapprochement des Turcs des frontières de la République, on envoie à Ston l'ingénieur Michelozzi avec d'autres gens de métier afin d'étudier sur place la manière dont on pourrait fortifier la ville dans le plus court délai. On procède en hâte au renforcement et à la construction des fortifications.

En 1468, les fortifications de Ston sont renforcées. La construction d'une muraille transversale protégeant les parties habitées de la ville est décrétée aussi. Cette muraille transversale de forme angulaire, avec la tour en demi-cercle de Stoviš à l'angle, donna définitivement sa forme caractéristique à la ville de Ston.

La même année, on décréta le redoublement de l'épaisseur de la muraille et à Mali Ston, le renforcement des remparts dans la ville de Ston ainsi que l'excavation d'un fossé des côtés sud et ouest des remparts.

En 1474, est construite la tour ronde de Toljevac, destinée à la protection du port de Mali Ston, et qui termine la grande muraille s'étendant à travers l'isthme, d'une mer à l'autre.

Après cela et jusqu'à la fin du XVe siècle, on travaille sans cesse au renforcement des fortifications de Ston, particulièrement de Veliki Kaštio et du fort de Pozvzd, d'après les plans de Pasko Miličević.

Vers le commencement du XVIe siècle, on construit des bastions de Sokolić, d'Armicom et de Torjun avec des avant-murs des côtés sud et ouest.

En 1607, de grands travaux sont effectués sur le fort de Pozvzd ce qui a causé l'arrêt de tous les autres travaux publics sur le territoire de la République, excepté ceux du fort de Revelin et de la tuilerie de Kupari.

Le grand tremblement de terre de 1667 qui a si gravement endommagé Dubrovnik n'a pas causé de dégâts sérieux aux fortifications de Ston.

A la suite de l'occupation française de Dubrovnik, les Français procèdent au réarmement des fortifications de Ston et construisent un petit fort sur le mont de Supavao.

La domination autrichienne sur Dubrovnik signifie l'abandon progressif des fortifications de Ston. On n'y effectue pas de réparations, mais on n'y démolit rien non plus. En 1869, l'Autriche cède les fortifications de Ston et de Pozvzd, et en 1880 celles de Mali Ston, à la commune de Ston. Ce n'est qu'alors que des démolitions et des enlai-

dissement de l'enceinte fortifiée de la ville commencent. Les remparts de l'est et ceux du sud, avec les deux portes de la ville, sont complètement rasés, soi-disant à cause de la malaria, et une autre partie de remparts est sacrifiée à l'occasion de la réception de l'empereur d'Autriche, François Joseph, par la ville de Ston.

Depuis ce temps-là personne ne prenait plus soin de ces monuments si bien que des particuliers pouvaient impunément en utiliser des pierres de façade pour leurs buts personnels.

Les bombardements aériens, pendant la deuxième guerre mondiale, ont causé quelques dégâts aux anciens remparts de Ston, mais leur furent plus nefastes les occupants italiens qui les démolissaient pour bâtir des »bunkers« avec leur pierres.

Après la Libération, les pouvoirs du peuple, conscients de la valeur de ce monument, unique au point de vue de l'histoire, de la culture et de l'urbanisme ont interdit toute démolition. De plus, certaines parties des fortifications, comme les bastions d'Arcimon et de Sokolić, les tours de Minčeta et de Stoviš, ainsi que les côtés nord-est et nord-ouest des remparts de Ston, ont été réparées et rendues accessibles.